

כתב עת ישראלי לתקשורת

Media Frames

Israeli Journal of Communication

כתב עת של האגודה הישראלית לתקשורת

מסגרות מדיה

כתב עת ישראלי לתקשורת

20

עורך
פרופ' הלל נוסק

תשפ"א (אביב 2021)
האגודה הישראלית לתקשורת

Media Frames
Israeli Journal of Communication
Prof. Hillel Nosssek, Editor

עיצוב השער: ליאור נייגר; ד"ר מתן אהרוני
עריכת לשון: ד"ר עמית קמה
סדר ועימוד: ד"ר מתן אהרוני
הפצה: האגודה הישראלית לתקשורת
אוניברסיטת בר אילן
בית הספר לתקשורת - בניין לאוטרמן 109
רחוב מקס ואנה ווב- קמפוס האוניברסיטה
מיקוד 5290002

Mail.isca@gmail.com

מערכת כתב העת

פרופ' אלי אברהם, אוניברסיטת חיפה
ד"ר מתן אהרוני, אוניברסיטת אריאל בשומרון
ד"ר קרן איל, המרכז הבינתחומי הרצליה
ד"ר תמר אשורי, אוניברסיטת תל אביב
פרופ' בריינה רינה בוגוש, אוניברסיטת בר-אילן
פרופ' מנחם בלונדהיים, האוניברסיטה העברית בירושלים
ד"ר דוד לוין, המסלול האקדמי המכללה למינהל והאוניברסיטה הפתוחה
פרופ' אורן מאירס, אוניברסיטת חיפה
ד"ר לאה מנדלזיס, המכללה האקדמית כנרת בעמק הירדן
ד"ר עידית מנוסביץ, המכללה האקדמית כנרת
ד"ר עמית קמה, המכללה האקדמית עמק יזרעאל
פרופ' נעמה שפי, המכללה האקדמית ספיר

©

כל הזכויות שמורות לאגודה הישראלית לתקשורת
אוניברסיטת בר אילן
בית הספר לתקשורת - בניין לאוטרמן 109
רחוב מקס ואנה ווב- קמפוס האוניברסיטה
מיקוד 5290002
טל: 03-5317061
מסת"ב ISSN 2617-5290

האגודה הישראלית לתקשורת נוסדה ב-1996. **מסגרות מדיה** הוא כתב העת האקדמי של האגודה המפרסם דרך קבע, לפחות פעם בשנה, מאמרים מקוריים בעברית בכפוף להערכת עמיתים (Peer Review) העוסקים בחקר התקשורת ובמיוחד בחקר התקשורת הישראלית. לצד המאמרים מתפרסמים גם דוחות מחקר, דיונים וסקירות וביקורות ספרים.

עורכי מסגרות מדיה:

פרופ' מוטי נייגר (גיליון 1)
פרופ' עקיבא כהן (גיליונות 2-8)
פרופ' גבי וימן (גיליונות 9-14)
פרופ' הלל נוסק (גיליונות 15-20)
ד"ר יובל גוז'נסקי (החל מגיליון 21)

נשיא כבוד של האגודה: פרופ' אליהוא כ"ץ

יו"ר האגודה: פרופ' חיים נוי

ראשי האגודה בעבר:

פרופ' דן כספי ז"ל (1996-1999)
פרופ' הלל נוסק (1999-2003)
פרופ' יחיאל לימור (2003-2006)
פרופ' מוטי נייגר (2006-2009)
פרופ' נעם למלשטרייך-לטר (2009-2012)
פרופ' חוה תדהר (2012-2015)
פרופ' איתן גלבוע (2015-2018)

מזכירת האגודה: גב' שרית נבון

חברי הוועד המנהל:

פרופ' אורן מאירס
ד"ר ארנת טורין
ד"ר חן סבג בן-פורת
ד"ר מתן אהרוני
ד"ר נועם תירוש
פרופ' רפי מן

יו"ר פורום צעירים : ד"ר חן סבג בן-פורת

תוכן העניינים

א דבר העורך – הלל נוסק

דברים לזכרו של אורן סופר ז"ל

דוד לוין

1 בין מונולוג לדיאלוג: על השקפתו ועבודתו של אורן סופר

מאמרים מקוריים

גילעד גרינוולד ומעוז רוזנטל

8 יציבות, מגוון ואידאולוגיה בתשומת הלב התקשורתית לנושאי מדיניות ציבורית
בתקופת הבחירות 2019-2020

רבקה נריה-בן שחר

34 "לימוד התורה שלנו מגן ושומר גם עליכם": המסגור של תקופות הכינון של
ממשלות ישראל האחרונות (2013-2020) ביומונים החרדיים

חיים חגי

62 "שום מחשבה על הנזק שהם עושים לענף שלהם": התפתחות העיסוק העיתונאי
והשיח המקצועי בעיתונות הספורט 1949-2013

יעקב אופיר, חננאל רוזנברג ורפאל טיקוצ'ינסקי

85 תבהלת המסכים: ניתוח ביקורתי ומטא-אנליזה של הנחיות ארגון הבריאות העולמי
להגבלת השימוש במסכים בקרב ילדים

עיבוד מחדש של מאמר שפורסם בעבר בשפה האנגלית

גרנט בוטצ'ארט ואמיר הר-גיל

108 שמונה סוגיות בתהליך האתי של קבלת החלטות בעשיית סרטים תיעודיים
בעיני יוצרים ישראלים

בשדה מחקר התקשורת: דו"חות מחקר

חן סבג-בן פורת

129 דפוסי שימוש של עוזרים פרלמנטריים ברשתות החברתיות כמתווכים עבור
המחוקקים בישראל, בגרמניה ובארצות הברית

תקצירים באנגלית

- Gilad Greenwald and Maoz Rosenthal
Stability, Diversity, and Ideology in Media Agenda Setting of Public Policy Issues in Israel's 2019-20 Election Period 138
- Rivka Neriya-Ben Shahar
"Our Tora-study also defends and saves you": The Founding and Framing of the 2013-2020 Israeli Government in the Ultra-Orthodox Daily Newspapers 139
- Haim Hagay
**"They don't think about the damage they cause to the profession"
The Evolution of the Professional Discourse in the Israeli Sports Press Between 1949 and 2013** 140
- Yaakov Ophir, Hananel Rosenberg and Refael Tikochinski
Media Panic: A Critical Review of the World Health Organization Guidelines on Screen Time for Children 141
- Garnet C. Butchart and Amir Har-Gil
Reflection as Ethical Process in Documentary Film: Eight Decision-Making Issues 142

דבר העורך

קוראות וקוראים נכבדים,

גיליון זה, המוגש לכם כאן, יוצא לאור בתקופה לא קלה לכלל ישראל ולקוראינו בפרט. למרות המכשולים, הצלחנו להשלים את עריכת גיליון 20. על אף הקשיים ולמרות שלא נתכנסנו לכנס השנתי כבר שנתיים; במאמצים משותפים של הכותבים ושל מערכת **מסגרות מדיה**, השופטים האנונימיים היעילים והמעשירים והשותפים, עורך הלשון המצוין ד"ר עמית קמה והמפיק המעולה ד"ר מתן אהרוני, הצלחנו להעמיד גיליון מלא בהתנדבות מלאה. תודתי, ואני משוכנע שגם תודתכם, לכל המשתתפים בתהליך העריכה וההפקה על המאמץ המיוחד בזמנים אלה ועל תרומתם שלא תסולא בפז (תרתי משמע) להשלמתו ולהוצאתו לאור של גיליון זה. אני מאמין שהמשך הפקתו של כתב העת מעיד באופן מוחשי על החיוניות ועל העוצמה של קהילת חוקרי התקשורת בישראל. זאת, על אף אי היכולת להתכנס ולקיים את הכנסים השנתיים חרף המאמצים הכבירים, שעושה יושב ראש האגודה הישראלית לתקשורת, פרופ' חיים נוי, לשמר את קיומה ואת המשך ההוצאה לאור של **מסגרות מדיה**.

ובנימה אישית, אני מסיים עם גיליון זה את משמרתי כעורך **מסגרות מדיה**. אני מודה לכל מי שבחר ותמך בעבודתי לאורך כל התקופה: ליושבי ראש האגודה, למזכירי האגודה, לד"ר מתן אהרוני, שהתנדב להמשיך להפיק את הגיליון לאחר שסיים את תפקידו כמזכיר האגודה, ולעורכי הלשון המעולים שהתנדבו למעשה להציל את כתב העת בהתנדבותם, ד"ר אבשלום גינוסר בגיליונות 16-17 וד"ר עמית קמה בגיליונות 18-20. אני מעביר את התפקיד לעורך הנבחר הבא: ד"ר יובל גוז'נסקי. נאחל לו הצלחה במשימה החשובה לשמר ולקדם את כתב העת ואת המסורת האקדמית החשובה שביססו קודמיי בתפקיד. המשכתי, כך אני מקווה, לשמור על מסורת זו ואני מעביר עכשיו את השרביט באמונה שהיא תכובד ותישמר גם במשמרת החדשה.

ומה בגיליון? לפני זמן לא רב נפרדנו מפרופ' אורן סופר, חבר בולט בקהילה שלנו שהלך לעולמו בטרם עת. ביקשנו מד"ר דוד לוין, חברו לעבודה שנים רבות וחבר אישי, להעלות על הכתב דברים לזכרו אותם אפיין בכותרת "בין מונולוג לדיאלוג: על השקפתו ועבודתו של אורן סופר".

במדור **מאמרים מקוריים** ארבעה מאמרים. שניים מהם עוסקים בבחירות האחרונות של השנים 2019-2020 מנקודות מבט שונות. האחד הוא מאמר של ד"ר גילעד גרינוולד וד"ר מעוז רוזנטל שכותרתו: "ציבות, מגוון ואידאולוגיה בתשומת הלב התקשורתית לנושאי מדיניות ציבורית בתקופת הבחירות 2019-2020". המאמר בוחן את סדר היום התקשורתית בישראל ביחס לנושאי מדיניות ציבורית בתקשורת המודפסת המרכזית. המחברים מסיקים שהבחירות לכשעצמן לא מספיקות להוות נושא בולט בסדר היום התקשורתית והן הופכות לכאלה רק כאשר כלי התקשורת תופסים בחירות מסוימות כאירוע מכונן. המאמר השני מאת ד"ר רבקה נריה בן שחר, שכותרתו: "לימוד התורה שלנו מגן ושומר גם עליכם": המסגור של תקופות הכינון של ממשלות ישראל האחרונות (2013-2020) ביומונים החרדיים", מתבסס על יומונים מודפסים וחוקר את הדימויים והייצוגים של מערכות היחסים בין החרדים לפוליטיקה הישראלית. נראה שלפחות מבחינת חוקרי התקשורת, העיתונות

המודפסת עוד לא נעלמה כליל. נראה שהדיון לא תם בתקופה שאותה בחנו המחקרים; והאירועים הטרגיים בהר מירון ובגבעת זאב מעוררים את המשך השיח ובסיס מעניין למחקרי המשך בנושא.

תחום מחקר מעניין בעולם ובישראל הוא העיסוק בסיקור העיתונאי של תחום הספורט. מאמרו של ד"ר חיים חגי "שום מחשבה על הנזק שהם עושים לענף שלהם": התפתחות העיסוק העיתונאי והשיח המקצועי בעיתונות הספורט 1949-2013" מנתח את ההיסטוריה של התמקצעות עיתונאות הספורט ואת האופן שבו התפתחה ושימרה הקהילה העיתונאית המקצועית את גבולות התחום כנגד חדירה של מי שאינם מוגדרים כעיתונאי ספורט מקצועיים לתחום.

עד כאן עוסקים המאמרים בעיתונות ובעיתונאות. המאמר הבא עוסק במסכים בכלל ובתקופה האחרונה בפרט. מאמרם של ד"ר יעקב אופיר, ד"ר חננאל רוזנברג ורפאל טיקוצ'ינסקי "תבהלת המסכים: ניתוח ביקורתי ומטא-אנליזה של הנחיות ארגון הבריאות העולמי להגבלת השימוש במסכים בקרב ילדים" מנתח את ההנחיות למניעה ולהגבלה של זמן המסך בקרב פעוטות וילדים בגיל הגן. המאמר מציג מטא-אנליזה של מחקרים בתחום ומציע המלצות לניסוח כללי התנהגות, הנחוצים בכלל ובימים כמו אלה שעברו עלינו בשנה האחרונה ובימים האחרונים של מבצע "שומרי החומות" בפרט.

במדור נפרד מוצע מאמרם של ד"ר גרנט בוטצ'ארט ופרופ' אמיר הר-גיל, המציג עיבוד מחדש של מאמר שפורסם בעבר בשפה האנגלית: "שמונה סוגיות בתהליך האתי של קבלת החלטות בעשיית סרטים תיעודיים בעיני יוצרים ישראלים". נושא האתיקה ביצירה התיעודית עולה מדי פעם לדיון תקשורתי וציבורי כמו, למשל, הדיון לאחרונה בסדרה הדוקומנטרית **המניע**, שיצרו טלי שמש ואסף סודרי ושודרה ב**יס דוקו**. הדיון בחן שני היבטים: שאלת השחזור ושאלת הזיהוי של הגיבור. המאמר הנוכחי מתמקד בתהליך קבלת ההחלטות בתחום עשיית סרטים תיעודיים. על בסיס ראיונות שנערכו על פני תקופה של עשר שנים עם אנשי מקצוע – יוצרי סרטים תיעודיים בישראל – זוהו שמונה סוגיות מרכזיות הקשורות לקבלת החלטות ביצירת סרטים תיעודיים. החוקרים סוברים שעיון בשמונה נקודות אלה, כפי שבאו לידי ביטוי במחשבותיהם של בעלי מקצוע בתחום העשייה התיעודית, הוא תהליך אתי בליבת העשייה. אפשר להוסיף גם שזהו תהליך האמור להיות מהותי לעשייה.

במדור **בשדה מחקר התקשורת: דוחות מחקר** מובא תקציר עבודת הדוקטור של חן סבג-בן פורת: "דפוסי שימוש של עוזרים פרלמנטריים ברשתות החברתיות כמתווכים עבור המחקרים בישראל, בגרמניה ובארצות הברית".

לא נותר לי אלא לאחל קריאה מהנה ושימוש נרחב במאמרים להוראה ולציטוט.
הלל נוסק

דברים לזכרו של אורן סופר ז"ל

בין מונולוג לדיאלוג: על השקפתו ועבודתו של אורן סופר

דוד לוי^{*}

בחקר הספרות קיימת במהלך השנים דילמה של סופרים מול יצירה: האם יש לראות את הסופרים, קורות חייהם ומערכת האמונות שלהם ככלי שלאורו יש לקרוא את עבודותיהם או שמא צריך לנתק את הידע על מי שהיו או מהידוע על השקפת עולמם ולקרוא את היצירה כפי שהיא, עם ארגז הכלים שחקר הספרות מעמיד לרשות המנתחים? כתיבת סקירה על דמותם של הוגים או חוקרים שהלכו לעולמם יכולה להתבצע מתוך בחירה דומה באמצעות מיפוי מקסימאלי ומועיל של עבודתם או דרך ניסיון להבין את ההיגיון או המסר שעמדו בבסיסה. בתפיסה הראשונה טמון שביב של השקפה פוזיטיביסטית לפיו החוקר אינו אלא "זבוב על הקיר", טכנאי מיומן העושה את מלאכתו. אורן סופר לעיתים הציג את עצמו ככזה. באחת השיחות שהיו לי איתו, הוא אמר: "מה אני ואתה עושים למחייתנו? אנחנו יצרני טקסטים. קמים בבוקר ומייצרים לעולם עוד ועוד טקסטים". אבל לאחר קריאה מחודשת בעבודותיו לצורך כתיבת דברים אלו, אני למד כי סופר לא היה רק אדם "המייצר טקסטים" לפי הזמנה, מבלי שמשחו ממנו נמצא בהם. אני מסיק זאת מכיוון שאסופת הטקסטים שהותיר אחריו אינם אוסף אקלקטי של מידע ונתונים, אלא צרור מובנה החוזר על עצמו של אמירות על העולם. במילים אחרות, אני סבור כי ניתן לזהות נרטיב עומק בסיפור שחזר שוב ושוב, שייתכן ששיקף את האופן שבו התבונן חברנו על המציאות. במרכזו של נרטיב זה עומדים זה מול זה שני עולמות: האחד, עולם יציב, ממשמע ומתרבת. עולם הנשלט על ידי יצרני "מונולוגים", טקסטים המשקפים כוח ושמטרתם לשכנע בהיותם "אמת". ואילו השני הוא עולם חתרני, אלטרנטיבי במידת מה, המאוכלס ביצרני פורמטים וטקסטים, המותירים חופש ליוצריהם ולמפרשיהם ושאינם חותרים לאמת גדולה אחת. שני עולמות אלו סבוכים זה בזה בעבודותיו ומצויים בעימותים שאינם כלים.

האם אורן סופר מזוהה אישית עם שני העולמות או עם אחד מהם? לכל הפחות, כפי שהכרתי אותו, כנראה היה בו משניהם. בנסיבות מסוימות הוא היה איש הסדר והמשמעת. מנהל קפדן שירד לפרטים ודיקדק בהם, שתבע שלמות מעצמו ומאחרים ולא חשש מעימותים עם ממונים, עמיתים וסטודנטים. יחד עם זאת, לעיתים היה אדם עדין ומתפשר. בכיתות שלו הוא כפה כללים, אבל בד בבד שגא להרצות מתוך נייר שכתב ואהב לשוחח. בתחומים מסוימים הוא "פעל לפי הספר", אבל בה בשעה פילס לו דרך משלו גם בחיים האישיים וגם בקריירה המקצועית. האם די בכך כדי לקשור אותו לעבודה, שדנה ביחסים מורכבים בין שני עולמות? קטונתי, ואולי זה בלתי ראוי להשליך מהיכרות אישית עם אדם על עבודתו. אסתפק איפה בלהניח על השולחן את מורשתו

^{*} ד"ר דוד לוי (ddnsle@gmail.com), המסלול האקדמי – המכללה למנהל והאוניברסיטה

האינטלקטואלית הסדורה; את מה שנראה כקולו הברור בדיון שאנחנו מנהלים לגבי החברה בת זמננו.

ראשית הדרך: עיתונות ושיח

אתחיל את הדיון בהגותו של אורן סופר בעיון בעבודת הדוקטורט שלו, שפורסמה כספר (סופר, 2007) ושנסובה סביב עיתון ה**הצפירה**. עיתון זה פעל ברוסיה הצארית מן המחצית השנייה של המאה ה-19 והיה יוצא דופן הן לעומת מכלול העיתונים היהודיים של תקופתו והן לעומת העיתונים בשפה העברית שכבר היו נפוצים באותה העת. העיתון פנה לקהל יעד ייחודי: קהל אליטיסטי שהתגבש במרכז אירופה ובמזרחה ותיעב את החשיבה היהודית "הגלותית", שהתבטאה בשפת הפלפול הפרשנית: שפה אמוציונאלית, דיאלוגית, מתדיינת ודיאלקטית, שהתגבשה סביב פרשנות הנאמר בספרי הקודש. אותו קהל העריץ דווקא את החשיבה המודרניסטית, המדעית והעובדתית, שהתבטאה בשפת כתיבה חסכנית ובהקפדה על "עובדות בלבד". סופר עקב בעבודתו אחר חיים זליג סלומינסקי, מייסדו של ה**הצפירה**, איש מדע שאף זכה לפרס על אחת מהמצאותיו. בעיתונו, כפי שמתאר סופר, הוא שם דגש על כתיבה חסכנית ולא רגשית, המסתמכת על עובדות בלבד. הוא סירב לקבל שירים, סיפורים ומאמרי פובליציסטיקה, מכיוון שלא ראה שיש בהם ידע "מועיל". הוא הדגיש כי תפקידו של העיתונאי הוא להקנות ידע אמפירי לקהל ולצמצם ככל האפשר את הפער בין "עולם האובייקטים" לבין הציבור. ברוח זו הקים וטיפח בעיתונו, בין היתר, מדור מדעי. ממשיך דרכו, נחום סוקולוב, גיוון את העיתון וגייס את אותה השפה כדי לקדם רעיונות של לאומיות עברית. הוא כבר התיר את כניסתם של מאמרי פובליציסטיקה, אך המשיך את הקו של שיח "מודרניסטי" מבוסס עובדות.

הרחבות תיאורטיות

עבודת הדוקטורט של אורן סופר שימשה עבורו כנקודת זינוק לשורה של מאמרים תיאורטיים אותם פרסם בין השנים 2005-2013. במאמרים הללו הוא הציג מודלים, שבכולם חוזרים וניצבים זה כנגד זה שני העולמות הטקסטואליים שהעסיקו אותו: עולם של טקסטים, הטוענים לשיקוף מציאות מקובעים ו"סופיים"; ולעומתו, עולם של טקסטים פתוחים, המזמינים דיאלוג עם ובין קוראיהם. מאמרו "אובייקטיביות ודיאלוג כאידיאלים מתחרים בעיתונות האמריקנית" (Soffer, 2009) הוא הקרוב ביותר לרוח עבודת הדוקטורט. מאמר זה נוגע בהבדלים שבין שתי מסורות של עיתונות בארצות הברית: האובייקטיבית והדיאלוגית. למעשה, ניתן לראות במודל זה פיתוח של הרעיון אותו הציג בניתוח של עיתון ה**הצפירה**, לפיו התקיימו בחברה היהודית בשלהי המאה ה-19 שתי תרבויות שיח מובחנות: תרבות שיח דתי-תורני ותרבות שיח העברית החדשה, שה**הצפירה** היה חלק ממנה, שניסתה לחקות מאפיינים אירופים של מסר מדויק וחד משמעי, השואף לשיקוף המציאות: מסורת העיתונות הדיאלוגית האמריקנית מקבילה בדרכה לפלפול ולדרשנות היהודית בכך שהיא נותנת כוח ומשמעות לפרשנות הטקסט ולמעורבות של הקוראים בתהליך זה; ואילו העיתונות האובייקטיבית, לשיטתו של סופר, מעמידה במרכזה את הטקסט האמור לדבר בעד עצמו. ההישענות על מקורות רשמיים, מוסיף סופר בקול ביקורתי, מחדדת עוד יותר את אופיו ה"מונולוגי" של הדיווח העיתונאי ואת הטענה ל"אמת". "כדי להגיע למידע, הכתב צריך לבצע החפצה של נושאים ושל אנשים ולהתייחס אליהם כאובייקטים כדי למפות ולקטלג" (Soffer, 2009, p. 474). זאת בדומה להבדל בין ה**הצפירה** לבין הפלפול הדרשני, אשר שיקף מחלוקת דתית ולאומית עמוקה. ה"אובייקטיביות" וה"דיאלוגיות" משקפות מסורות נפרדות, הפועלות זו לצד זו בבחינת יריבות מושבעות לא רק

במישור הטקסטואלי, אלא במובן רחב יותר של השקפות עולם. סופר קובע כי לא מדובר "בבגד, אלא בעור". כלומר, לא מדובר כאן בכלי עבודה עיתונאיים שמי שבחר באחד מהם יכול לנוע בקלילות ביניהם, אלא בתפיסת עולם מגובשת לגבי תפקידה של העיתונות בחברה ולגבי זהות קהילה.

סופר הוסיף לפתח את מודל שני העולמות שלו לטובת חלוקה היסטורית נוספת: זו הממפה את סוג הטענות ל"אמת" בתקופות שונות בהיסטוריה. יריית הפתיחה לדיון תיאורטי זה, שהעסיק אותו מספר שנים, הופיעה במאמר "מטוטלת הטקסט" (Soffer, 2005) שפורסם בכתב העת *Communication Theory*. במאמר זה בוחן סופר את האופן שבו מצופה היה מחברות למדנים לשפוט את איכות הטקסטים שבידם לאורך שלוש תקופות: ימי הביניים, עידן הדפוס והטקסטים המופקים בעידן הפוסט מודרני. באמצעות הניתוח הנסמך על מקורות ראשוניים ומשניים כאחד, מגיע סופר למסקנה כי בעוד שהאקלים החברתי בו נוצרו טקסטים בימי הביניים שונה בתכלית השינוי מזה המאפיין את העידן הפוסט מודרני, בכל זאת ניתן למצוא ביניהם קווי דמיון בכל הקשור לרכיב הפרשני המודע שבהם: באירופה של ימי הביניים שימשו הטקסטים הכתובים – על פי רוב כתבי הקודש – בסיס לפרשנות של בעלי הסמכות הכנסייתית, ואילו בעידן הפוסט מודרני ישנה מודעות רבה אצל הקוראים המלומדים להיבט ההבנייתי של הטקסטים כמו גם ליכולת לקרוא טקסטים בדרכים שונות בהתאם להקשר המקום והזמן שבו נמצאים המפרשים וקהליהם. גישה זו לטקסטים שונה במהותה מזו שאפיינה את עידן ספרי הדפוס, שבו הטקסט המודפס היה אמור לשקף אמת שאינה ניתנת לערעור ושמידת הפרשנות לגביה מוגבלת.

במאמר "מטוטלת הטקסט" סופר אינו מתמקד בשפה הדיגיטאלית דווקא. לעומת זאת, בשני המאמרים הבאים, "אוראליות דוממת" ו"אוראליות נוזלית" (Soffer, 2010b, 2012b), הוא חוזר למודל ההיסטורי אותו פיתח וכעת ממקם את רשת האינטרנט בתוך המשבצת אותה הקצה לטקסטים פוסט מודרניים. בשני המאמרים הוא ממקם את הדיבור והכתיבה הדיגיטאליים (במקרה זה מסרונים צ'אט והודעות SMS) בתוך רצף היסטורי ואפיסטמולוגי של אופני ייצוג מציאות. כמו בכל עבודותיו עד כה, נקודת המוצא של סופר היא המודרניזם וממנה הוא מתבונן קדימה ולאחור. שפת הספר המודפס ייחודית בכך שהיא מנותקת מהדיבור. לעומת זאת, ספרות המחקר מלמדת כי במקרים אחרים התקיימו סוגים שונים של עירוב בין שפה דבורה לכתובה: הכתיבה בימי הביניים שימשה, כאמור ב"מטוטלת הטקסט", כמשאב לדוברים שבעל פה. כך גם שפת שידורי הרדיו והטלוויזיה (המכונה בספרות "אוראליות משנית") כוללת טקסטים הנכתבים לצרכי מסירה בעל פה. השפה הכתובה של הרשת היא, על פי סופר, בחזקת דלת פתוחה לרבים. היא מבוססת על הספונטאניות והעושר היחסי של הדיבור לעומת הסגירות והדייקנות המאפיינות את הדפוס. קהילה הם הטרוגניים ורחבים באופן שיכול לחצות גבולות חברתיים ותרבותיים. סופר מוסיף ומבקש לראות בה חדשנות והתרסה כנגד הקיבוע הלשוני של שפת הדפוס. במישור רחב יותר, הוא ביקש לראות בהן וריאציה פוסט מודרנית על השפה המוכרת, שהשימוש בה מבטא רצון עז לטלטל מבנים יציבים חברתיים ולשוניים כאחד.

מורכבות היחסים בין שני "העולמות" – רעיון מרכזי, כאמור, במשנתו התיאורטית של סופר – באה לידי ביטוי במאמרו התיאורטי החמישי (Soffer, 2013). במאמר זה חוזר סופר לשאלת הלאומיות, שהעסיקה אותו גם בעבודת הדוקטורט, ולמעמדה בעולם הדיגיטאלי. סופר ניסה לענות על השאלה

עד כמה נוצרים בכל זאת גבולות חברתיים בעידן פוסט מודרני, שבו בני אדם חשופים לאין ספור אתרים וזהויות. מחד גיסא, סופר מסכים עם הטענה שלפיה הלאומיות הנחוית באמצעות צריכה סימולטנית של תוכן תקשורתי כנראה עברה מן העולם. אבל מנגד הוא מבקש להפנות את קוראיו באמצעות ספרו של מייקל ביליג (Billig, 1995) **לאומיות בנאלית** לגישת השיח. על פי גישה זו, התקשורת, הפוליטיקאים וגם בני אדם מן השורה משננים את השתייכותם הלאומית מדי יום באין ספור הזדמנויות. העולם הדיגיטאלי, קבע סופר, מספק דרכים משלו לחוות את המציאות, כגון שמות הדומיין (לרבות הפניות אוטומטיות של גוגל לאתרים "מקומיים"), תוכן הרשת, המכיל תכנים לאומיים רבים, והעדפות גלישה. באופן כללי ניתן לומר כי אנשים אינם מחפשים אתרים שאינם בשפת האם שלהם.

בין לבין: היסטוריה תרבותית של אמצעי התקשורת בישראל

כתיבת ספר הלימוד **תקשורת המונים בישראל** (סופר, 2011) הביאה את אורן סופר לגלות עניין במפת התקשורת הישראלית. מסורת הכתיבה בתחום זה הייתה נתונה עד תקופתו לחסידי הגישה המוסדית, שהתמקדו בהסדרים החקיקתיים והרגולטוריים שעיצבו את מפת התקשורת בישראל. גישתו של סופר לנושא זה הייתה שונה. הידע הלשוני והתרבותי הביאו אותו גם כאן לחזור ולהטיל את מודל שני העולמות שלו. בשורת פרסומים זו ניצבים זה אל מול זה: הממסד הפוליטי וארגוני התקשורת הגדולים – המאובנים והשמרניים – ומולם הציבור הישראלי וארגוני תקשורת צעירים, אלטרנטיביים ובעלי מבנה ניהולי גמיש, החותרים תחת הסדר הקיים.

העבודה הראשונה של סופר, שנכתבה תוך כדי כתיבת ספר הלימוד, הייתה על תופעת המחיקון והאנטי מחיקון (Soffer, 2008). בישראל של שנות השבעים הפעילה רשות השידור מנגנון של מחיקת צבע מהשידורים שיובאו מחוץ לארץ. סופר, שנשען על ניתוח עיתונים, פסקי דין ודיונים בכנסת, מראה כי בפרשה זו ניצבו זה מול זה הציבור הישראלי, שכבר נחשף לתרבות השפע המערבית, אל מול האליטה השלטונית והתרבותית, שהתנגדה לבואה של הטלוויזיה כמה שנים קודם לכן וכעת חששה מטיפוחה של תרבות צריכה וייבוא לא מבוקר של מכשירי טלוויזיה. אותה תפיסה של עיצוב מפת התקשורת בישראל כמאבק בין מוסדות קפואים לבין קולות חדשניים ואלטרנטיביים באה לידי ביטוי גם בעבודותיו הבאות שהוקדשו לרדיו. סופר הקדיש מאמר ל"קול השלום", תחנת הרדיו של הפעיל החברתי אייבי נתן (Soffer, 2009). כמו במקרים אחרים, היחסים בין הממסד המאובן לבין האלטרנטיבה הצעירה היו מורכבים. סופר, שניתח את השיח התקשורתי על אודות התחנה ובחן דרך דיוני הכנסת את השיח הרגולטורי עליה, גילה כי היחס אל תחנת "קול השלום" נע בין הסתייגות מועטה, שנבעה מחוסר החוקיות שלה, לבין סימפטיה למרדנותה. סופר הסביר את היחס לתחנה בגישה המזלזלת לחוקים (הנתפסים כביטוי קפוא ומיושן) הרווחת בישראל ובמציאות המציאות החברתית של אחרי מלחמת יום כיפור. כך הוא הגדיר זאת: "האהדה הציבורית ל'קול השלום' לא שיקפה סוג של תשוקה למוסיקת הרוק, אלא את הרצון לחיות חיים 'נורמאליים' בתוך האנדרלמוסיה של ישראל" (Soffer, 2009, p. 159).

כעבור מספר שנים יצא סופר לפרויקט מחקרי בהיקף נרחב יותר על כלי תקשורת אחר: גלי צה"ל. אחת מנקודת המוצא שלו הייתה לייחד ולהבדיל את גלי צה"ל מערוצי התקשורת המסורתיים (Soffer, 2012a). הוא ביקש לדון במעמדו של גלי צה"ל בתוך מפת התקשורת הישראלית ואחת ממסקנותיו הייתה כי בניגוד לאמצעי תקשורת, השומרים על הילה, ריחוק וסוג

של מסתורין ביחסיהם עם קהליהם; הרי שמקור עוצמתו של גלי צה"ל נבע מהיותו אתר של שיתוף פעולה בין חיילים-שדרים לבין חיילים המהווים קהל (Soffer, 2012a). הקשר היחודי והלא הירארכי בין התחנה לקהליה התבטא גם במיקומה: תחנת גלי צה"ל (לפחות בתקופה שבה ערך סופר את מחקרו) פעלה מאזור עממי ביפו, עובדה שתרמה אף היא ליחסים דיאלוגיים עם סביבתה האנושית. סופר טען כי תכונות ייחודיות אלו הן שהביאו לכך שבתקופות מסוימות היא קידמה אלטרנטיבה של אוונגארד לרשות השידור הממוסדת והשמרנית ובדרכה קידמה רעיונות של פלורליזם ושל דמוקרטיה.

בחינה מחודשת של תיאוריות ותיקות על אודות אינטראקציה בין בני אדם

בשנת 2015 כחלק מהעניין הגובר שלו לא רק בתקשורת הדיגיטאלית, אלא גם בשיטות לאיסוף וניתוח של תכנים דיגיטאליים, החל אורן סופר במיזם חדש, שבמסגרתו ביקש לבחון את תקפותן של תיאוריות ותיקות בעידן הדיגיטאלי. בשנותיו האחרונות הצליח להתייחס לשתיים מהן (הזרימה הדו-שלבית וספירלת השתיקה), שעסקו במקומה של התקשורת הבין-אישית בפרשנותה של תקשורת ההמונים. בעבודותיו אלו, חזר ונגע סופר באחת ממילות המפתח שהעסיקה אותו לאורך הקריירה המחקרית שלו – הדיאלוגיות. תיאוריית הזרימה הדו-שלבית פותחה, כידוע, על ידי פול לזרספלד ואליהוא כ"ץ בשנות החמישים של המאה העשרים והעמידה במרכז את השיחה בין בני אדם כמנגנון חשוב בקבלת החלטות פוליטיות וצרכניות. תיאוריית ספירלת השתיקה, שנוצרה עשרים שנים מאוחר יותר על ידי החוקרת הגרמניה אליזבת נואלה-נוימן, טענה בדיוק ההיפך: אנשים דווקא נוהרים מאוד באינטראקציות הבינאישיות שלהם, בעיקר אם הם סבורים כי דעתם אינה לגיטימית ואינה מקובלת על רבים.

במאמרו שהתייחס לזרימה הדו-שלבית (Soffer, 2019), הציע סופר להשוות בין מנהיגי הדעה הקלאסיים לבין אופן פעולתם של אלגוריתמים. ההשוואה הביאה אותו למסקנות עגומות לגבי התדרדרותן של אופציות השיח החברתי. נקודת המוצא להשוואה הייתה פעולת הפרסונליזציה, שעושים שני המתווכים לחברי הקהלים שהם פונים אליהם. מנהיגי הדעה המסורתיים (חברים, שכנים, קרובי משפחה או עמיתים) ידעו היטב מה מתאים למי שביקשו בעצתם (למשל, לגבי שירות או מוצר שהופיע באמצעי תקשורת ההמונים) ותיווכו להם את המסר. גם האלגוריתם יכול לתת בדרכו "עצה טובה" למי שעושה שימוש בשירותיו (לעיתים מבלי דעת) כיוון שהוא "מכיר" את המשתמשים על פי ההיסטוריה והרגלי הגלישה שלהם. סופר מציג מודל תיאורטי בו הוא מראה שמעבר לדמיון התפקודי קיימים הבדלים מהותיים בין שני אופני התיווך: מנהיגי הדעה המסורתיים היו חלק מקהילה מוצקה ויציבה; ואילו הקהלים, שאליהם מותאמים התכנים על ידי האלגוריתם, הם "נזילים", אינסטרומנטאליים ודינאמיים. זאת ועוד, מנהיגי הדעה בתקופה המוקדמת קיימו "דיאלוג": מדובר היה באנשים, שהשקיעו זמן ומחשבה כדי להפוך את עצמם למומחים בעיני אחרים; ואילו האלגוריתם מקבל החלטות ללא מגע יד אדם. בנוסף, בתקופה הראשונה, חברי הקהל היו מודעים למקור השפעה עליהם ואף קיימו איתו דיאלוג; ואילו כשמדובר באלגוריתם הם אינם מודעים לאופן שבו האלגוריתם מתמרן את קבלת ההחלטות שלהם ואין להם יכולת לשאת ולתת איתו.

המחקר של אורן סופר בצוותא עם גלית גורדוני (Soffer & Gordoni, 2017) על ספירלת השתיקה, שהיה אחד האחרונים שערך בחייו, מוסיף וסודק בדרכו את האוטופיזם שראה באינטרנט

"טכנולוגיה של חופש", הקשר שיחה הנושא אופי דיאלוגי פתוח ושוויוני; ראייה אופטימית שגם סופר היה שותף לה בעבודותיו הראשונות. סופר וגורדוני העלו במחקרם שסביבת הרשתות החברתיות של אמצע העשור השני של המאה העשרים ואחת היא סביבה מאיימת, שאינה מעודדת פתיחות ודיאלוג. לדבריהם, כאשר אנשים משוחחים זה עם זה פנים אל פנים, יש לנוכחות ההדדית שלהם אפקט מצנן המונע השתלחות הדדית. כיוון שכך, אנשים יודעים שגם אם יאמרו דברים בעיתיים, עדיין ינהגו בהם בכבוד. לעומת זאת, בעת כתיבת טוקבקים ברשתות חברתיות אנשים רואים רק מילים על המסך ללא הסימנים המעידים על מלאותם האנושית של כותביהם; וכיוון שכך, הבלמים, המונעים מהם לפגוע בבני השיח שמולם, משוחררים בהרבה. החוקרים מוצאים כי אנשים שאינם חוששים להביע את דעותיהם ברשת, גם לא יחששו להביע את דעותיהם בפומבי; אך ההפך אינו נכון: אנשים מוכנים להביע את דעתם בפומבי, אבל מאוד יהססו לעשות זאת ברשת. לא יצא לי כמעט לשוחח עם אורן סופר בשנה האחרונה לחייו שיחה בעלת אופי תיאורטי-אקדמי של ממש. אך בעת הכנת סקירה זו למדתי על עבודתו יותר משידעתי קודם. אם אחזור לנקודת המוצא העומדת במרכז של סקירה זו, לפיה חייו האינטלקטואליים של אורן סופר כללו מסר אותו רצה להעביר לעולם, הרי שניתן לקבוע כי המסקנה הסופית שלו לגבי היחסים שבין העולם הנוקשה והכפייתי לבין האלטרנטיבה הצעירה "הפרועה" שאלה נטה יותר היא פסימית: רשת האינטרנט בה תלה תקוות רבות הכזיבה. העולם הדיגיטאלי בסופם של דברים אינו מביא לדיאלוג משופר בין בני אדם והתחליפים הדיגיטאליים אינם עושים את עולמנו למקום טוב יותר.

רשימת המקורות

- סופר, א. (2007). **אין לפלפל! עיתון "הצפירה" והמודרניזציה של השיח החברתי הפוליטי**. ירושלים: מוסד ביאליק.
- סופר, א. (2011). **תקשורת המונים בישראל**. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.
- Billig, M. (1995). *Banal Nationalism*. London: Sage.
- Soffer, O. (2005). The textual pendulum. *Communication Theory*, 15(3), 266-291.
- Soffer, O. (2008). The eraser and the anti-eraser: The battle over color television in Israel. *Media, Culture and Society*, 30(6), 759-775.
- Soffer, O. (2009). The competing ideals of objectivity and dialogue in American journalism. *Journalism: Theory, Practice & Criticism*, 10(4), 473-491.
- Soffer, O. (2010a). The noble pirate: The Voice of Peace offshore radio station. *Journal of Israeli History*, 29(2), 159-174.
- Soffer, O. (2010b). Silent orality: Towards conceptualization of the digital oral features in CMC and SMS texts. *Communication Theory*, 20(4), 387-404.
- Soffer, O. (2012a). The anomaly of Galei Tzahal: Israel's army radio as a cultural vanguard and a force for pluralism. *Historical Journal of Film, Radio and Television*, 32(2), 224-243.
- Soffer, O. (2012b). Liquid language? On the personalization of discourse in the digital era. *New Media and Society*, 14(7), 1092-1110.
- Soffer, O. (2013). The internet and national solidarity: A theoretical analysis. *Communication Theory*, 23(1), 48-66.

- Soffer, O. (2019). Algorithmic personalization and the two-step flow of communication. *Communication Theory*. <https://doi.org/10.1093/ct/qtz008>
- Soffer, O. & Gordoni, G. (2017). Opinion expression via user comments on news websites: Analysis through the perspective of the spiral of silence. *Information, Communication & Society*, 21, 388-403.

מאמר מקורי

יציבות, מגוון ואידאולוגיה בתשומת הלב התקשורתית לנושאי מדיניות ציבורית בתקופת הבחירות 2019-2020

גילעד גרינוולד ומעוז רוזנטל*

תקציר

מחקר זה בודק את סדר היום התקשורתית בישראל כלפי נושאי מדיניות ציבורית, כפי שזה השתקף והובנה בתשומת הלב התקשורתית (בעיתונים הארץ האיכותי וידיעות אחרונות וישראל היום הפופולריים) החל מחודש אוקטובר 2018 וכלה בשלוש מערכות הבחירות של 2019-2020. באמצעות ניתוח תוכן כמותי, אנו בוחנים עד כמה למערכות בחירות ישנה השפעה על יציבות תשומת הלב התקשורתית לנושאי מדיניות ציבורית ועל מגוון הנושאים אותם כלי התקשורת מסקרים במהלך תקופת הבחירות. זאת, תוך שאנו לוקחים בחשבון גם את הנטייה הפוליטית האידאולוגית ואת אופי עבודתו העיתונאית של כל אחד משלושת העיתונים. הממצאים מראים כי מתוך שלוש מערכות הבחירות רק בבחירות ספטמבר 2019, אשר נתפסו כ"מרוץ צמוד" יותר, סדר היום של שלושת העיתונים הפך להיות פחות יציב ופחות מגוון. כלומר, עצם התרחשותו של אירוע פוליטי חיצוני (כגון מסע בחירות) לא בהכרח גורמת לסדר היום התקשורתית להיות ממוקד יותר באירוע זה. סדר היום התקשורתית מתייצב ומתמקד במהלך מערכות בחירות רק במצבים, שבהם כלי התקשורת תופסים בחירות אלה כ"אירוע מכונן".

מבוא

מאמר זה בוחן את השפעת מערכות בחירות על תשומת הלב של כלי התקשורת כלפי נושאי מדיניות ציבורית בהתבוננות על מגוון הנושאים המסוקר ורציפות הסיקור. מדיניות ציבורית עוסקת בהחלטות הממשלה וארגוניה השונים כמו-גם בפעולותיהם, העוסקות בהקצאת משאבים לקבוצות אוכלוסייה שונות. זאת, תוך התבססות על לחצים המופנים כלפי השלטון ויכולותיו ורצונו להגיב לדרישות אלה (Dowding, Hindmoore, & Martin, 2016). למדיניות ציבורית יש שלושה היבטים מרכזיים: יצירת תשומת לב והפניית הקצאות ממשלתיות; טיפול השלטון במהות בעיית המדיניות הציבורית, כפי שהוא מבין אותה; ולבסוף יישום המדיניות עליה הוחלט. הערכת מדיניות ציבורית בדרך כלל מתייחסת להחלטות הממשל, לביצוע המדיניות ויישומה (Dowding, Hindmoore, & Martin, 2016). במאמר זה אנו עוסקים בשלב הקודם להחלטות ממשלה על עיצוב ויישום מדיניות ציבורית, הוא שלב יצירת תשומת הלב למדיניות זו על ידי שחקנים פוליטיים הפועלים בזירות שונות ומתחרות. שלב זה

* ד"ר גילעד גרינוולד (gilad.greenwald@biu.ac.il), בית-הספר לתקשורת, אוניברסיטת בר-אילן.
ד"ר מעוז רוזנטל (mroenthal@idc.ac.il), בית-הספר לאודר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה, המרכז הבינתחומי הרצליה.

קריטי לעיצוב ויישום מדיניות ציבורית משום שהנושאים אליהם מוסבת תשומת הלב של הממשל הם אלו בהם הוא יטפל בסבירות הגבוהה ביותר (Kingdon, 1986).

בהקשר זה, אנו חולקים את נושא דינמיקת ההתפתחות של סדר יום המדיניות הציבורית יחד עם קבוצת המחקר של פרויקט סדר יום ההשוואתי. קבוצה זו בוחנת לאורך שנים ובזירות שונות את הדרך בה נוצרת, משתנה ומתפוגגת תשומת הלב כלפי נושאי מדיניות ציבורית בקרב אליטות פוליטיות (Jones, Wilkerson, & Baumgartner, 2009). שורשיה של גישה זו בתפיסות ביקורתיות של עיצוב מדיניות ציבורית כיחסי גומלין אינטרסנטיים (Bachrach & Baraz, 1962; Riker, 1996), המושפעים מהופעתם של אירועים חיצוניים ויזמות פוליטית וחברתית (Kingdon, 1986). אמצעי התקשורת הם שחקן דומיננטי בזירת ההשפעה על מדיניות ציבורית (Walgrave & Van Aelst, 2006), ולפיכך מהווים חלק בלתי נפרד מיחסי גומלין אלה.

אנו עושים שימוש בשני סבבי הבחירות של שנת 2019 ובסבב הבחירות של מרץ 2020 כדי לבחון את דפוסי תשומת הלב התקשורתית כלפי נושאי מדיניות ציבורית. בתקופת סבבי בחירות אלה גורמים רבים, המשפיעים על סדר היום התקשורתית בהקשר של נושאי מדיניות ציבורית, נותרו יציבים למדי והשינוי המרכזי היה מסע הבחירות ויום הבחירות. שילוב הנסיבות של ניהול מדיניות ציבורית מתמשך על ידי ממשלת מעבר, הפועלת בהרכב מפלגתי שכמעט ואינו משתנה לאורך אותה השנה, וכן תוצאות בחירות, שאף הן כמעט ואינן משתנות מבחינת ההרכב הקואליציוני שהן עשויות להוביל אליו, מאפשרים לנו לבדוק עד כמה מושפעת דרך הסיקור התקשורתית של נושאי מדיניות ציבורית מתקופת הבחירות עצמה. החידוש של מחקר זה נעוץ, אפוא, בשימוש בפרק זמן ייחודי של מערכות בחירות חוזרות באותה השנה על מנת לבחון טענות מרכזיות לגבי אופיו של סדר היום התקשורתית בזמן בחירות בהשוואה לזמנים פוליטיים "רגילים". אנו מתמקדים בשלושה היבטים של תשומת הלב התקשורתית כלפי נושאי מדיניות ציבורית: שכיחות סיקור נושאי מדיניות ציבורית, גיוון ההתייחסות ויציבותה. אנו עושים זאת תוך בחינה ביקורתית של העמדה האידיאולוגית של כלי התקשורת השונים ובדיקת השפעתה על דפוסי תשומת הלב התקשורתית לנושאי מדיניות ציבורית.

תשומת הלב לנושאי מדיניות ציבורית נעה בין שלושה מצבים עיקריים: הראשון, התייחסות אחידה לאורך זמן למערכת נושאים נתונה; השני, שינוי נושאים מתמיד ובלתי פוסק; והשלישי, מעבר חד מיציבות נושאים לסדרת נושאים שונה לחלוטין ולאחר מכן חזרה ליציבות (Jones, Wilkerson, & Baumgartner, 2009). בחינה של דינמיקה זו של הזחת תשומת הלב בין נושאים יכולה להוות הסבר ליעילות התגובה של מערכות ציבורית שונות לאירועים חיצוניים (Baumgartner & Jones, 2009). תשומת הלב לנושאי מדיניות משתנה בין מוסד פוליטי זה למשנהו (לדוגמה, הממשלה, הפרלמנט, המנהל הציבורי ובתי המשפט). זאת, בהתאם לכללי המשחק בין מקבלי ההחלטות באותו המוסד (Walgrave & Vliegenthart, 2010). כלי התקשורת, המדווחים על אירועים פוליטיים, נתפסים כחלק מהמערך המוסדי העוסק בזירה הפוליטית, והם משפיעים על הדרך שבה מקבלי ההחלטות מעצבים את סדר היום שלהם (Jones, Wilkerson, & Baumgartner, 2009). לפיכך, לימוד דפוסי הסיקור התקשורתית של נושאי המדיניות הציבורית חיוני להבנת הדרך בה כלי התקשורת פועלים בזירה הפוליטית (Boydston, 2013).

סדר היום התקשורתי המתייחס למדיניות ציבורית נוטה להיות דינמי ומשתנה בתדירות יחסית רבה לעומת מוסדות פוליטיים אחרים מבחינת תכני הנושאים וגיוונם (Baumgartner & Chaqués, 2015; Bonafont, 2015; Walgrave, Sorokam, & Nuytemans, 2008; Walgrave & Van Aelst, 2006). יתרה מזאת, סדר היום התקשורתי משקף את הדרך בה פועל כלי התקשורת על המגרש הפוליטי עצמו תוך איזון בין תמיכתו המפלגתית-אידיאולוגית, מחד גיסא; והציפייה כי גוף התקשורת ישקף את המציאות, מאידך גיסא (Baumgartner & Chaqués Bonafont, 2015). היבט נוסף המשפיע על הסיקור התקשורתי הוא המצב הפוליטי: כאשר הבחירות קרבות, גוברת תדירות תגובות הפוליטיקאים לסיקור התקשורתי של נושאים שונים וכן גוברים ניסיונותיהם לשלוט על סדר היום התקשורתי (Walgrave & Van Aelst, 2006).

במערכת הפוליטית הישראלית, כלי התקשורת החדשותיים נתפסים כחלק בלתי נפרד מן הזירה הפוליטית וכמייצגים עמדה פוליטית ברורה (Dvir-Gvirsman, Garrett, & Tsfat, 2018). בנוסף, כלי התקשורת משפיעים על השיח המרכזי במהלך מערכות בחירות וכן על הדרך בה הבוחרים מעריכים את מועמדיהם (Balmas & Sheaffer, 2010). סדר היום התקשורתי משפיע גם על הדרך בה הבוחרים בוחנים את סיכויי ההצלחה של מפלגותיהם (צפתי, 2017) ועל הדרך בה הם מעצבים את הצבעתם בפועל (Balmas & Sheaffer, 2010; Sheaffer & Weimann, 2005).

במחקר זה אנו בוחנים את הכיסוי התקשורתי היום-יומי החל מאוקטובר 2018 ועד סוף אפריל 2020 בשלושה כלי תקשורת מובחנים זה מזה מבחינת נטייתם הפוליטית, אילוציהם הכלכליים והנורמות העיתונאיות הנהוגות בהם: **הארץ**, **ידיעות אחרונות** ו**ישראל היום** בגרסתם המודפסת. **הארץ** נוטה לשמאל הפוליטי (Tsfati & Chotiner, 2016), בעוד **ישראל היום** נוטה לימין הפוליטי (Dvir-Gvirsman, Garrett, & Tsfat, 2018). **ידיעות אחרונות** מפעיל מדיניות מערכתית שנועדה להשיג תוצאות פוליטיות, שאינן עולות בהכרח בקנה אחד עם העדפות המדיניות של **הארץ** ושל **ישראל היום** (Shultziner & Stukalin, 2019). **הארץ** שונה מ**ישראל היום** ומ**ידיעות אחרונות** בכך שהוא מהווה דוגמה לעיתונות עילית או עיתונות איכותית, בעוד ששני האחרים הם עיתונים פופולריים (גרינוולד, 2018; Greenwald & Lehman-Wilzig, 2019). מעבר לכך, בעוד ש**הארץ** ו**ידיעות אחרונות** תלויים בחסדי כוחות השוק להישרדותם הכלכלית; הרי ש**ישראל היום** פועל תוך הפסד כספי משמעותי ונוסד לקידום המטרות הפוליטיות של בעליו, ולא לטובת מימוש אינטרסים עסקיים כלשהם (Dahan & Bentman, 2017).

יש לציין כי על אף שההבחנה בין עיתונות איכותית לבין עיתונות פופולרית היא הבחנה "מסורתית" במחקרי תקשורת; הרי שבשנים האחרונות ישנה גם ביקורת הולכת וגוברת על הבחנה זו. טענה אחת גורסת כי שני המודלים התיאורטיים הללו הם דיכוטומיים מדי וכי ישנם עיתונים, אשר על אף אופיים ה"פופולרי" הבא לידי ביטוי, לדוגמה, בפורמט שלהם (Tabloid), הם מתאפיינים גם במסרים אינפורמטיביים, בעבודה עיתונאית רצינית, בעצמאות וחופש עיתונאיים ובתחושת שליחות חברתית. דוגמה מובהקת לכך היא העיתון *Newsday* הניו-יורקי (גרינוולד, 2018). שנית, חלק מהקטגוריות ומהמאפיינים התיאורטיים והאמפיריים המבחינים בין שני סוגי העיתונים רלוונטיים פחות בעידן התקשורת החדשה, שבה מערכות עיתונים רבות מפעילות במקביל גם אתרי אינטרנט. כך, לדוגמה, הצורך לעדכן את אתר האינטרנט החדשותי מספר פעמים ביום על מנת להגביר את תנועת הגולשים

(”טראפיק”), השימוש המרובה יותר שעושה מדיום האינטרנט בתמונות, באמצעים חזותיים ובאמצעי שמע, כמו גם העובדה כי גודל יריעת העיתון איננו רלוונטי למדיום זה, צמצמו במידה רבה את ההבדלים המסורתיים בין שני סוגי העיתונים (Visnovsky & Radosinska, 2017).

יתרה מכך, ההבחנה בין עיתונות איכותית לבין עיתונות פופולרית מבוססת על תפיסת עולם נורמטיבית, ולא על אמירה אמפירית. במסגרת זו נמתחה ביקורת על הטענה כאילו העיתון האיכותי איננו מעוניין בהכרח להגדיל את טווח קהליו. לפיכך, תחת ההבחנה המסורתית ובאמצעות ניתוח תוכן של 51 גופי תקשורת בשבדיה, בצרפת ובבריטניה, קבעו בנסון, נף והסרוס (Benson, Neff, & Hesserus, 2018) כי רצוי להבחין בין שלושה סוגי עיתונים על סמך מכוונותם העיקרית: מכוונות פוליטית וקידום סדר יום מסוים; מכוונות הרואה בעבודה העיתונאית שירות לציבור וערך של שליחות חברתית; ומכוונות כלכלית גרידא, הרואה בעיתון עסק בעל מטרות רווח לכל דבר ועניין. באופן מעניין, הבחנה זו מדגישה דווקא את ההבדלים בין **הארץ** ו**ישראל היום** מצד אחד, אשר בעיקרם הם עיתונים בעלי מכוונות פוליטית ורצון לקדם סדר יום (ב**ישראל היום** כמעט ללא מודל כלכלי כלשהו), לבין **ידיעות אחרונות** מן הצד השני, שהוא בעיקרו בעל מכוונות כלכלית ובנוי על מודלים כלכליים.

לצורך בחינת נושא המחקר התמקדנו, כאמור, בעיתונות המודפסת ובנינו מאגר נתונים מקורי, הכולל קידוד כתבות שהופיעו בעמוד הראשי של שלושת העיתונים. הסיבה להתמקדות בעיתונות המודפסת היא כי על אף היחלשותה בעשור האחרון, הרי היא עדיין נחשבת למקור מידע חשוב, שעליו הקוראים וצרכני התקשורת נוטים להסתמך כאשר הם נדרשים להחליט (Lachover, 2015; Greenwald & Lehman-Wilzig, 2019).

תשומת לב לנושאי מדיניות ציבורית וסדר היום התקשורתי: שכיחות, יציבות ומגוון סיקור הנושאים, אידיאולוגיה ותחרות כלכלית

תיאוריית קביעת סדר היום (Agenda Setting) גורסת כי התקשורת בוררת את הנושאים, הנמצאים על הפרק; וכך היא משפיעה על סדר היום הציבורי. כלומר, על מה ש”מעניין” את דעת הקהל. הטענה היא שהשפעת התקשורת על דעת הקהל גורמת לצרכני התקשורת לחשוב ולעסוק בנושאים מסוימים, ולא בנושאים אחרים. כלומר, לתעדף את סדר היום כפי שהוא מוצג ומתועדף בתקשורת, ולא בהכרח באופן עצמאי וביקורתי. להבדיל מתיאוריית המסגור, כאן התקשורת מלמדת את צרכניה באילו נושאים לעסוק, על מה לחשוב. כלומר, ההטיה איננה בהכרח פוליטית-נורמטיבית ישירה, אלא נעוצה בעצם ההכתבה של סדר יום מסוים על פני סדר יום אחר. למשל, תיעדוף של הצגת נושאים ודמויות ביטחוניים או מדיניים על פני חברתיים. במילים אחרות, התקשורת בוחרת את מי להבליט ואת מי לא. עשוי להיות לכך ביטוי מוחשי: לדוגמה, הבלטה של אדם מסוים בעמודים הראשונים של העיתון לעומת אדם אחר בעמודים האחרונים (Wanta, Golan, & Lee, 2004).

סדר היום התקשורתי, העוסק בנושאי מדיניות ציבורית, מהווה נדבך מרכזי בחקר התקשורת ובחקר תשומת הלב הפוליטית כלפי נושאי מדיניות ציבורית (Boydston, Bevan, & Thomas, 2014). תשומת לב פוליטית מהווה משאב מרכזי ומנוף לקדם בו מהלכי מדיניות ציבורית ונגישות למשאבי השלטון לטובת שינוי המדיניות (Jones & Baumgartner, 2005). ספרות המחקר בנושא הדרך בה תשומת הלב

הפוליטית מעוצבת עשירה ומגוונת ומצביעה על הדרכים השונות בהן נושא מדיניות עולה לסדר היום ומשנה את הדרך בה פועלים דעת הקהל, קבוצות אינטרס ומפלגות פוליטיות העוסקות בנושאי המדיניות (Baumgartner, Breuning, & Grossman, 2019). אם כך, במאמר זה אנו בוחנים את סדר היום התקשורתי כמשקף את תשומת הלב של כלי התקשורת, המהווים שחקנים הפועלים בזירה הפוליטית ומשפיעים על עיצוב סדר היום של מעצבי המדיניות הציבורית.

באופן כללי, תשומת הלב לנושאי מדיניות ציבורית יכולה לבוא לידי ביטוי בשלוש צורות מרכזיות. הראשונה היא תשומת לב אחידה, המופנית אל מערכת נתונה ולא משתנה של נושאי מדיניות. כוחות מוסדיים כמו גם אילוצים קוגניטיביים גורמים למקבלי ההחלטות להיות ממוקדים בקבוצה קטנה של נושאים, שלא דווקא עולה בקנה אחד עם אתגרי סביבת המדיניות בה מקבלי ההחלטות פועלים (Baumgartner & Jones, 2009; Walgrave & Vliegenthart, 2010). האפשרות השנייה ניצבת מולה ומנוגדת לה. היא מתגלמת בתשומת לב "כאוטית", הנעה בין נושא אחד למשנהו באופן תדיר ובאופן המקשה על פיתוח מדיניות ציבורית יעילה (Riker, 1990; 1996; Rosenthal, 2014; 2020). האפשרות השלישית היא אפשרות ביניים, הנראית כמקרה השכיח יותר מול שתי אפשרויות הקצה האחרות. היא מתבטאת בתשומת לב השרויה רוב הזמן בקיפאון ומתמקדת בנושא אחד בסדרת נושאים מסוימת. זאת, בד-בבד בתקופות של פניה פתאומית אל סדרת נושאים אחרת. לאחר תקופה של עיסוק אינטנסיבי באותו הנושא, פונה תשומת הלב בחזרה למיקוד בסדרת הנושאים האחרת והמצומצמת (Jones, Wilkerson, & Baumgartner, 2009; Jones & Baumgartner, 2005; Walgrave & Vliegenthart, 2010).

סוג זה של שינוי תשומת הלב מכונה תשומת לב "קטועה" (punctuated). קטיעות (punctuations) מעין אלה בתשומת הלב לנושאי המדיניות הציבורית יכולות לנבוע מהצטברות גבוהה של מידע חדש ומלחץ ציבורי, הכופה על מקבלי ההחלטות להסב את תשומת לבם לעבר נושאים אליהם לא התייחסו קודם לכן. הפעלת לחצים ציבוריים שכאלה יכולה להיתקל בהיזון חוזר שלילי של שותפי התפקיד של מקבלי ההחלטות והמוסדות הפוליטיים השונים עימם הם צריכים לעבוד. במצב זה היקף הקטיעה ירד וידעך בסופו של דבר ותשומת הלב תחזור לסטטוס-קוו הקודם (Walgrave & Vliegenthart, 2010). חשיבות הבנת סדר היום התקשורתי נובעת מכך שתשומת לב פוליטית מושפעת במידה רבה מסדר יום זה (Walgrave & Van Aelst, 2006). מעבר לכך, סדר היום התקשורתי משפיע על סדר היום בשאר זרועות השלטון וכן על קבלת ההחלטות בהן (Walgrave & Vliegenthart, 2019). לכן, נבחן את הדרך בה נבנה סדר היום התקשורתי בהתייחסו אל נושאי מדיניות ציבורית.

אירועים חיצוניים נוטים להשפיע על הדרך בה התקשורת מסקרת אירועים (Boydston, 2013; Yarchi et al., 2013). כך, למשל, בחינה של סדר היום בעמוד הראשי של העיתון *The New York Times* הראתה שנושאים עולים במהירות רבה על סדר היום התקשורתי, אך גם מתפוגגים באותה המהירות שבה הגיחו (Boydston, 2013). כלומר, ברגע שנושא מגיח לאוויר העולם כעדכון חירום בשל אירוע מסוים, קיים סיכוי גבוה שהוא יישאר בכותרות לפחות לזמן מה, עד לעדכון החירום הבא אחריו. כך, סדר היום התקשורתי נע בין יציבות ו"חסימת" נושאים חדשים, לבין, כאמור, מצב של קטיעה של סדר היום התקשורתי, ואז התייצבות מחודשת שלו (Walgrave & Vliegenthart, 2010).

בהתאם, תקופה של מסע בחירות יכולה להשפיע על הדרך בה מופנה סדר היום התקשורתי לנושאי מדיניות שונים. בחירות הן אירוע משמעותי בו ממלא סדר היום התקשורתי קשוב יותר למערכת הפוליטית בהשוואה לזמנים "רגילים" (Walgrave & Van Aelst, 2006). במהלך הבחירות, הפוליטיקאים לכשעצמם ומפלגותיהם מנסים להשפיע על סדר היום הציבורי ולהסב אותו לטובת עיסוק בנושאי מדיניות ציבורית שמקנים להם יתרון אלקטורלי. במצב זה התקשורת יכולה להחליט האם להפנות את תשומת ליבה אל נושא מסוים או שמא להימנע מכך. אולם, באופן פוטנציאלי, בשל המידע הרב שפוליטיקאים מנסים לספק לכלי התקשורת באמצעות מסיבות עיתונאים, הכרזה על מערכת בחירות וכלי תעמולה שונים אחרים (כמו הרשתות החברתיות), הרי שכמויות המידע המופנות אל התקשורת מועצמות בזמן מסע הבחירות (Walgrave & Van Aelst, 2006). נצפה, אם כן, שבעת בחירות פוליטיקאים ומפלגות ינסו להעלות נושאים לסדר היום הציבורי בכלל והתקשורתי בפרט. לכן, במהלך בחירות סדר היום התקשורתי יהיה קטוע יותר בהשוואה לזמני שגרה.

השערה 1: סדר היום התקשורתי המתייחס לנושאי מדיניות ציבורית במהלך בחירות יהיה קטוע יותר מזמנים שאינם זמני בחירות.

אין סיבה להניח שתהא שונות בין כלי התקשורת בנושאים אותם הם מסקרים. כלי התקשורת צפויים לפעול באופן אחוד תוך כדי סיקור שעשוי להיות דומה (Yarchi, Cavari, & Pindyck, 2017). למרות האינטנסיביות ועוצמת אירוע הבחירות כשלעצמו, הנושאים המסקרים עדיין יופיעו באותן הפרופורציות בלי שונות משמעותית בין כלי התקשורת (Baumgartner & Chaqués Bonafont, 2015). עם זאת, אמצעי התקשורת אינם שחקן פסיבי בהתמודדות עם אירועים פוליטיים משמעותיים. הם בוררים את הנושאים הנמצאים על הפרק בכל זמן נתון, וכך הם משפיעים על סדר היום הציבורי ועל דעת הקהל. אמצעי התקשורת יכולים להיות בעלי השפעה משמעותית על הדרך בה דעת הקהל תופסת אירועים כחשובים יותר מאירועים אחרים (Lavie-Dinur, Yarchi, & Karniel, 2018; Tipton, Haney, & Baseheart, 1975). בראייה זו, אמצעי התקשורת מהווים שחקנים פוליטיים, המבקשים להשפיע על סדר היום (Walgrave & Van Aelst, 2006). כלומר, התקשורת איננה רק מגיבה ללחצים המופעלים עליה על ידי הדרג הפוליטי לכלול נושאים מסוימים בסדר היום הציבורי, אלא גם בוררת בעצמה את הנושאים שהיא מאפשרת להם לקבל תשומת לב ציבורית (Walgrave & Van Aelst, 2006). במילים אחרות, הכיסוי התקשורתי משקף הלכה למעשה את ההעדפות הפוליטיות של כלי התקשורת. במהלך בחירות הדבר יכול לקבל ביטוי ישיר וברור (Baumgartner & Chaqués Bonafont, 2015).

השערה 2: סדר היום התקשורתי המתייחס לנושאי מדיניות ציבורית ישתנה בהתאם לעמדה הפוליטית של העיתון.

סוגיה נוספת המשפיעה על הסיקור התקשורתי בכלל ועל סיקור מערכות בחירות בפרט היא סוגית אופיו של כלי התקשורת המסקר והנורמות העיתונאיות הנהוגות בו. במערכות פוליטיות ליברליות ומופרטות בהן כלי התקשורת התנתקו מן המימון הציבורי והפכו להיות תלויים ביכולתם להשיג באופן עצמאי מימון לפעילותם, יש להם תמריץ כלכלי להיות אלה, המעלים נושא שיש בו עניין מבחינת סדר היום הציבורי. מכאן, שהם בעלי אינטרס לחקות כל התנהגות של שחקן, המקדם העלאת נושא חדש אל סדר היום, כדי לא להפסיד קהל שיתעניין בנושא (Walgrave & Vliegenthart, 2010). כאן מופיעה שונות בין נורמות הסיקור העיתונאי אליהן מקובל להתייחס כהבדל בין כלי תקשורת

איכותיים לכלי תקשורת פופולריים. שני טיפוסים אלה נבדלים בדרך כלל במגוון הנושאים שהם כותבים עליהם (Beckers et al., 2019) וכן בתזזיות סדר היום שלהם. במצב זה, עיתונות איכותית פועלת כ"כלב השמירה של הדמוקרטיה" תוך בחירה של שימור וטיפול אחרות טובה. המיקוד בעיתונות זו הוא על חדשות העוסקות במדיניות ציבורית למיניה (כולל מדיניות חוץ). היא נוטה גם להציג מאמרי ניתוח ורקע של תהליכי עומק על האירועים, המתרחשים מעבר לסיקור השוטף של נושאים (Lehman-Wilzig & Seletzky, 2012). עיתונות פופולרית, לעומת זאת, עוסקת בנושאים סנסציוניים, המושכים את תשומת הלב הציבורית ומספקים חדשות בלבוש בידורי ללא תחושת מחויבות אזרחית ופוליטית. עיתונות זו מכסה בדרך כלל נושאי חדשות "רכים" יותר, המושכים את העין, כמו: פשע, ספורט, שערוריות מין ורכילות. זאת, לצד כיסוי בסיסי של נושאי חדשות מורכבים (Lehman-Wilzig & Seletzky, 2012). עיתונות איכותית נצרכת בדרך כלל על ידי קהל קוראים קטן ונאמן, ומסתמכת על מינויים קבועים. לעומתה, עיתונות פופולרית נמצאת בתחרות מתמדת על ליבו של הקהל, ולכן חייבת לסקר באופן מתמיד תכנים סנסציוניים שהקהל ינהה אחריהם (Greenwald & Lehman-Wilzig, 2019).

השערה 3: העיתונות הפופולרית תיטה לסיקור קטוע יותר של סדר היום הציבורי בהשוואה לעיתונות האיכותית.

סדר היום התקשורתי משתנה לא רק בנושאים להם הוא מקדיש את תשומת ליבו ורמת הקטיעה של סדר יום זה, אלא גם במגוון הנושאים (Boydston, 2013). מגוון תשומת הלב מתייחס לשיעור תשומת הלב המוקדש לסדרת פריטים ולא רק לפריט מסוים. כלומר, יתכן שהתקשורת תמקד את כל תשומת לבה בנושא אחד, אך גם יתכן שהיא תרחיב את מגוון הנושאים אותם היא מסקרת (Boydston, 2014). גיוון תשומת לב משמעותו פלורליזם של נושאים ודרך העיסוק בהם. הפחתה בגיוון, משמעותה מיקוד תשומת לב וסגירות יחסית לנושאים (Jonkman et al., 2018). רמת מגוון תשומת הלב מוגדרת כשיעור תשומת הלב המוקדש לסדרת פריטים נתונה בתוך מרחב מתוחם אפשרי, כמו למשל, העמוד הראשי בעיתון.

טענה מרכזית היא שראוי שהתקשורת תהיה מגוונת ככל האפשר בנושאים אותם היא מסקרת כדי להעניק לשחקנים שונים נגישות אל הבמה הציבורית ולהעשיר במה זו במגוון דעות ותפיסות (Jonkman et al., 2018). בשל האילוף הכלכלי של העיתונות הפופולרית ובשל הכיסוי החדשותי המעמיק יותר של נושאי מדיניות ציבורית על ידי העיתונות האיכותית, נצפה לראות מגוון רב יותר של נושאי מדיניות המופיעים בעיתונות האיכותית בהשוואה לפופולרית (Hendrickx & Ranaivoson, 2019). יחד עם זאת, היות שמצבי משבר ומצבים יוצאי דופן נוטים להשתלט על סדר היום התקשורתי ולהפחית את מגוון (Jonkman et al., 2018), נצפה כי לקראת מערכות הבחירות מגוון הסיקור ירד.

השערה 4 א': סדר היום התקשורתי המתייחס לנושאי מדיניות ציבורית יהיה מגוון יותר בעיתון האיכותי בהשוואה לעיתונים הפופולריים.

השערה 4 ב': סדר היום התקשורתי המתייחס למדיניות ציבורית בזמן הבחירות יהיה מגוון פחות בכל העיתונים.

מחקרנו בוחן באמצעות השערות אלה את התנהגות העיתונים החל מאוקטובר 2018 (התקופה שקדמה להכרזה על הבחירות באפריל 2019), דרך מועדי הבחירות ב-09/04/2019, ב-17/09/2019 וב-02/03/2020, ועד סוף חודש אפריל 2020. אנו בוחנים את כל פרק הזמן הזה מתוך הנחה שקצת לפני וקצת אחרי נקבל שונות בין כיסוי רגיל לכיסוי של זמן בחירות. בתוך פרקי הזמן המזוהים כתקופת בחירות (בשל הכרזה רשמית על בחירות) הדגש שלנו יהיה על התקופה המוליכה אל מועדי הבחירות עצמם, תוך ניסיון לאתר שונות בכיסוי התקשורתי של נושאי מדיניות ציבורית לפני מועדים אלה. מאחר שיש בידינו את הנתונים לגבי החודשים, שקדמו לבחירות הראשונות ואלה שהיו אחרי הבחירות של 2020, אנו נעזרים בהם כדי לזהות שונות בין השבועות הקודמים לבחירות לבין אלה שלא חלים בתקופת בחירות ולבין אלה המתרחשים אחרי מועד הבחירות עד ההכרזה על בחירות חדשות. נזכיר כי בתקופה שקדמה לבחירות התרחשו אירועים ביטחוניים ברצועת עזה, שהחלו באוקטובר והסלימו עד אמצע חודש נובמבר 2018. עם תום אירועים אלה, פרשה מפלגת "ישראל ביתנו" מהקואליציה והחל משבר קואליציוני, שהוביל ב-24/12/2018 לסיום כהונת הממשלה ולהכרזה על בחירות חדשות. הבחירות התקיימו באפריל ולאחר כישלון הצדדים להקים קואליציה הוכרזו בחירות חדשות בספטמבר 2019. כישלון נוסף בהקמת קואליציה הוביל להכרזה בחירות נוספות שהתקיימו במרץ 2020. לקראת בחירות אלה נכנס לתמונה אירוע חיצוני נוסף והוא התפרצות הנגיף COVID 19, שבמהלך פברואר החל להתפשט בעולם כולו כולל בישראל.

המחקר

מקורות

לצורך בחינת סדר היום התקשורתי, בחרנו בעיתונים המודפסים **הארץ**, **ידיעות אחרונות** ו**ישראל היום**. על אף היחלשותה בעשור האחרון, הרי שהעיתונות המודפסת עדיין נחשבת למקור מידע חשוב עליו הקוראים וצרכני התקשורת נוטים להסתמך כאשר הם נדרשים להחליט. העובדה שרשת האינטרנט מוצפת במידע, אשר מהימנותו מוטלת בספק ומקורותיו פעמים רבות אינם ידועים כלל, מהווה בעיני רבים יתרון מובהק של העיתון המודפס. יתרון זה מאפשר לעיתונות המסורתית להמשיך ולפעול על אף ההספדים והתחזיות, שחזו במשך שנים ארוכות את קיצה. העבודה העיתונאית המסורתית, על כל מגרעותיה ומגבלותיה, עדיין נראית כמקצועית וכאמינה יותר בהשוואה לרשתות החברתיות. הדבר בולט במיוחד בזמן מערכות בחירות, בהן אנשים נוטים לעשות שימוש בעיתונות המודפסת על מנת לבחון, להרהר ולקבל החלטות בדבר העדפותיהם האלקטוראליות (Lachover, 2015; Greenwald & Lehman-Wilzig, 2019).

כאמור, **הארץ** עולה בקנה אחד עם ההגדרה של עיתונות עילית-איכותית, בעוד **ידיעות אחרונות** ו**ישראל היום** נענים להגדרות של עיתונות פופולרית (Lehman-Wilzig & Seletzky, 2012). **ידיעות אחרונות** כעיתון פופולרי נתון להשפעתם של כוחות השוק ללא קהל מובחן, ולכן נמצא תחת הלחץ הגבוה ביותר משלושת העיתונים לשמר עצמו במצב רווחי. **ישראל היום** מהווה מקרה ייחודי בהשוואה לשני האחרים מבחינת האסטרטגיה בה נקט: הוא פועל תוך הפסדים כלכליים כדי להשיג מטרות פוליטיות (Dahan & Bentman, 2017). ההבדלים בין העיתונים באים לידי ביטוי גם מבחינת העמדה הפוליטית השונה אותה הם משקפים (Tenenboim-Weinblatt, Hanitzsch, & Nagar, 2016). מוציאים לאור ועורכים באמצעי תקשורת שונים מביעים עמדה מפלגתית-אידיאולוגית ומכוונים כך את כלי התקשורת שלהם (Shultziner & Stukalin, 2019). כך, **הארץ** תומך באופן ברור

במדיניות של פיוס עם הפלסטינים על בסיס פשרה טריטוריאלית. התמיכה בקו זה הובעה על ידי המוציא לאור של העיתון, עמוס שוקן, שגם התייחס לקו מדיניות זה כמייצג עמדה פוליטית שמאלית (Tsfati & Chotiner, 2016). **ישראל היום** הוקם וממומן על ידי שלדון אדלסון ומזוהה באופן שיטתי עם תמיכה בימין הפוליטי הישראלי (Dvir-Gvirsman, Garrett, & Tsfati, 2018). מתחקירים תקשורתיים והליכים משפטיים (בעיקר תיקי נתניהו 2000 ו-4000), נראה כי גם המוציא לאור של **ידיעות אחרונות**, נוני מוזס, אף שאיננו מבטא את עמדתו הפוליטית בפומבי, מתערב מאחורי הקלעים בסיקור העיתונאי, תוך כוונה להשפיע על תוצאות פוליטיות מסיבות עסקיות ואידיאולוגיות (Shultziner & Stukalin, 2019).

מערך, משתנים ושיטה

על בסיס שלושת העיתונים הבולטים והמובחנים, בנינו מאגר נתונים מקורי הכולל את כל הכותרות, אשר התפרסמו בעמוד הקדמי החל מהראשון באוקטובר 2018, כשלושה חודשים לפני ההכרזה על סבב הבחירות הראשון, ועד לסוף אפריל 2020, כחודשיים לאחר סבב הבחירות השלישי. הבחירה בפרק זמן זה נבעה מהרצון לבחון את מועדי הבחירות עצמם, וכן לבצע בקרה על תקופת הבחירות על ידי מדידה של שלושה חודשים לפני ההכרזה על מועד הבחירות הראשון וחודשיים אחרי מועד הבחירות האחרון. בסיס הנתונים כולל 3,794 כותרות מהארץ, 2,333 **ידיעות אחרונות** ו-2,597 **ישראל היום**. בסך הכול 8,724 כותרות. כל כותרת נותחה וקודדה כיחידה נפרדת ועצמאית על פי הקשר הפריט ותוכנו. הבחירה להתמקד בכותרות הראשיות נבעה בעיקר מן העובדה כי הן מהוות מדד מרכזי לבחינת הבניית סדר היום בתקשורת. בנוסף, קוראים רבים, בעיקר בעיתונות הפופולרית, נוטים לעיין ("לדפדף") בכותרות העיתונים בלבד. לכן, ההנחה היא שהן מהוות היבט משמעותי בהשפעת התקשורת על דעת הקהל (Tankard, 2001).

נושאי מדיניות ציבורית

על מנת לבדוק אילו נושאים בלטו בסדר היום התקשורתי, ביצענו ניתוח תוכן ידני, המבוסס על ספר הקוד של פרויקט "סדר היום הפוליטי בישראל". קידוד זה, המתרגם לעברית ולהקשר הישראלי את ספר הקוד של קבוצת המחקר Comparative Agendas Project (CAP) (<https://www.comparativeagendas.net/>), מכיל סדרות מגוונות של נושאים בתחומי המדיניות הציבורית והפוליטיקה (Kosti, Shpizman, & Levi-Faur, 2019). קבוצה זו בוחנת בתריסר מדינות שונות ולאורך שנים את תשומת הלב של אמצעי התקשורת ומוסדות הממשל כלפי נושאי מדיניות ציבורית. סכמת הקידוד מבוססת על חידוד וצמצום המידע לגבי כל פעילות וכל נושא מדיניות, הזוכים לתשומת לב ציבורית. הרעיון המרכזי בשיטת הפעולה הוא בחינת מגמות לאורך זמן. ניתוח התהליכים מבוסס על בחינת הדרך, שבה נושא מסוים מקבל תשומת לב בתת-המערכת הנחקרת (Baumgartner, 2019). אין כאן מחויבות לעמדה תיאורית ייחודית, אלא רצון לעסוק בתשומת לב המופנית כלפי נושאי מדיניות ציבורית לאורך זמן ובמקומות שונים. סדרת נושאי המדיניות הנבחנת מותאמת בכל מדינה להקשר המקומי, תוך שמירת זיקה הדוקה לפרויקט הכללי (Bevan, 2019).

הסדרה, כפי שהותאמה לישראל על ידי הצוות המוביל את הפרויקט הישראלי בתיאום עם הפרויקט הבינלאומי (<https://www.idc.ac.il/he/research/cap/pages/home.aspx>), מקודדת כך שהיא כוללת 21 נושאים מרכזיים. יש לציין כי על אף העובדה שהמחקר מתבסס על ניתוח תוכן כמותי, הכולל קטגוריות קידוד ברורות המיושמות בעקביות; הרי שאת ניתוח זה מלווה כל העת דיון עקבי, הן בין מנהלי הפרויקט והן בין המקודדים, לגבי אמות המידה האיכותניות, הקובעות את טיבם ומהותם של הנושאים השונים המקודדים, משמעותם, סיווגם הנושאי והרעיוני, הגבלת תחומי העיסוק שלהם וכדומה. דוגמה לדיון שכזה, אשר נעשה בעבר הן במסגרת הפרויקט הישראלי והן במסגרת פרויקטים דומים במדינות אחרות, נעוצה בשאלה האם לסווג ולקודד פריטים, הקשורים במדיניות חוץ על סמך המיקום הגיאוגרפי שלהם או על סמך מהות התוכן שלהם. תוצאותיו של הדיון עשויות להיות מורכבות אבל *חד משמעיות ומחייבות* והן מועברות בצורה מסודרת לכל מי שלוקח חלק בפרויקט.

21 הנושאים הכלליים הם: מקרו-כלכלה, זכויות אזרח, בריאות, חקלאות, עבודה ותעסוקה, חינוך, סביבה, אנרגיה, הגירה, תחבורה, חוק, פשע וענייני משפחה, רווחה חברתית, דיור ותכנון, מסחר מקומי, בטחון, טכנולוגיה, סחר חוץ, יחסים בינלאומיים, פעולות ממשלתיות, קרקעות ציבוריות ותרבות, זהות וחברה. כל הנושא הכלליים נחלקים ל-220 נושאי משנה, המתייחסים אל נושאי מדיניות נקודתיים יותר. למשל, נושא זכויות האזרח כולל בתוכו תתי-קטגוריות, כגון: אפליה נגד מיעוטים לאומיים, אפליה על רקע מגדרי, אפליה על רקע גיל, אנשים עם מוגבלויות ועוד. הנושא של פעולות הממשלה כולל שערוריות ומעשים פליליים של פוליטיקאים. הנושא של מדיניות ביטחון כולל בתוכו מבצעים צבאיים. כל אחד מתתי-הנושאים מתייחס אל קטגוריה כוללת יותר, העולה בקנה אחד עם הגדרות נפוצות לגבי תחומי הפעילות של מדיניות ציבורית בעולם (Dowding, Hindmoor, & Martin, 2016) תוך התאמתה למקרה הישראלי.

המחקר בוחן גם הגדרות כוללות של תחומי מדיניות שונים (לדוגמה, פעולות הממשלה) ונושאי מדיניות מובחנים (לדוגמה, שערוריות ומעשים פליליים של הדרג הפוליטי) (Jones, Wilkerson, & Baumgartner, 2009). מטרת ההבחנה הזו היא לאתר את הדרך בה פועלת תשומת לב למדיניות ציבורית ואיתה את הדרך בה נוצר סדר יום פוליטי. זאת, בהתייחסות לתחומי מדיניות כלליים ולנושאי מדיניות מוגדרים. בניתוח הנתונים ובהצגת הממצאים אנו מבצעים את המעבר בין תחומים כלליים לנושאים מוגדרים תוך הדגשת המעברים הללו ומשמעותם. ככלל, ההנחה היא שעיסוק שכיח יותר בנושא מסוים הוא ההגדרה האופרטיבית של תשומת לב גבוהה יותר לנושא נתון. יש לציין גם כי בהקשר של נושא התקשורת, בשל החלטות דומות שהתקבלו בפרויקטים מקבילים במדינות אחרות (Boydston, 2013), השתמשנו במספר נושאים מרכזיים נוספים מעבר לאלה המופיעים בספר הקידוד הכללי, ביניהם: מזג אוויר ואסונות טבע, שריפות והודעות פטירה. המהימנות בין המקודדים לפי תת-הקטגוריות של CAP עמדה על ציון קאפה 0.756.

עמדות אידיאולוגיות

בשל ההבדלים בעמדות הפוליטיות של שלושת העיתונים, ניתן לצפות כי בעוד שהארץ ייטה לעסוק בנושאים העולים בקנה אחד עם עמדות שמאל "קלאסיות", הרי ששני האחרים יעסקו יותר בסוגיות

המזוהות עם עמדות הימין. אך מהן עמדות שמאל או ימין, שניתן לזהותן במחקר? בקווים כלליים, המחקר ההשוואתי של אידיאולוגיות מפלגתיות (Manifesto Research on Political Representation [MARPOR]) (Broghetto & Russo, 2018) מזהה עמדות ימין עם הדגשה של נושאים ביטחוניים, זכויות פרט (בעיקר קניין פרטי), הדגשת המשילות, חיזוק השוק החופשי והימנעות מחסמים כלכליים. עמדות ימין יזדהו גם עם עיסוק בנושאי זהות לאומית, חוק וסדר ואזרחות מבוססת לאום. עמדות שמאל, לעומת זאת, ידגישו התנגדות לקולוניאליזם, תמיכה בשלום בין מדינות, חיזוק המערכת הבינלאומית, תמיכה בדמוקרטיה, הגבלת השוק והרחבת מדינת הרווחה כמו-גם תמיכה בקבוצות מוחלשות (Budge, 2013). חשוב לציין כי סכמת הקידוד של CAP שונה מזו של MARPOR. סכמת הקידוד של CAP, המהווה את בסיס הניתוח שלנו, לא עוסקת באידיאולוגיה פוליטית אלא במיפוי של מערך מפורט של נושאי ותת-נושאי המדיניות הציבורית (Baumgartner, 2019; Breuning, & Grossman). יחד עם זאת, אחד היתרונות של סכמת הקידוד המפורטת של CAP נעוץ בכך שהיא מאפשרת לחבר בינה לבין סכמות אחרות. כיוון שהסכימה של MARPOR עוסקת במאמץ מקביל לזה של CAP, השימוש בסכמה של MARPOR מאפשר לתת לניתוח מבוסס CAP הקשר אידיאולוגי מוצדק מבחינה מתודולוגית (Broghetto & Russo, 2018).

קטיעת סדר יום

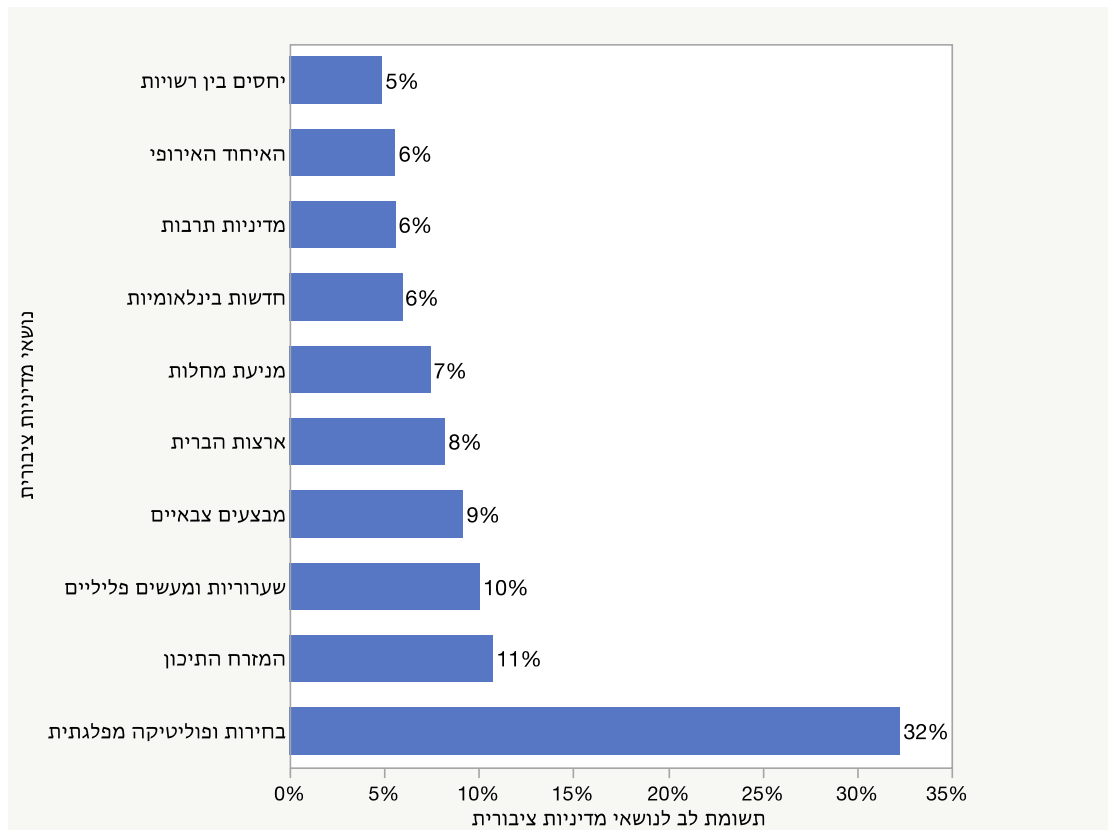
המדד בו אנו משתמשים כדי לתאר סדר יום קטוע הוא מדד L-Kurtosis. מדד זה מבוסס על ההנחה שהתפלגות תשומת הלב יכולה לבוא לידי ביטוי באחד משלושת האופנים שהצגנו לעיל. מבחינה חזותית, בהתפלגות קטועה קיים שיא גובה במרכז, לצד שכיחויות נמוכות של ערכי הביניים של ההתפלגות, כאשר ערכי הקצה בהתפלגות שכיחים יותר מערכי הביניים של ההתפלגות (Wallgrave & Vliegenthart, 2010). המשמעות היא מעין "פרצים של תשומת לב" לנושאים מסוימים לצד תשומת לב קבועה, המוקדשת בעיקרה לחלק קטן מהנושאים. אומדן L-Kurtosis מאפשר לקבל מספר המתאר נאמנה את ההתפלגות, תוך הפחתת השפעת ערכי הקצה שלה (Breuning, 2006). כשמדד זה מצביע על התפלגות נורמלית של אירועים (ולכן לא קטועה) ערכו מגיע ל-0.123. ככל שהמספר נמוך מ-0.123 ומתקרב ל-0, אזי מדובר על התפלגות שטוחה יותר. ככל שערך L-Kurtosis גדול מ-0.123, ההתפלגות הופכת לקטועה יותר (Baumgartner et al., 2009; Wallgrave & Vliegenthart, 2010). חישובי L-Kurtosis בוצעו בעזרת חבילת Lmoments בגרסת R שלה.

מגוון סדר יום

ישנו מספר רב של מדדים לבחינת מגוון נושאים אליהם מופנית תשומת הלב. במחקר זה נעזרנו במדד Shannon H, הנחשב ליעיל ביותר למטרה זו (Boydston, Bevan, & Thomas, 2014). מדד זה מנטר שינויים במגוון פריטי המידע אליהם מופנית תשומת הלב של הגוף/השחקן הנבדק בהשוואה למספר הפריטים אליהם יכולה להיות תשומת לב זו מופנית. כאשר כל תשומת הלב ממוקדת בפריט אחד, מדד זה יקבל את הערך 0. ככל שתשומת הלב בין הפריטים מבוזרת יותר, מדד Shannon H יקבל ציון גבוה יותר (Alexandrova, Carammia, & Timmermans, 2012). במחקר הנוכחי, עם 155 פריטים המייצגים נושאי מדיניות מוגדרים (להבדיל מ-21 הקטגוריות הכלליות יותר) אליהם מופנית תשומת לב מסוימת **בהארץ**, הציון המקסימלי ההיפותטי של Shannon H יכול להיות 5.043; **בידיעות אחרונות** ו**בישראל היום**, עם 120 פריטים כל אחד, הציון ההיפותטי יכול להיות 4.787.

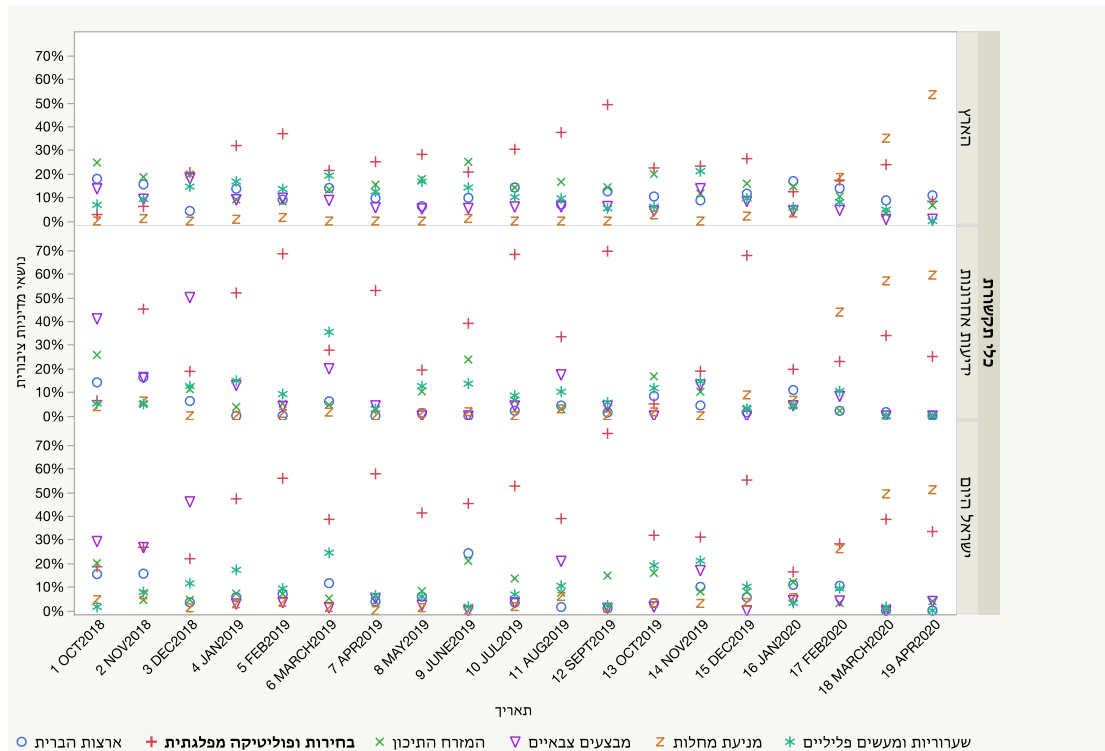
ממצאים**השערה 1**

כדי לחדד את ממצאינו ולהתאימם למציאות הישראלית, אנחנו מציגים לא את הקטגוריות הכלליות, אלא את נושאי המדיניות המוגדרים בהם עסקו העיתונים. תרשים 1 מראה את תשומת הלב שניתנה לנושאים שקיבלו יותר מ-2% כיסוי בשלושת העיתונים גם יחד בין אוקטובר 2018 לאפריל 2020.

תרשים 1: תשומת הלב לנושאי מדיניות ציבורית 10/2018-4/2020

ניתן לראות כי הנושא שקיבל את תשומת הלב הגבוהה ביותר לכל אורך התקופה היה הבחירות והפוליטיקה המפלגתית. נראה כי שלושת מועדי הבחירות גרמו לתשומת לב גבוהה של התקשורת לנושא זה לאורך כל השנה. כמו כן, בולטים נושאי הביטחון והחוץ. נושא נוסף הוא שערוריות ומעשים פליליים (בעיקר משפטו של בנימין נתניהו). נושא זה הוא השלישי בחשיבותו לכל אורך התקופה. נושא, שקיבל תשומת לב נמוכה אך הפך לבולט בתחילת 2020 הוא מניעת מחלות, עמו קודדנו את מרבית הכתבות שנגעו ל-COVID-19. הנושא של מבצעים צבאיים (המתייחס לאירועים ביטחוניים) נמצא אף הוא כבולט, היות שבמהלך התקופה הייתה התפרצות ביטחונית אלימה ברצועת עזה (אוקטובר-נובמבר 2018).

נעבור כעת לבחון את התפתחות סדר היום התקשורתי, המתייחס למדיניות הציבורית לאורך תקופת הזמן שנבחרה בהשפעת אירועים מזדמנים. תרשים 2 מראה (ברמה החודשית) את התפלגות כיסוי סדרות הנושאים הבולטים.

תרשים 2: שיעור תשומת הלב לנושאי מדיניות מרכזיים לפי חודשים ועיתון

תרשים 2 כולל את ציר הזמן ברמה החודשית, המתחיל באוקטובר 2018 ומסתיים באפריל 2020. בכל נקודת זמן ניתן לראות את שיעור תשומת הלב היחסית לנושא מסוים מתוך הנושאים הבולטים ביותר לפי עיתון (כלומר, זהו שיעור הכתבות על הנושא באותו חודש ובאותו עיתון מתוך כלל הנושאים שהוא כיסה). בחלק התחתון של התרשים ניתן לראות את המקרא לסימונים המופיעים בכל חודש. התרשים מראה כי ממועד הכרזת מערכת הבחירות הראשונה בסוף דצמבר 2018 ועד פברואר 2020, תשומת הלב הרבה ביותר הופנתה לנושא הבחירות והפוליטיקה המפלגתית. לאחר מכן, הקורונה הפכה להיות הנושא הבולט ביותר **בהארץ** ובידיעות אחרונות (ובשלב מעט מאוחר יותר, החל ממרץ 2020, גם בישראל היום). במילים אחרות, ממעוף הציפור, הבחירות הסבו את סדר היום התקשורתי לנושא של בחירות ופוליטיקה מפלגתית, עד הזחת נושאים אלה עקב משבר הקורונה, שבמידה רבה "טרף את הקלפים" בראשית שנת 2020.

בחודש יוני 2019, הנושא של שערוריות ומעשים פליליים הפך להיות המרכזי בחשיבותו בשלושת העיתונים. סדר היום התקשורתי לנושא זה עלה ביוני 2019 בשל ההתכתשות של פרקליטי נתניהו עם הפרקליטות בהקשר של דחיית השימוע של נתניהו מול היועץ המשפטי לממשלה, כמו גם הרשעת שרה נתניהו באותו החודש במה שכונה "פרשת המעונות". לקראת סבבי הבחירות של אפריל וספטמבר 2019, נושא זה הפך השני בחשיבותו (שני לנושא הבחירות).

ידיעות אחרונות וישראל היום הקדישו תשומת לב גבוהה יותר למבצעים צבאיים בהשוואה **להארץ**. אולם, בדומה למשבר הקורונה, גם כאן הדברים עלו בקנה אחד עם אירועים חיצוניים שהתרחשו

במרחב המציאות (בעיקר הלחימה עם עזה). כך שתשומת הלב בין הנושאים אכן נקטעת ומושפעת מאירועים חיצוניים כמו אירוע אפידמיולוגי דרמטי או מתיחות ביטחונית.

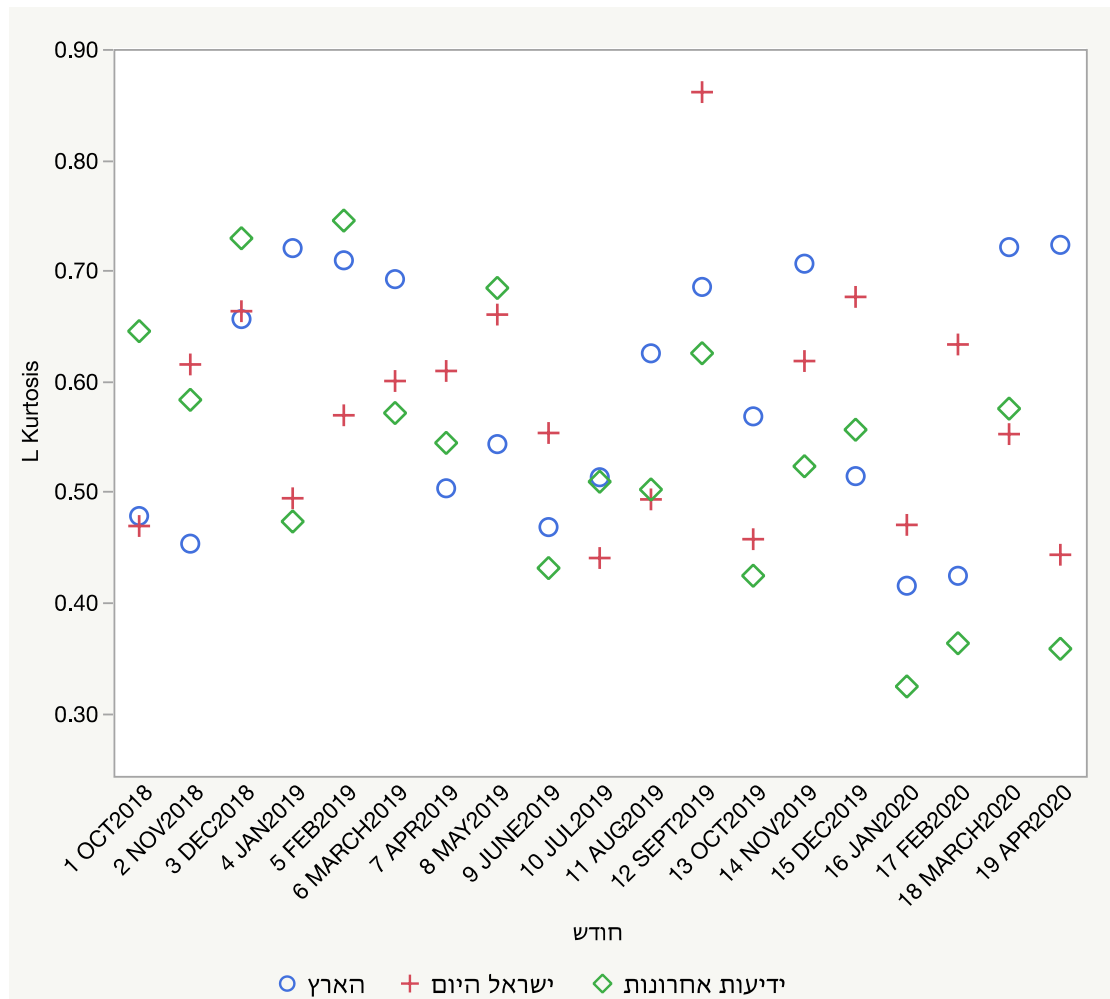
נציג כעת את רמת הקטיות של סדר היום התקשורתי באופן מדויק יותר. לצורך כך, הטבלה הבאה מסכמת את ציוני L-Kurtosis של הנושאים השונים לאורך תקופת המחקר באופן כללי ולפי כל עיתון בנפרד.

נושא המדיניות	ציון קטיות כללי	הארץ	ידיעות אחרונות	ישראל היום
בחירות ופוליטיקה מפלגתית	1.325	1.439	1.287	1.809
המזרח התיכון	0.062	0.471	0.552	0.176
ארצות הברית	-0.121	0.458	0.373	0.006
מבצעים צבאיים	0.953	0.570	1.411	1.409
מניעת מחלות	2.064	3.707	1.709	1.540
שערוריות ומעשים פליליים	0.626	0.581	0.601	0.414

טבלה 1: ערכי L-Kurtosis לבחינת רמת קטיות התפלגות סדר היום התקשורתי

סימנו את ערכי ההתפלגות המצביעים על התפלגות קטועה (כלומר, גבוהה מ-0.123). כאמור, התפלגות נושאים בערכים אלו מצביעה על מעבר חד בין מהלך עניינים שגרתית לעליות הממוקדות בנושא מסוים. בניתוח כללי, שני נושאים מקבלים ערך קטיות גבוה: בחירות ופוליטיקה מפלגתית ומניעת מחלות. בנוסף, גם נושאי המבצעים הצבאיים והשערוריות והמעשים הפליליים "קטועים". סדר היום של **הארץ** "מיטלטל" בין הבחירות לבין נושא המגיפה, אך מתייחס גם לאירועים בארצות הברית ובמזרח התיכון. **ידיעות אחרונות** מראה סדר יום קטוע בכל אחד מהנושאים למעט בנושא הבחירות, ובדרך כלל הוא הקטוע ביותר או השני בקטיות סדר יומו. הן **ידיעות אחרונות** והן **ישראל היום** מציגים שלושה נושאים קטועים זהים: המבצעים הצבאיים, הבחירות והפוליטיקה המפלגתית (בו **ישראל היום** מוביל על **ידיעות אחרונות** מבחינת רמת קטיות סדר היום) ומניעת מחלות. שינוי סדר היום של **הארץ** בנושא מניעת מחלות עקב הופעת הקורונה היה חד יותר וקיצוני בהשוואה לשני העיתונים האחרים גם יחד.

נבחן כעת את אותה התופעה, תוך בדיקת רמת הקטיעות של סדר היום התקשורתי על פי חודשים, בהבחנה לפי כלי התקשורת.

תרשים 3: ערכי L-Kurtosis לבחינת רמת קטיעות התפלגות סדר היום התקשורתי לפי עיתון וחודשים

ניתן לראות כי באופן כללי סדר היום של כל העיתונים לאורך כל החודשים היה קטוע (גבוה מ-0.123). מעניין לציין שבהתמקדות על חודשי הבחירות, בחירות אפריל 2019 לא הראו רמת קטיעה יוצאת דופן של סדר היום. לעומת זאת, בחירות ספטמבר 2019 הראו את סדר היום הקטוע ביותר בהשוואה לכל חודש אחר (בעיקר בישראל היום). בפברואר 2020 (הבחירות נערכו ב- 2/3/2020, ולכן אנו מתמקדים כאן בפברואר ולא במרץ) הייתה רמת קטיעת סדר יום מהנמוכות במהלך השנה. אם כן, בניגוד להשערה הראשונה, בזמן מערכת בחירות רמת קטיעת הנושאים אינה בהכרח גבוהה יותר. רמת הקטיעה שמצאנו הייתה גבוהה יותר בבחירות ספטמבר 2019, אך לא בסבב הבחירות הראשון. לפיכך, ניתן להניח שהנטייה לסדר יום קטוע יותר בבחירות קיימת, אולם היא תלויה הקשר. הכישלון להקים קואליציה חדשה לאחר בחירות אפריל 2019 וההכרזה על מערכת בחירות חוזרת הובילו באופן ברור להתמקדות בנושא הפוליטי במהלך בחירות ספטמבר 2019. כלומר, הופעתו של אירוע היסטורי

ודרמטי כמו בחירות חוזרות בזו אחר זו מגביר את הצורך של כלי התקשורת "לעזוב" את הנושאים בהם הם עוסקים בזמני שגרה ולשנות את סדר יומם בהתאם. אם כן, השערה 1 אומתה חלקית: התקשורת אכן קוטעת את תשומת הלב שלה בזמן מערכות בחירות, אך קטיעה זו קשורה לתפיסת חשיבותה של מערכת הבחירות הנתונה ועוצמת השלכותיה האפשריות.

השערה 2

השערה 2 טענה כי יימצאו הבדלים בהבניית סדר היום בין כלי התקשורת על בסיס נטייתם הפוליטית. השערה 3 שמה את הדגש על הבדלים בקטיעת סדר היום, שייתכן כי ייראו על בסיס הנורמות העיתונאיות הנבדלות בעיתונים השונים (עיתון איכותי או פופולרי). כדי לבדוק השפעות אלה בחנו את שיעור תשומת הלב, שקיבלו הנושאים בעיתונים. טבלה 2 מראה את פיזור נושאי המדיניות המרכזיים בין העיתונים השונים לאורך התקופה כולה. בחרנו **בהארץ** כמקור בסיסי להשוואת קטגוריות מול שני העיתונים הנוספים.

נושא המדיניות	הארץ	ישראל היום	ידיעות אחרונות
בחירות/פוליטיקה	13.21%	22.56%	19.85%
המזרח התיכון	7.72%	4.89%	4.16%
ארצות הברית	6.04%	4.24%	2.36%
שערוריות/פלילים	6.04%	5.24%	5.14%
חדשות בינלאומיות	5.69%	1.69%	1.20%
האיחוד האירופי	4.69%	2.66%	0.94%
מבצעים צבאיים	4.09%	5.39%	6.17%
מניעת מחלות	3.61%	4.58%	4.33%
מערכת בתי המשפט	2.48%	1.73%	0.90%
משפט פלילי ואזרחי	2.32%	0.62%	1.11%
יחסים בין רשויות	2.03%	1.54%	5.02%
הגירה כללית	1.82%	0.35%	0.26%
מחקר ופיתוח	1.69%	0.08%	0.00%
מדיניות תרבות	1.63%	4.12%	4.33%
מניעת טרור	1.53%	1.42%	1.97%
סוכנויות אכיפת החוק	1.50%	1.23%	0.86%
סיוע בטחוני	1.37%	1.46%	1.29%
אפליה מגדרית/מינית	1.34%	0.35%	1.11%
מזג האוויר	1.32%	1.35%	1.07%
כוח אדם בצבא	1.29%	1.54%	2.44%

טבלה 2: סדר יום תקשורתי המתייחס לנושאים מרכזיים 10/2018-4/2020

מהנתונים בטבלה 2 ניתן לראות כי שלושת העיתונים עסקו בעיקר בבחירות ובפוליטיקה מפלגתית. הנושא השני בחשיבותו **ידיעות אחרונות** ו**ישראל היום** היה שערוריות ומעשים פליליים. **הארץ** נושא זה הוא השלישי בלבד בחשיבותו. דגש נושאי ייחודי ל**הארץ** היה תחומים העולים בקנה אחד עם סדר יום שמאלי: אפליה, פליטים ושלטון החוק. **הארץ** בהחלט כיסה נושאים ביטחוניים, אך התעניין פחות בפעולות טרור בהשוואה לשני מתחרי. **ישראל היום** כיסה ביתר-שאת את נושא הבחירות והפוליטיקה המפלגתית, לאחר מכן (בדומה ל**ידיעות אחרונות**) שערוריות ומעשים פליליים, ארצות הברית והמזרח התיכון, ואז אירועי ספורט. סדר היום של **ידיעות אחרונות** היה דומה למדי, אך הקדיש יותר תשומת לב לנושאים ביטחוניים מאשר **ישראל היום**. בהשוואה ל**הארץ**, **ישראל היום** וגם **ידיעות אחרונות** העניקו תשומת לב רבה יותר לנושאי תרבות, המזוהים בדרך כלל עם זהות לאומית. כלומר, בכל הקשור לנושאים שאינם קשורים ישירות לבחירות, הכיסוי ב**הארץ** שונה בתכלית מבחינת נושאי המדיניות אותם הוא מכסה בהשוואה לעיתונים האחרים.

מכאן נובע שהשערה 2 אומתה אף היא חלקית: תשומת הלב לנושאי המדיניות השתנתה בהתאם לנטייתו הפוליטית של העיתון, אבל ההבדל האידיאולוגי בין **ידיעות אחרונות** ל**ישראל היום**, שלכאורה פועלים להשגת מטרות פוליטיות שונות, כמעט ואיננו קיים. כדאי לציין בהקשר זה כי דהן ובנטמן (Dahan & Bentman, 2017) הראו כי העמדה הפוליטית של **ישראל היום** הייתה מכוונת לרמה האישית בלבד: המשך שלטונו של נתניהו, ולא דווקא להגשמת מדיניות ברורה. במילים אחרות, ייתכן כי השערה 2 רלוונטית למצב שבו כלי התקשורת אווזים בתמונת עולם אידיאולוגית ברורה, ופחות למצבים בהם המחלוקות הן אישיות בלבד.

השערה 3

נושא מדיניות	הארץ	נושא מדיניות	ישראל היום	נושא מדיניות	ידיעות אחרונות
בחירות ופוליטיקה מפלגתית	34.59%	בחירות ופוליטיקה מפלגתית	50.71%	בחירות ופוליטיקה מפלגתית	43.10%
המזרח התיכון	10.06%	המזרח התיכון	10.00%	יחסים בין רשויות	10.34%
ארצות הברית	8.81%	מוכנות צבאית	6.43%	שעת חירום	5.17%
חדשות בינלאומיות	5.03%	חדשות בינלאומיות	5.71%	חינוך יסודי	4.31%
מבצעים צבאיים	4.40%	ספורט ופנאי	5.00%	שערוריות ומעשים פליליים	3.45%
האיחוד האירופי	3.77%	חינוך יסודי	2.14%	מניעת טרור	3.45%
שערוריות ומעשים פליליים	3.77%	האיחוד האירופי	2.14%	מבצעים צבאיים	2.59%

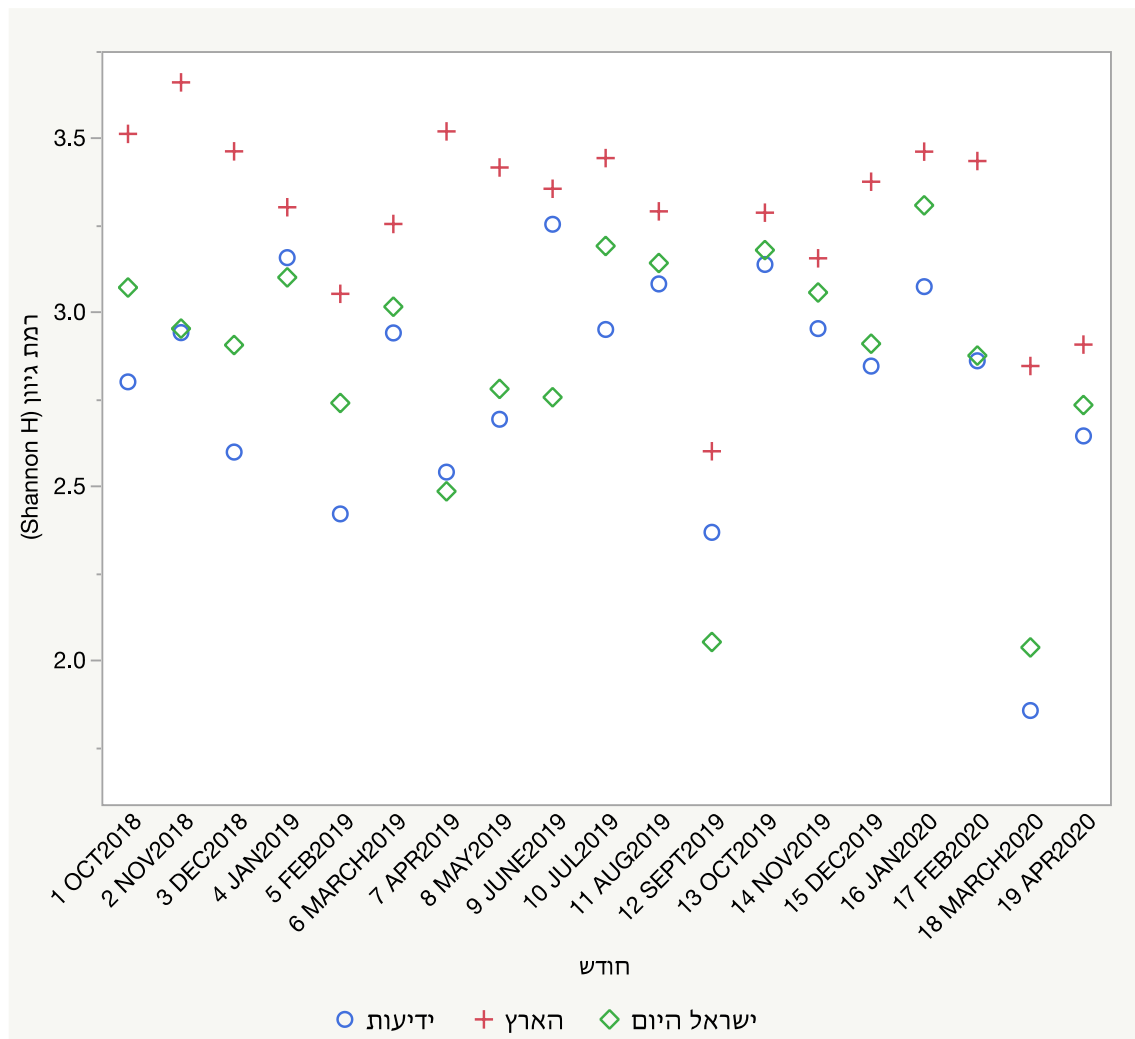
2.59%	זכויות אדם	1.43%	יחסים בין רשויות	3.14%	מזג האוויר
2.59%	ביטחון כללי	1.43%	שערוריות ומעשים פליליים	2.52%	משפט פלילי ואזרחי
2.59%	ישראלים בחו"ל	1.43%	טלקומוניקציה	2.52%	מחקר ופיתוח

טבלה 3: סיקור נושאי המדיניות בספטמבר 2019

כפי שעולה מן הנתונים בטבלה 3, ספטמבר 2019 הראה כיצד מערכת בחירות (ובלבד שהיא נתפסת כאירוע מכונן) מפנה את עיקר תשומת הלב של כל העיתונים לעבר הנושא הפוליטי. נושא נוסף המופיע בכל העיתונים הוא "שערוריות ומעשים פליליים" (כלומר, משפטו של נתניהו). נושא זה בולט בעיקרו **בהארץ**, לאחר מכן **בידיעות אחרונות** ולבסוף **בישראל היום**. בשלושת העיתונים נראה כי ישנה התייחסות לנושאים הצבאיים. ניכר כי **להארץ** מאפיינים מובחנים, בעיקר סביב הדגש על חדשות בינלאומיות. עם זאת, גם **ישראל היום** שם דגש מסוים על נושאים אלו, אולם בהתמקדות במזרח התיכון.

אם כן, עד כמה הנורמות העיתונאיות יכולות להשפיע גם על קטיעת הנושאים? כפי שניכר בטבלה 1, **ידיעות אחרונות** (הנתון לתחרות הכלכלית הקשה ביותר בהשוואה לעיתונים האחרים) הראה במוצק רמת קטיעה גבוהה יותר. כאמור, גם מבחינת אופי הנושאים, **ידיעות אחרונות** הוא בעל הנטייה הפחותה ביותר לסקר חדשות בינלאומיות. במילים אחרות, מאפייני העיתונות הפופולרית משתקפים בתשומת הלב שהפנה **ידיעות אחרונות** (ולא **ישראל היום**) לנושאי מדיניות מסוימים. נראה, אם כן, שהשערה 3 נכונה לגבי השוואת **הארץ** עם **ידיעות אחרונות** ואיננה מאומתת כאשר משווים את **הארץ לישראל היום**. ייחודו של **ישראל היום** כעיתון המכוון לקדם את מנהיגותו של נתניהו, והעובדה שכעיתון המחולק בחינם הוא מושפע פחות משיקולים כלכליים, מהווים הסבר אפשרי לממצא זה. ממצא זה עשוי להדגים גם את חולשתה של ההבחנה המסורתית בין עיתונים איכותיים לפופולריים, כפי שדנו בה בפרק ההקדמה. כזכור, תחת זאת הוצעה הבחנה נוספת על בסיס מכוונות העיתון. נראה כי המכוונות הכלכלית הברורה של **ידיעות אחרונות**, המבחינה אותו במובן זה הן מול **הארץ** (שהוא בעיקרו מקדם סדר יום ברור) והן מול **ישראל היום** (שאין לו מודל כלכלי ברור), מביאה לידי כך כי רמת הקטיעה שמציג **ידיעות אחרונות** בפני קוראיו היא גבוהה יותר. בכך, הוא פונה לקהלים רחבים יותר ומנסה לעורר עניין משמעותי יותר בקרב דעת הקהל.

השערה 4

תרשים 4: מגוון כיסוי הנושאים התקשורתי לפי חודשים

תרשים 4 בוחן את רמת מגוון הנושאים שמציג כל אחד מכלי התקשורת בחלוקה לחודשים. ניתן לראות כי בהתאמה להשערה 4א', אכן ברוב החודשים **הארץ** כעיתון איכותי הוא המגוון שבחבורה או בין שני המגוונים ביותר. כמו כן, במהלך חודשי הבחירות: באפריל 2019, יותר מכך בספטמבר 2019, ושוב פחות מכך בפברואר 2020, מגוון הנושאים יורד בעיקר **בידיעות אחרונות** ו**בישראל היום**. כלומר, מגוון הנושאים מגיב לאירועים הפוליטיים, אך במידה משתנה התלויה בהקשר אופיו של האירוע עצמו.

השערה 4ב' אומתה אף היא: אמנם עיתון איכותי יהיה מגוון יותר מעיתון פופולרי, אך אופיו של האירוע ייצור שונות ברמת מגוון זה. כאמור, ניתן להסיק כי סבבי הבחירות ומשבר המשילות שאלה יצרו גרמו לתקשורת להתייחס אל הבחירות כאל אירוע דרמטי יותר דווקא בחודש ספטמבר. עם זאת, מעבר תשומת הלב לנושא הקורונה במהלך פברואר הקהה את תשומת הלב אל סבב הבחירות השלישי.

סיכום

אם כך, ראינו שקטיעת נושאים אכן מושפעת מאירועים חיצוניים דרמטיים: מערכות בחירות, אירועים ביטחוניים ואירועים אפידמיולוגיים חסרי תקדים. רמת קטיעת הנושאים מושפעת גם מסוג העיתון, איכותי מול פופולרי (אלא שממצא זה היה תקף רק בהשוואת **הארץ** עם **ידיעות אחרונות**, ולא עם **ישראל היום**). בנוסף, ראינו שעמדתם האידיאולוגית של העיתונים משפיעה על עיצוב סדר היום: **הארץ** מכסה נושאים העולים בקנה אחד עם אידאולוגית שמאל, בעוד **ידיעות אחרונות** ו**ישראל היום** מראים זיהוי עם אידאולוגית ימין-מרכז. לבסוף, מבחינת גיוון הנושאים, **הארץ** הוא המגוון שבחבורה, בעוד **ידיעות אחרונות** ו**ישראל היום** (בהתאם להיותם עיתונים פופולריים) מגוונים פחות. עם זאת, מערכת בחירות "חריגה", כפי שהתקיימה בספטמבר 2019, מובילה למגוון מצומצם בכל העיתונים, ללא קשר לאופיים.

דיון

מאמר זה בחן את הדרך בה פועל סדר היום התקשורתי, הקשור לכיסוי נושאי מדיניות ציבורית, בדגש על דפוסי תשומת הלב אותם הפנתה התקשורת לנושאים אלה. שיערנו כי תשומת הלב התקשורתית תשתנה באופן קטוע (Walgrave & Vliegenthart, 2010), בעיקר בזמן בחירות (Walgrave & Van Aelst, 2006). שיערנו גם כי כלי תקשורת מציגים אידאולוגיה פוליטית שונה, אשר תשפיע על הנושאים אותם הם מכסים (Baumgartner & Chaqués Bonafont, 2015; Dvir-Gvirsman, 2018; Garrett, & Tsifti, 2018). יתרה מכך, הנחנו כי הבדלים אלו יבואו לידי ביטוי בסיקור עיתונאי המתווך באמצעות אופיו של אמצעי התקשורת, איכותי או פופולרי (Lehman-Wilzig & Seletzky, 2012). לבסוף, הנחנו כי מערכת בחירות מהווה מעין אירוע משברי מבחינה תקשורתית שלמעשה ישתלט על סדר היום התקשורתי, יקטע אותו ויפחית את מגוון (Dayan & Katz, 1985; Jonkman et al., 2018).

הממצאים אכן הראו סדר יום תקשורתי המשתנה על פי תוכנו בהתאם לעמדה הפוליטית של העיתון והנורמות העיתונאיות הנהוגות בו. **הארץ** נטה לשמאל וגיוון יותר את תשומת הלב שלו לנושאי מדיניות ציבורית בהשוואה ל**ידיעות אחרונות** ו**ישראל היום**. **ידיעות אחרונות** היה בעל סדר היום הכי פחות מגוון והכי קטוע. **ישראל היום** היה מגוון יותר מ**ידיעות אחרונות** ברוב חודשי השנה. הממצאים הצביעו על כך כי שלושת העיתונים נהגו באופן דומה במהלך מערכת בחירות ספטמבר 2019 בהשוואה לשני מועדי הבחירות האחרים: תכני הסיקור שלהם היו דומים יחסית, והם הראו שיא חיובי בקטיעת סדר היום ושיא שלילי במגוון. נראה כי בחירות אפריל 2019 נתפסו על ידי העיתונים כגרסה נוספת של בחירות 2015: אמנם "כחול-לבן" הציבה תחרות משמעותית לנתניהו, אך לא נראה כי נוצר שינוי דרמטי במפת הגושים. לאחר כישלון הקמת הקואליציה על ידי נתניהו, ולקראת בחירות ספטמבר, סבב הבחירות השני באותה השנה, היה ברור כי מדובר במשבר פוליטי היסטורי ומכונן שהשלכותיו תהיינה מרחיקות לכת מבחינה מדינית וחברתית. במצב משברי מעין זה התקשורת נהגה באופן יוצא דופן תוך התמקדות בנושא הפוליטי העומד על הפרק וחידוד כמעט בלעדי של העיסוק בו (Jonkman et al., 2018). בחירות מרץ 2020 התקיימו בצל נגיף הקורונה, לכן נצפתה בהן הסבה של סדר היום התקשורתי: מפוליטיקת בחירות לנושאי בריאות.

חידושו של מאמר זה נעוץ בהבנה כי אמנם מערכות בחירות עשויות להוות דוגמה מובהקת להשפעה אפשרית של הסביבה הפוליטית על הסיקור התקשורתי (Walgrave & Van Aelst, 2006). אבל נראה כי אין די בעצם קיומן כדי לגרום להשפעה *מרחיקת לכת* על הסיקור התקשורתי. כדי לגרום להשפעה דרמטית שכזו, כפי שראינו בבחירות ספטמבר 2019, ישנו צורך שכלי התקשורת *יתפסו את אירוע הבחירות כקריטי, דרמטי ומכונן*. כך אנו מוסיפים לספרות המחקר, שטענה כי די בבחירות כדי להגביר את תשומת הלב התקשורתית במערכת הפוליטית. בתוספת לכך, אנו מראים כי ישנו צורך שכלי התקשורת על מגוון עמדותיהם האידיאולוגיות, האסטרטגיות והכלכליות שלהם והנורמות העיתונאיות הנהוגות בהם, יצטרכו להתייחס אל אירוע הבחירות כאירוע חשוב. במערכות פוליטיות או בהקשרים פוליטיים בהם הפוליטיקה מאבדת מחשיבותה, נוכל להניח שלא יהיה זה מובן מאליו שכלי התקשורת ימקדו את תשומת ליבם באירוע הבחירות.

שאלה נורמטיבית מעניינת, העולה מממצאים אלה ומחייבת דיון נפרד, היא משמעות תפקודם של אמצעי התקשורת כחלק מהשיח הדמוקרטי, שמסע בחירות הוא כמובן אחד משיאיו. נציג דיון זה כאן על קצה המזלג. בחיבורה "שקרים בפוליטיקה: משברי הרפובליקה" עמדה ארנדט (Arendt, 1972) על הצורך בדיווח שיעביר לציבור את הדברים כפי שהם ללא הטעיות מניפולטיביות. לטענתה, דיון כן ופתוח חייב להיות ערך בסיסי בדמוקרטיה מתפקדת בה האזרחים יכולים לבחון את תפקוד השלטון כהווייתו. המצב עליו הצבענו כאן אינו עולה בקנה אחד עם תמונת מצב זו, משום שתשומת הלב כלפי נושאי מדיניות ציבורית אותה מפנים כלי התקשורת מושפעת לא רק מהמציאות המשתנה, אלא גם מעמדתם האידיאולוגית והנורמות העיתונאיות לפיהן הם פועלים. האברמס הציע תפיסה העולה בקנה אחד עם מעורבות אזרחית, המתבססת על הבעת דעה וויכוח מתמיד כמפתח ליצירת מרחב דמוקרטי מתפקד. על מנת להגיע למצב זה, על יחידים וארגונים לנהל תקשורת כנה וגלויה, שאינה מבוססת על אסטרטגיה ומניפולציות הדדיות. האברמס שם סימן שאלה על אפשרות זו, כאשר שחקנים שונים (כולל אמצעי תקשורת) נכנסים לאינטראקציה הדדית, כאשר יש להם אינטרסים הסותרים את אלה של שחקנים אחרים (Bohman & Rehg, 2017).

בעוד שארנדט והברמאס מציבים יעד של חתירה להבנת המציאות, המצדיקה קיומו של שיח ציבורי פתוח; נראה שהדרך בה מסקרים כלי תקשורת את הבחירות בישראל אינה עולה בקנה אחד עם מחוונים אלה. לכן, לא ניתן לראותה כשיח דמוקרטי במלוא מובן המילה. כדאי גם להוסיף כי במציאות הישראלית, אפשרויות אלה מוגבלות ומלכתחילה אינן פתוחות לפלסטינים החיים מעבר לקו הירוק ובמידה רבה לאזרחים הערבים החיים בתחומי (Arieli, 2021). גם האפשרויות של הפלסטינים בתוך ישראל להתבטא ולפעול באופן חופשי בזירה הפוליטית תוך ייצוג מלא של שאיפותיהם הלאומיות הן מוגבלות (Shafir & Peled, 2005). אנחנו מתייחסים, אם כן, למרחב המוגבל מלכתחילה של אפשרות קיום הדמוקרטיה בישראל, המתפקדת בתוך הקו הירוק כדמוקרטיה פגומה (Merkel, 2012).

מיסק (Misak, 2019) מציעה תפיסה "צנועה" יותר של החיפוש אחר האמת ושל השיח הדמוקרטי: התפיסה היא כי אין לנו ידע ברור ומוצק לגבי האמת וגם לא יכולת להגיע אליה אי פעם. הצורך בדמוקרטיה הוא לאפשר לכל הנוגעים בדבר לקבל מידע ולפתח מחשבה עצמאית לגבי הנושאים העולים על סדר היום הפוליטי. הרעיון כאן הוא חתירה לאמת והיענות לראיות. אין אמת מוחלטת

ואין לנו מושג מתי נגיע אליה. יש לנו מושג רק לגבי ידיעותינו הנוכחיות והראיות התומכות בהן. המטרה היא להמשיך ולהעמיד ראיות אלה בפני ביקורת והצדקה. כאשר הביקורת מבוססת מספיק וההצדקה מתפוררת, הרי שיש לחתור אל האמת הזמנית הבאה. המצב אותו הראינו לגבי כלי התקשורת בישראל דומה למציאות, שמציגה מיסק: הסיקור מקוטע, לא עוסק באמת כלשהי העומדת בפני עצמה, אלא בהצגה מבוססת אידיאולוגיה ואינטרסים מסחריים. עם זאת, בהחלט קיימת אפשרות בשוק הדעות התקשורתיות לאזרחים בישראל, המעוניינים בנטילת חלק בוויכוח הדמוקרטי, להיחשף לנקודות תפיסה שונות ולנהל לגביהן ויכוח: **הארץ** משמאל, **ישראל היום** מימין ו**ידיעות אחרונות** המרכזי עם נטייה ימנית. כל אחד מהם מפנה את תשומת ליבו לנושאים שונים תוך התייחסות לאותה מציאות.

מובן שהצל המרחף מעל הניתוח שלנו הוא הניסיונות, שנערכו בשנים האחרונות להסות חלק מהקולות הללו, אם באמצעות התנהגות שאינה כלכלית מצד **ישראל היום**, הפוגע בשוק התקשורת המודפסת בארץ (Dahan & Bentman, 2017), או ניסיונות חקיקה שנועדו לסגור את **ישראל היום**, או כפי שעולה מכתבי האישום כנגד בנימין נתניהו על ניסיונותיו הפעילים להסות ביקורת תקשורתית נגדו (Shultziner & Stukalin, 2019). כל אלה בוודאי אינם עולים בקנה אחד עם הרף הגבוה שהציבו ארנדט והברמאס לדיון הדמוקרטי, אך גם לא עולים בקנה אחד עם הרף הנמוך יותר שהציבה מיסק. עצמאות ומגוון כלי התקשורת, אם כן, קריטיים לדיון הדמוקרטי שנועד, לכל הפחות, לעמת את תפיסת המציאות של דעת הקהל בישראל עם ראיות חדשות, תוך "חתירה לאמת והיענות לראיות".

רשימת המקורות

- גרינוולד, ג' (2018). האומנם "הגבר היחיד בממשלה"? השיח המגדרי סביב ראש הממשלה גולדה מאיר בבחירות לכנסת השביעית **בידיעות אחרונות** ו**הארץ**. קשר, 51, 37-47.
- גרינוולד, ג' (2018). **המסגור התקשורתי של מועמדות למנהיגות פוליטית בישראל ובארצות-הברית: 1969, 1984, 2008-2013**. עבודה לשם קבלת תואר דוקטור. רמת-גן: אוניברסיטת בר-אילן.
- צפתי, י' (2017). עמדות הציבור כלפי התקשורת, תפיסת השפעותיה ושינוי כוונות ההצבעה בבחירות 2015. בתוך: מ' שמיר וג' רהט (עורכים), **הבחירות בישראל 2015**. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- Alexandrova, P., Carammia, M., & Timmermans, A. (2012). Policy punctuations and issue diversity on the European Council agenda. *Policy Studies Journal*, 40(1), 69-88.
- Arendt, H. (1972). *Lying in Politics: Crises of the Republic*. New York: Houghton Mifflin Harcourt.
- Ariely, G. (2021). *Israel's Regime Untangled: Between Democracy and Apartheid*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bachrach, P., & Baratz, M. S. (1962). Two faces of power. *The American Political Science Review*, 56(4), 947-952.

- Balmas, M., & Sheaffer, T. (2010). Candidate image in election campaigns: Attribute agenda setting, affective priming, and voting intentions. *International Journal of Public Opinion Research*, 22(2), 204-229.
- Baumgartner, F. R., & Jones, B. D. (2009). *Agendas and Instability in American Politics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Baumgartner, F. R., & Chaqués Bonafont, L. (2015). All news is bad news: Newspaper coverage of political parties in Spain. *Political Communication*, 32(2), 268-291.
- Baumgartner, F. R., Breunig, C., & Grossman, E. (2019) The comparative agendas project: Intellectual roots and current developments. In F. R. Baumgartner, C. Breunig, & E. Grossman (eds.), *Comparative Policy Agendas: Theory, Tools, Data*. Oxford: Oxford University Press.
- Beckers, K., Masini, A., Sevenans, J., Van Der Burg, M., De Smedt, J., Van Den Bulck, H., & Walgrave, S. (2019). Are newspapers' news stories becoming more alike? Media content diversity in Belgium, 1983–2013. *Journalism*, 20(12), 1665-1683.
- Benson, R., Neff, T., & Hesserus, M. (2018). Media ownership and public service news: How strong are institutional logics? *The International Journal of Press/Politics*, 2(3), 275-298.
- Bevan, S. (2019). Gone fishing. In F. R. Baumgartner, C. Breunig, & E. Grossman (eds.), *Comparative Policy Agendas: Theory, Tools, Data*. Oxford: Oxford University Press.
- Bohman, J., & Rehg, W. (2017). Jürgen Habermas. In E. N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Stanford: Stanford University Press.
- Bonafont, L. C., & Baumgartner, F. R. (2013). Newspaper attention and policy activities in Spain. *Journal of Public Policy*, 33(1), 65-88.
- Boydston, A. E. (2013). *Making the News: Politics, the Media, and Agenda-Setting*. Chicago: University of Chicago Press.
- Boydston, A. E., Bevan, S., & Thomas III, H. F. (2014). The importance of attention diversity and how to measure it. *Policy Studies Journal*, 42(2), 173-196.
- Breunig, C. (2006). The more things change, the more things stay the same: A comparative analysis of budget punctuations. *Journal of European public policy*, 13(7), 1069-1085.
- Borghetto, E., & Russo, F. (2018). From agenda setters to agenda takers? The determinants of party issue attention in times of crisis. *Party Politics*, 24(1), 65-77.
- Dahan, M., & Bentham, M. (2017). The ripple effects of a partisan, free newspaper: *Israel Hayom* as disruptive media actor. *Studies in Communication Sciences*, 17(1), 99-106.

- Dayan, D., & Katz, E. (1985). Media events: On the experience of not being there. *Religion*, 15(3), 305-314.
- Dowding, K., Hindmoor, A., & Martin, A. (2016). Attention, content and measurement: rejoinder to Adams and Jones. *Journal of Public Policy*, 36(1), 46-50.
- Dvir-Gvirsman, S., Garrett, R. K., & Tsfati, Y. (2018). Why do partisan audiences participate? Perceived public opinion as the mediating mechanism. *Communication Research*, 45(1), 112-136.
- Greenwald, G., & Lehman-Wilzig, S. (2019). Is she still 'the legendary Jewish mother'? A comparative look at Golda Meir's and Tzipi Livni's election campaign coverage in the Israeli press. *Israel Affairs*, 25(1), 42-64.
- Hausser, J., & Strimmer, K. (2009). Entropy inference and the James-Stein estimator, with application to nonlinear gene association networks. *Journal of Machine Learning Research*, 10(7), 1469-1484.
- Hendrickx, J., & Ranaivoson, H. (2019). Why and how higher media concentration equals lower news diversity: The Mediahuis case. *Journalism*. <https://doi-org.ezprimo1.idc.ac.il/10.1177/1464884919894138>.
- Jones, B. D., & Baumgartner, F. R. (2005). *The Politics of Attention: How Government Prioritizes Problems*. Chicago: University of Chicago Press.
- Jones, B. D., Wilkerson, J., & Baumgartner, F. R. (2009). *The policy agendas project*. Retrieved on 15.05.2021 from: <https://www.comparativeagendas.net>.
- Jonkman, J. G., Trilling, D., Verhoeven, P., & Vliegthart, R. (2018). More or less diverse: An assessment of the effect of attention to media salient company types on media agenda diversity in Dutch newspaper coverage between 2007 and 2013. *Journalism*, 19(11), 1608-1627.
- Kosti, N., Shpaizman, I., & Levi-Faur, D. (2019). The Israeli agendas project. In F. R. Baumgartner, C. Breunig, & E. Grossman (eds.), *Comparative Policy Agendas: Theory, Tools, Data* (pp. 114-119). Oxford: Oxford University Press.
- Lachover, E. (2015). Signs of change in media representation of women in Israeli politics: Leading and peripheral women contenders. *Journalism*, 16(4), 446-463.
- Lavie-Diunr A., Yarchi, M., & Karniel, Y. (2018). The portrayal of lone wolf terror wave in Israel: An unbiased narrative or agenda driven? *Journal of International Communication*, 24(2), 196-215.
- Lehman-Wilzig, S., & Seletzky, M. (2012). Hard news, soft news, 'general' news: The necessity and unity on an intermediate classification. *Journalism*, 11(1), 37-56.

- Merkel, W. (2012). Embedded and defective democracies: Where does Israel stand? In T. S. Herman (ed.), *By the People, For the People, Without the People? The Emergence of (Anti) Political Sentiment in Western Democracies and in Israel* (pp. 185–225). Jerusalem: Israeli Democracy Institute Press.
- Misak, C. (2019). Habermas's place in the history of pragmatism. *International Journal of Constitutional Law*, 17(4), 1064-1067.
- Riker, W. H. (1990). Heresthetic and rhetoric in the spatial model. In J. M. Enelow & M. J. Hinich (eds.), *Advances in the Spatial Theory of Voting* (pp. 46-65). Cambridge: Cambridge University Press.
- Riker, W. H. (1996). *The Strategy of Rhetoric: Campaigning for the Ratification of the Constitution*. New Haven: Yale University Press.
- Rosenthal, M. (2014). Keep your enemies close and your friends closer: Israeli governments' Duration, 1948-2013. *APSA 2014 Annual Meeting Paper*.
- Rosenthal, M. (2020). Strategic agenda setting and Prime Ministers' approval ratings: The heresthetic and rhetoric of political survival. *British Politics*, 15, 1-20.
- Shafir, G., & Peled, Y. (2002). *Being Israeli: The Dynamics of Multiple Citizenship*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sheafer, T., & Weimann, G. (2005). Agenda building, agenda setting, priming, individual voting intentions, and the aggregate results: An analysis of four Israeli elections. *Journal of Communication*, 55(2), 347-365.
- Shultziner, D., & Stukalin, Y. (2019). Distorting the news? The mechanisms of partisan media bias and Its effects on news production. *Political Behavior*, 43, 201-222.
- Tankard, J. W. (2001). *The empirical approach to the study of the media framing*. New York: Routledge.
- Tenenboim-Weinblatt, K., Hanitzsch, T., & Nagar, R. (2016). Beyond peace journalism: Reclassifying conflict narratives in the Israeli news media. *Journal of Peace Research*, 53(2), 151-165.
- Tipton, L., Haney, R. D., & Baseheart, J. R. (1975). Media agenda-setting in city and state election campaigns. *Journalism Quarterly*, 52(1), 15-22.
- Tsfati, Y., & Chotiner, A. (2016). Testing the selective exposure–polarization hypothesis in Israel using three indicators of ideological news exposure and testing for mediating mechanisms. *International Journal of Public Opinion Research*, 28(1), 1-24.
- Visnovsky, J., & Radosinska, J. (2017). Online journalism: Current trends and challenges. In B. P. Acuna (ed.), *The Evolution of Media Communication*. Rijeka, Croatia: IntechOpen.
- Walgrave, S., & De Swert, K. (2004). The making of the (issues of the) Vlaams Blok. *Political Communication*, 21(4), 479-500.

- Walgrave, S., & Van Aelst, P. (2006). The contingency of the mass media's political agenda setting power: Toward a preliminary theory. *Journal of Communication*, 56(1), 88-109.
- Walgrave, S., & Vliegenthart, R. (2010). Why are policy agendas punctuated? Friction and cascading in parliament and mass media in Belgium. *Journal of European Public Policy*, 17(8), 1147-1170.
- Walgrave, S., & Vliegenthart, R. (2019). Protest and agenda-setting. In F. R. Baumgartner, C. Breunig, & E. Grossman (eds.), *Comparative Policy Agendas: Theory, Tools, Data*. Oxford: Oxford University Press.
- Wanta W., Golan, G., & Lee, C. (2004). Agenda setting and international news: Media influence on public perceptions of foreign nations quarterly. *Journalism and Mass Communication*, 81, 364-377.
- Yarchi, M., Cavari, A., & Pindyck, S. (2017). Covering foreign news—intensity and topics: The case of the American coverage of Israel 1981–2013. *The Journal of International Communication*, 23(1), 115-137.
- Yarchi, M., Wolfsfeld, G., Sheafer, T., & Shenhav, S. R. (2013). Promoting stories about terrorism to the international news media: A study of public diplomacy. *Media, War & Conflict*, 8(3), 263-278.

הערות

בניית מאגר הנתונים מומנה על ידי הקרן הלאומית למדע, מענק מס' 1271/18 :Agenda Congruence in a Personalized Political Environment. המאגר מנוהל על ידי ד"ר אמנון כוורי וד"ר מעוז רוזנטל מהמרכז הבינתחומי הרצליה, וד"ר אילנה שפייזמן מאוניברסיטת בר-אילן. אנו מודים למר יובל ברטוב ולמר יונתן שוורצברג על סיועם בהקמת מאגר הנתונים. אנו מודים גם לד"ר מורן ירחי, לד"ר אמנון כוורי ולד"ר אילנה שפייזמן על הערות מפורטות ומועילות. לבסוף, תודתנו נתונה לעורך כתב העת, פרופ' הלל נוסק, לשני השופטים האנונימיים ולעורך הלשון, ד"ר עמית קמה. האחריות על טעויות, ככל שנפלו, מוטלת על כותבי המאמר בלבד.

מאמר מקורי

"לימוד התורה שלנו מגן ושומר גם עליכם": המסגור של תקופות הכינון של ממשלות ישראל האחרונות (2013-2020) ביומונים החרדיים

רבקה נריה-בן שחר*

תקציר

מאמר זה עוסק באופני המסגור של מערכת היחסים שבין החרדים לפוליטיקה הישראלית, כפי שהיא משתקפת ביומונים חרדיים במהלך כינון של שלוש ממשלות חדשות (ה-33, 34, ו-35). ניתוח תוכן איכותני-תמטי של 177 טקסטים העלה תמה הניצבת בבסיס הסיפור: "אנחנו, החרדים" מול "ההם, החילונים ושותפיהם". המאמר יפרש את הממצאים, המבוססים על טקסטים מהיומונים החרדיים. אלו יאפשרו לענות על שאלות, כגון: מיהם גיבורי העלילה משני הצדדים? מהן הסוגיות הניצבות בבסיס הדיון? מהם האמצעים הרטוריים והשיחיים המופיעים בטקסטים, וכיצד הם יוצרים ומחזקים את התמה? כיצד ומתי נדרשת החברה החרדית, כקבוצת מיעוט, לסמן או לטשטש את גבולותיה והגדרותיה אל מול החברה הישראלית הסובבת אותה? הממצאים מאפשרים דיון מעמיק, בין השאר, על השיח התקשורתי-דתי הכרוך במערכת היחסים בין החרדים לפוליטיקה הישראלית.

מבוא

מאמר זה עוסק במסגור של מערכת היחסים שבין החרדים לפוליטיקה הישראלית, כפי שהיא משתקפת ביומונים חרדיים, במהלך כינון של שלוש ממשלות חדשות (ה-33, 34, ו-35). המחקר הנוכחי מבקש לבחון את ההטיות החדשותיות בעיתונים באמצעות השוואות של סיפורי החדשות אחד לשני, ולא בהשוואת הסיפורים למציאות (Entman, 1989). המחקר מבקש לשאול האם וכיצד המסגרות הדומיננטיות שהופיעו ביומונים החרדיים הנפוצים, בתקופת כינון של ממשלות ישראל ה-33, 34, ו-35 מתאימות לטיפולוגיה של סמטקו וולקנבורג (Semetko and Valkenburg, 2000)? טיפולוגיה זו מציעה חמש מסגרות מדיה חדשותיות: קונפליקט, עניין אנושי, ייחוס האחיות, מוסר, והשלכות כלכליות. נוסף על כך, מבקש המחקר להבין מה ניתן ללמוד מההשוואה התקופתית שבין הבחירות ב-2013, 2015 ו-2020, ומהם דפוסי הדמיון והשוני בבחירת המסגרות בין יתד נאמן להמודיע? לאחר סקירת ספרות קצרה והסבר מתודולוגי מפורט, אפרש את הממצאים, המבוססים על טקסטים מהיומונים החרדיים. ניתוח תוכן איכותני-תמטי של 177 טקסטים מלמד כי המוטיבים שנמצאו יכולים להתאים לטיפולוגיה המוצעת. ממצאי המחקר מספרים לקוראים שהקונפליקט הניצב בבסיס הסיפור הוא "אנחנו, החרדים" מול "ההם, החילונים ושותפיהם". המסגרות של עניין אנושי, ייחוס האחיות, מוסר והשלכות כלכליות מעשירות ומחזקות את מסגרת הקונפליקט, ועוברות תהליכי שינוי בתקופות שבהן החרדים הם חלק מהקואליציה. ההבדלים בין היומונים זניחים, כיוון שהעיתונים משקיעים בתקופת בחירות בתחזוקת הקונפליקט החיצוני, ולא בסכסוכים הפנימיים. השיח התקשורתי-דתי הכרוך במערכת היחסים בין

* ד"ר רבקה נריה-בן שחר (Rivka.nbs@gmail.com), המכללה האקדמית ספיר.

החרדים לפוליטיקה הישראלית מאפשר דיון מעמיק. לפיכך הדיון יעסוק, בין השאר, בסוגיות של יחסי רוב ומיעוט ומיקוד שליטה, ובמקומה של התקשורת המגזרית בסימון וטשטוש גבולות בין קבוצות.

תקשורת חרדית בישראל

החברה החרדית בישראל מורכבת מקהילות מגוונות, ביניהן חסידים, ליטאים וספרדים. הערכים המרכזיים שלה הם לימוד תורה, שמירת מצוות קפדנית, סמכות חכמים וצניעות (אלאור, 1992; סיון וקפלן, 2003; פרידמן, 1991; Taragin-Zeller, 2014). המיעוט החרדי מונה כ-12% מאוכלוסיית ישראל ושומר על דפוסי בדלנות בלבד, בחינוך ובמגורים (מלאך וכהנר, 2020). בשנים האחרונות מאתגר עולם המחקר את ההגדרה המקובלת של החרדים כ"תרבות מובלעת" (Almond, Appelbaum & Sivan, 1991), ומצביע על מערכות יחסים רבות ומגוונות בינם לבין הזרם המרכזי הישראלי (קפלן וסטדלר, 2012). בין השאר, הדבר מתבטא בכך שרוב החרדים מצביעים לכנסת ונוקטים בשיטות פרגמטיות ביחס למדינה (בראון, 2017). הגידול המהיר של החברה החרדית, יחד עם שינויים תרבותיים-כלכליים ותמורות בהנהגה, הובילו ליצירה של זהויות וקבוצות חרדיות חדשות. ניתן להצביע על רצף בין אולטרה-שמרנות לבין חרדיות מודרניות (כהנר, 2020).

מחקר זה מתמקד ביומונים חרדיים, המהווים חלק מאמצעי התקשורת הפונים לקהל חרדי בישראל. המושג "אמצעי תקשורת חרדיים" כולל לא רק מדיה מודפסים (יומונים, שבועונים, ירחונים ותקופונים שונים), אלא גם ערוצי רדיו חרדיים (כגון "קול ברמה" ו"רדיו קול חי") ומגוון אתרי אינטרנט (כגון: "בחדרי חרדים" ו"כיכר השבת"). כהנר (2020) מתארת עליה בצריכת תקשורת לא ממסדית בחברה החרדית, הכוללת בידור ורשתות חברתיות (כגון: פייסבוק, ווטסאפ, אינסטגרם וטוויטר). צריכת האינטרנט בכלל, והתקשורת הלא ממסדית בפרט, עלתה בשיעור ניכר מאז תחילת מגפת הקורונה (אבן צור ופרידמן, 2020; מלאך וכהנר, 2020).

מדי יום מופיעים מספר יומונים חרדיים, הפונים בעיקר לזרם המרכזי של החברה החרדית האשכנזית – חסידים וליטאים – מצביעי יהדות התורה. תיאור מפורט של מבנה העיתונים, תוכניהם וקהליהם הוא מחוץ למסגרת של מחקר זה (ראו פירוש: כהן, 2013; Cohen, 2012). הנפוצים שבהם הם **המודיע** החסידי – בטאון אגודת ישראל, ו**יתד נאמן** הליטאי – בטאון דגל התורה (סקר TGI, 2018). נתוני התפוצה שלהם גבוהים יחסית ליומונים בתשלום שאינם חרדיים, המופיעים בארץ ובעולם. הסיבה המרכזית לכך היא שהיומון הוא אמצעי התקשורת החרדי בעל רמת הלגיטימציה הגבוהה ביותר במגזר (נריה-בן שחר, 2008). הכותבים בעיתונים מכירים את קהליהם ומשתמשים בקודים המבטאים את היררכיית ההנהגה בקבוצות החרדיות השונות. הם נשענים על השליטה האסוציאטיבית של הקוראים בקאנון של המקורות היהודיים המסורתיים הקלאסיים ונוקטים בלשון ובדימויים ציוריים ומליציים וברטוריקה חריפה ותוקפנית (קפלן, 2001, 2007). לעיתים קרובות הם כותבים בשמות עט או חותמים בראשי תיבות בדויים. שיטה זו מאפשרת כתיבה ניטראלית מבחינה מגדרית (נשים כותבות על נושאים "גבריים", ולהפך). היא אף מאפשרת כתיבה של טקסטים רבים על ידי אותו הכותב, באותו הגליון.

היבטים תקשורתיים של יחסי מיעוטים וזרם מרכזי

לפי טאיפל וטרנר (Tajfel & Turner, 2004), כאשר מתקיים מצב בין קבוצתי מובחן, פרטים פועלים כתברים בקבוצה, יותר מאשר כאינדיבידואלים. ההטיה התוך קבוצתית מובילה לכך שחברי הקבוצה

מעדיפים את בני קבוצתם, מעריכים אותם כטובים יותר ומתנהגים בהתאם. מדובר במנגנונים מורכבים, פנימיים וחיצוניים, של יחסי פרט-קבוצה. טאיפל וטרנר מצאו שרמת ההערכה הקבוצתית היא מרכיב בהערכה העצמית של הפרט. לפיכך, כאשר הפרט תופס את קבוצתו כנעלה יותר מקבוצות אחרות, ההערכה העצמית שלו גוברת. לכן, קבוצות חברתיות משקיעות אנרגיה רבה להפריד את עצמן זו מזו. כך הן משוות את עצמן לקבוצות אחרות, משיגות ומתחזקות עליונות על קבוצות אלו; וכתוצאה מהשוואה זו מעלות את הסטטוס הקבוצתי והאישי של חבריהן.

סוגיות של סטטוס אישי וקבוצתי הן אינהרנטיות למערכת היחסים המורכבת בין הזרם המרכזי לבין קבוצות מיעוט בכל חברה. חברי קבוצת המיעוט משווים את עצמם לקבוצת הרוב, וכך בונים ומחזקים את הזהות שלהם. זהות זו טומנת בחובה, בין השאר, שאלות הקשורות לצריכת תקשורת בקרב הקבוצות השונות (קמה, 2016; Kama, 2004). כיוון שאמצעי התקשורת של קבוצת הרוב כוללים ייצוגים שליליים של קבוצות מיעוט, הם מחזקים תפיסות עצמיות שליליות בקרב בני קבוצות המיעוט, המובילות לניכור חברתי מקבוצת הרוב. לדוגמה, שניד (Snead, 1994) בחן דימויים וייצוגים של דמויות שחורות בקולנוע ההוליוודי. הוא הראה כיצד סרטים אמריקאים עוסקים במערכות יחסים בין דימויים, ולא (רק) במאפיינים מובחנים של דמויות שחורות או לבנות בנפרד. לדבריו, קיימים שלושה כלים עיקריים, היוצרים אצל הצופים חווית הנאה מעצם הזיהוי: מיסטיפיקציה, סימון ומחיקה. המיסטיפיקציה מובילה לחיבור מורכב בין הדימויים, היוצר בתורו הערכה סמיוטית וסכימה גדולה ורחבה יותר מכל דימוי בנפרד. הסימון מדגיש את צבען (השונה) של הדמויות השחורות; והמחיקה מאפשרת הדרה, ביטול וצמצום של דמויות שחורות עצמאיות.

לעומת הדימויים של קבוצות מיעוט בתקשורת הרוב, מקומן באמצעי התקשורת המגזריים שונה לחלוטין. אמצעי התקשורת המגזריים מכונים גם תקשורת מרחבית, שבה קבוצות המיעוט משוחחות בינן לבין עצמן. הם "מאפשרים לבני מיעוטים פתחון פה חופשי מכבליה של התרבות הדומיננטית, ובמקביל הם ממלאים תפקיד של גרעין התלכדות לצורך התארגנות חברתית ופוליטית, על סמך חוויות משותפות" (קמה, 2008, עמ' 30). התקשורת המגזרית כוללת ייצוגים חיוביים ומגוונים של קבוצות השוליים, מאתגרים את הסטריאוטיפים המקובלים ומחזקים את השייכות והגאווה האתנית (Ramasubramanian, Doshi, & Saleem, 2017). הסוגיות המורכבות של מערכת היחסים בין התקשורת של הזרם המרכזי לקבוצות המיעוט רלבנטיות הן למחקרי קהל והן למחקרי ייצוג. מחקרי קהל שנערכו בישראל מלמדים כי קיימות בישראל קבוצות מיעוט שצורכות – מעבר לאמצעי התקשורת המגזריים – גם תקשורת של הזרם המרכזי (למשל: אליאס, 2005; גבל, 2006; נוסק ואדוני, 2007; Adoni, Caspi, & Cohen, 2006). בקהילה החרדית בישראל חל איסור גורף לצרוך תקשורת חילונית, אולם צריכה של תקשורת חילונית אכן מתרחשת (כהנר, 2020; נריה-בן שחר, 2008).

קיימים מחקרים רבים העוסקים בייצוגים של קבוצות מיעוט ישראליות שונות בתקשורת הרוב הישראלית (כגון: אברהם, 2001; קמה ופירסט, 2015; שירן, 2001; Avraham, 2003, Avraham & First, 2010a, 2010b). מחקרים המתמקדים בתפיסות של המיעוט את קבוצת הרוב וייצוגיה באמצעי התקשורת המגזריים משלימים את ההיבטים השונים של מורכבות היחסים (גבל, 2006; כץ, 2017; קפלן, 2006; רינאווי, 2007). ייצוגים של הזרם המרכזי מופיעים גם בעיתונות המגזרית של הקהילה החרדית. בעבר, נערכו מחקרים בעלי גוון עיתונאי, שהתמקדו בייצוגים של הישראליות בעיתונות החרדית (למשל:

אלבום, 1996; לוי, 1990; מיכלסון, 1990). לאחרונה הופיע מגוון של מחקרים אקדמיים בנושא זה. למשל: ייצוגים של ישראל וישראליות בעיתונות החרדית, שהתמקדו בעשור הראשון לקיומה של המדינה (נאור, 2018; קרן-קרנץ, 2017, 2019, א, 2019 ב), בעימותים של החרדים עם המדינה, כמו בפרשת עמנואל (מלאך, 2013), ואף בפתיחות יחסית להשפעות חילוניות ומודרניות באמצעות מוצרים ומסרים בפרסומות שהופיעו בעיתונות החרדית (צרפתי וזאבי, 2012).

מסגור בתקופת בחירות

מסגרות מדיה הן כלים מושגיים, המאפשרים לאנשים להעריך, לפרש ולהבין את המציאות (Neuman, 1992; Just, & Crigler, 1992). לפי אנטמן (Entman, 1991, 1993), מדובר בבחירה של היבטים מסוימים של המציאות הנתפסת. בחירה זו מאפשרת הבלטה באופנים המקדמים הגדרה מובחנת של בעיות תוך כדי פרשנות סיבתית, הערכה מוסרית ואף המלצה לטיפול. מסגרות אלו מאפשרות לאזרחים לדון באירועים ציבוריים ואף לצמצם את האפשרויות הפוליטיות הקיימות (Tuchman, 1978). המסגרות מאפשרות לזהות, למקם, לתפוס ולתייג את שטף המידע המגיע לציבור (Goffman, 1974). באמצעות תהליך חוזר ונשנה של בחירה, הדגשה והדרה (Gitlin, 1980), מאפשרות המסגרות לזהות תבניות ורעיונות מארגנים, המציעים את מהות העניין ומספקים משמעות לאירועים ונושאים מורכבים (Gamson & Modigliani, 1989). שילוב של סדר יום, הבלטה ומסגור מאפשר הבנה של פעולות ההטיה של התקשורת. פעולות הטיה אלו מלמדות על תפקידיה של התקשורת בהפצת כוח (Entman, 2007).

סמטקו וולקנבורג (Semetko & Valkenburg, 2000) הציעו טיפולוגיה למיון וארגון של חמש מסגרות מדיה: מסגרת של קונפליקט מתארת חוסר הסכמה בין מוסדות, קבוצות ופרטים. סיפור העימות מושך את תשומת הלב של הקהל. למשל, ויכוח פוליטי מורכב ומסובך, כמו מסע בחירות לנשיאות, הופך לקונפליקט פשטני של מאבק אישי. מסגרת של עניין אנשי מעוררת את רגשותיהם של צרכני התקשורת. למשל: הצגת הנושא מנקודת מבט אישית-רגשית או תמונה של פנים אנושיות. כלי זה הופך את החדשות לדרמה רגשית, המושכת את תשומת הלב של הקהל. מסגרת ייחוס האחראיות מתאימה להצגת בעיה באופן השואל מי יצר את הבעיה ולמי היכולת לפתור אותה. הן יצירת הבעיה והן הפתרון יכולים להיות מיוחסים ליחיד, לקבוצה או לממשלה. ייחוס האחראיות לפרטים מסביר בעיות חברתיות ברמה האישית. לכן, למשל, נשים שחורות ועניות מיוצגות כאחראיות לגורלן, ולא השלטון (Iyengar, 1991). מסגרת מוסרית מתייחסת לאירוע או לבעיה מתוך תפיסות יסוד מוסריות או דתיות. מסגרת ההשלכות הכלכליות מדווחת על בעיה תוך התייחסות להשלכות הכלכליות שלה. אלו יכולות להשפיע על ארץ, אזור, מוסד, קבוצה או יחידים.

מאמר זה מתמקד בשלוש תקופות של בחירות. תקופות אלו מאפשרות בחינה וזיהוי של מסגור חדשותי מוגדר (Kim & Wanta, 2018). הדגשת הקיטוב הבין-קבוצתי בתקופת בחירות היא כלי מוכר ויעיל (Bennett, 2003; De Nooy & Kleinnijenhuis, 2013; de Wildt, Michailidou, & Trenz, 2014), כיוון שמסגור המתאים לערכי הקבוצה מאפשר הזדהות חברתית-קבוצתית והגדרה עצמית (Han & Federico, 2018).

בחינת המסגור ביומונים החרדיים בתקופות הכינון של ממשלות חדשות

המחקר הנוכחי מתמקד בשני היומונים המרכזיים של הקהילה החרדית, למרות שהחרדים חשופים למגוון של דעות. בעשור האחרון עברה הקהילה החרדית תהליך של מעבר מצריכת אמצעי תקשורת מוגדרים, שנקבעו לפי שייכות פנים קהילתית, לצריכה של מגוון ערוצים. התהליך התחיל בצריכת שבועונים חרדיים על-קהילתיים והואף בצריכת אתרים חרדיים (כהנר, 2020). נראה, לכאורה, שבתנאים של מסגרות מרובות, הקהל יכול לבחור מבין מגוון מסגרות חלופיות, העוסקות באותו עניין (Carragee & Roefs, 2004). אולם, למרות שנראה שקיימות מסגרות רבות, עדיין צריכת העיתונות המגזרית בקהילה החרדית היא גבוהה (כהנר, 2020). הקריאה ב**יתד נאמן** ו**המודיע** מהווה סמל של זהות ושייכות (נריה-בן שחר, 2012), ולכן התכנים שלהם מופיעים במוקד המחקר.

בחינת ההטיות החדשותיות בעיתונים נערכה באמצעות השוואות של סיפורי החדשות זה לזה, ולא בהשוואת הסיפורים למציאות (Entman, 1989). לפיכך, אבקש לשלב את התובנות הנובעות מהתיאוריות דלעיל ולשאול: (1) האם וכיצד המסגרות הדומיננטיות שהופיעו ביומונים החרדיים הנפוצים, בתקופת כינון של ממשלות ישראל השלושים ושלוש (2013), שלושים וארבע (2015) ושלושים וחמש (2020) מתאימות לטיפולוגיה של סמטקו וולקנבורג (Semetko & Valkenburg, 2000)? (2) מה ניתן ללמוד מההשוואה התקופתית שבין הבחירות ב-2013, 2015 ו-2020? (3) מהם דפוסי הדמיון והשוני בבחירת המסגרות בין **יתד נאמן** ל**המודיע**? שאלות המחקר נגזרות מן ההנחות הבאות: (1) המסגרות הדומיננטיות יתאימו לטיפולוגיה המוצעת. (2) יימצאו הבדלים במסגרות בין 2013, השנה שבה לא נכנסו החרדים לקואליציה, לבין השנים 2015 ו-2020, שבהן הצטרפו החרדים לקואליציה. (3) יימצאו קווי דמיון בין **יתד נאמן** ו**המודיע**: שניהם יתמקדו בקונפליקט החוץ-קבוצתי, כלומר בשייכות לקהילה החרדית לעומת העולם שבחוץ, ולא במאבקים פנימיים. יחד עם זאת, ההבדלים בסיקור יתבטאו בממצאים הנובעים מהשייכות הקבוצתית (ליטאים לעומת חסידים) ואלו הנובעים מהבדלי הפורמט: **יתד נאמן** הוא פופולרי, בעוד **המודיע** הוא עיתון בעל יריעה רחבה, וניתן להגדירו כאליטיסטי.

שיטת המחקר

כדי לענות על שאלות המחקר ערכתי ניתוח תוכן בשילוב ניתוח שיח איכותני-תמטי. ניתוח השיח, לפי גיל (2011), לא מתמקד רק בשיח עצמו, אלא גם רואה את השפה כמבנה וכמובנית בתוך החברה הנחקרת. הניתוח מתבונן בשיח כצורה של פעולה ומניח ששיח זה מאורגן באופנים רטוריים. בפועל, באמצעות תיאוריה המעוגנת בשדה, ביקשתי לזהות קטגוריות נושאות, לאחדן לכלל מוטיבים חוזרים המעובדים בתמה מרכזית, תוך חיפוש בו זמני של שונות ועקיבות. לאחר מכן, בדקתי האם המוטיבים שנמצאו יכולים להתאים לטיפולוגיה של סמטקו וולקנבורג (Semetko & Valkenburg, 2000).

לפי באואר וארטס (2011), בניה של קורפוס מבוססת על בחירה שיטתית, על פי רציונל חלופי כלשהו לדגימה סטטיסטית אקראית. ואכן, הבחירה השיטתית של קורפוס המחקר הובילה להכללת כל הטקסטים הכתובים שעסקו בפוליטיקה והתפרסמו בעיתונים ובמוספים השונים של **המודיע** ו**יתד נאמן** בשבוע הראשון לכינון ממשלות ישראל השלושים ושלוש, שלושים וארבע ושלושים וחמש. הרציונל התבסס על ההנחה שסדר היום התקשורתי בשבוע זה יהלום את סדר היום הציבורי; ולפיכך, העיתונים יעסקו באופן אינטנסיבי בנושא הממשלות החדשות. ממשלות אלו נבחרו כיוון שמדובר בנקודת מפנה, שלאחריה חזרה לשגרה. בממשלת ישראל ה-33 (2013) החרדים לא שותפו בקואליציה, על פי דרישה

מפורשת של "האחים" יאיר לפיד ונפתלי בנט. בממשלות ישראל ה-34 (2015) וה-35 (2020) חזרו המפלגות החרדיות לחיק הקואליציה. לאחר המערבולות שליוו את שלוש מערכות הבחירות ב-2019-2020, הן אף קיבלו תפקיד של מגשרות וערבות בממשלת האחדות, שבעת כתיבת שורות אלו (אוגוסט 2020) נבחנת מחדש משמעותו.

הקפדתי על ההיבטים של רלבנטיות, הומוגניות וסינכרוניות כדי לענות על הקריטריונים של ברת (Barthes, 1967) לבניית קורפוס. הרלבנטיות באה לידי ביטוי בתמה המרכזית שהופיעה בכל התקופות. ההומוגניות התבטאה בהגדרה ברורה של גבולות המחקר: בחירה של טקסטים כתובים בלבד, בהקשרים פוליטיים, ללא היבטים חזותיים של תמונות ואיורים, הראויים למחקר מקיף ונפרד. הסינכרוניות באה לידי ביטוי בפרק הזמן המוגדר: שבוע סיקור אחד בכל תקופה (2013-2015; 2015-2020; 2020-2022) למאי, 2020, סך הכל שלושה שבועות). רכשתי את כל העיתונים שהתפרסמו בשבועות הללו, עברתי עליהם בעיון, וזיהיתי את כל הטקסטים העוסקים בנושאים פוליטיים. בשנת 2013 היו 38 כתבות **בהמודיע**, ו-41 **ביתד נאמן**; בשנת 2015 15 **בהמודיע**, ו-35 **ביתד נאמן**; בשנת 2020 28 **בהמודיע**, ו-20 **ביתד נאמן**. כך הכיל הקורפוס 177 טקסטים: 81 **בהמודיע** ו-96 **ביתד נאמן**. כיוון שקורפוס המחקר הוגבל מראש, הוא כלל את כל אוכלוסיית הטקסטים ללא תהליך בחירה.

תהליך הניתוח כלל קריאה חוזרת ונשנית של הטקסטים, חלוקה לקטגוריות בעזרת תוכנת "אטלס", זיהוי מוטיבים וארגון מחדש של הטקסטים לכלל תמה מרכזית. הניתוח נערך בנפרד לכל תקופה, אולם כיוון ששנת 2013 היתה עשירה במיוחד בטקסטים, נעזרתי בקטגוריות ובמוטיבים שעלו ממנה לצורך ניתוח הטקסטים מ-2015 ו-2020. תוך כדי הקריאה והניתוח, קראתי שוב את המדריך של גיליגן (Gilligan, 2015) להקשבה. היא מציעה לנתח נתונים איכותניים באמצעות שאלות המתמקדות בקולות ובמערכות יחסים: מיהו הדובר ואל מי הוא פונה? באיזה גוף או מרחב פיזי? אילו סיפורים מספר הדובר על מערכות יחסים? באיזו מסגרת חברתית ותרבותית? מהו מקומו של העצמי הדובר ("אני")? בהמשך, היא מציעה לבחון מי (או מה) נמצא בטקסט, מי חסר, מהן המילים החוזרות, מהן התמות המרכזיות, מהן המטאפורות והסמלים, הרגשות, והסיפורים המסופרים. בשלב הסופי ישנה הקשבה ליחסים בין הדוברים/ים לבין האחרים. התובנות הפסיכולוגיות-חברתיות של טאיפל וטרנר (Tajfel & Turner, 2004) השתלבו עם ההצעות המתודולוגיות לקריאה של גיליגן. לפיכך, נטלתי לעצמי חירות להשתמש בכלי המיועד בעיקר לראיונות כדי לנתח תכנים עיתונאיים ולבחון כיצד ניתוח פסיכולוגי משתלב בניתוח שיח של מסגרות מדיה.

ממצאים: מסגרות דומיננטיות בשני היומונים החרדיים בהשוואה תקופתית

למרות שהטיפולוגיה של סמטקו וולקנבורג (Semetko & Valkenburg, 2000) הוצעה במקור עבור תקשורת של הזרם המרכזי, נראה שהיומונים החרדיים מציינים למסגרות אלו. התמה המרכזית, הניצבת בבסיס הנרטיבים של החרדים בשלוש מערכות הבחירות היא "אנחנו, החרדים" מול "ההם, החילונים ושותפיהם". היא מדגישה שוב ושוב את מערכות היחסים בין הפרט, הקבוצה, והקבוצות האחרות (Tajfel & Turner, 2004), ושזורה כחוט השני במסגרות השונות שנבחנו. כדי להקל על הקריאה, הודגשו כל (למעט בטקסט אחד שבו הדגשים נמצאו במקור) ביטויי **אנחנו**, **תורה**, **ישיבות**, **רבנים** בציטוטים הבאים. הוטו ביטויי **הם**, **חילוניים**, **דתיים לאומיים**. וסומנו בקו רגשות, כגון **קנאה**, **שנאה** וכן דמויות ונושאים חשובים שהופיעו כמוטיבים חוזרים, כגון **חינוך** ו**גיוס**. תוספות והסברים בגוף

הטקסט סומנו באמצעות סוגריים מרובעים. כך גם קטיעות של הטקסט, מעבר למילים בודדות. האותיות ל.כ. הן ראשי תיבות של "ללא [שם] כותב".

קונפליקט

כדי להתאים את מסגרת הקונפליקט, בדקתי האם וכיצד הטקסטים משקפים אי הסכמה בין מפלגות, יחידים או קבוצות. נראה שהטקסטים מ-2013 מדגישים את אי ההסכמה בין החרדים לבין הקבוצות האחרות באמצעות ההתקפה של ה"הם" על ה"אנחנו":

דבר אחד וודאי **הרווחנו, אנחנו, כחרדים**, כבר לא נואשם בכל פצע וחבורה של ממשלה בה **אנו** חברים קואליציוניים. נראה איך התקשורת תתייחס כעת ליהדות ה**חרדית**, המודרת ומושפלת ומוחרמת [...] בטענות על "החרמת **חרדים**", חסר מיצוי הולם של המתרחש. שכן, יכולים **הם** לנסות לרמוס, לגזול, לחמוס ולהשפיל **אותנו**. אך לעולם לא יוכלו **להחרימנו** [...] בתמונת **עמנו** לאורך ההיסטוריה, התחלפו תמונות רבות של כחש, אך לעולם היו [...] אותן דמויות **יהודים עבדקנים עטורי זקן** (שלום, מ', 20.3.13. מזווית אחרת. **המודיע**, עמ' ה').

האחדות של "אנו" מתחזקת אל מול הגזרות של "ההם", המאיימים על לימוד התורה. הלימוד, כמאפיין מרכזי של ה"אנחנו", חוזר בטקסטים רבים. למשל: "ואם רואים **מרשיעי-ברית** המבזים את לומדי **התורה**, יש לדעת שכפי שאומרים מרן **גדולי ישראל** שליט"א – הכל מתחיל ומסתיים **בנו**, בלומדי **התורה**. שכן אם אנחנו היינו מעריכים כראוי את חשיבותה של **התורה**, לא היה **להם** כוח לעשות נגדנו מאומה" (זילברשטיין, 21.3.13. מעיקרי האמונה, **יתד נאמן**, עמ' 2).

ב-2015 הקונפליקט עדיין קיים, אבל ניתן לראות שתודעת ה"אנחנו" לומדי התורה מלווה באנחת רוחה כללית, שאפשר להניח שמקורה בכניסה מחודשת לקואליציה בתנאים טובים: "צריך לזכור להודות ולהלל לבורא ישתבח שמו, על החסד אשר **גמלנו**; צריכים לייקר את עובדת נפילת **המזידים להרע**, גם אם עדיין **איננו** בטוחים עד היכן ועד כמה יצליחו **נציגינו** המסורים שיחי', לממש את העברת כל רוע **גזירותיהם**" (ל.כ. 17.5.15. הד היום, **המודיע**, עמ' 2).

כל אלו מקרב **שונאי היהדות**, שתקפו את ה**חרדים** בשם "השוויון בנטל", אשר **מטרותם** הייתה לעקור חלילה **תורה** מישראל, או להחלישה במידה ניכרת, **הם אלו** שבעטיים אותו "נטל" הביא להרס המדינה בצורה שיטתית ומתמשכת. **הם, ב"חזונם" האנטי-יהודי** מהווים את הנטל הכבד ביותר של המדינה, **ובגללם הם** הגיעו לאותו שפל והתדרדרות, כאשר **מהרסיה ומחריביה יוצאים מקרבה** (ל.כ. 15.5.15. סמלים לאומיים בהתרסקות, **המודיע**, עמ' 5).

ב-2020, לאחר שלוש מערכות בחירות סוערות, התוצאה מוגדרת כ"נס": "אין בעל הנס מכיר בניסו" אמרו **רבותינו** ודומה כי הציבור ה**חרדי** אינו מכיר בנס הגדול שהתחולל כאשר מפלגת כחול לבן פורקה לרסיסים, ויאירלפיד – האיש שתכנן להגיע כמה שיותר קרוב לבית ברחוב בלפור, קיבל את התפקיד החשוב והמכובד – יושב ראש האופוזיציה (רוט, י', 19.5.20. על הפרק, **יתד נאמן**, עמ' 61). **בהמודיע** אפשר לראות נימה של רחמים, המלווה את שמחת הנצחון:

יש מישתקוותם שונה והם נמנים על שתי קבוצות שיש ביניהן מכנה משותף: פוליטיקאים שונתרו באופוזיציה; ואנשי תקשורת, בעיקר פרשנים ומעריכים שכלתחזיונותיהם והנחות העבודה שלהם התבדו, והיו כלא היו, אלו, מתקשים לעכל את העובדה שקמה ממשלת אחדות למרות שהם אמרו בפסקנות ובנחרצות שאין סיכוי שתקום. הם מתקשים לעכל את העובדה, שהערכותיהם, ופרשנויות הלהט שלהם – התבררו כעורבא פרח, חסרי בסיס ונטולי משמעות. [...] אפשר להבין ללבם. קשה מאד לנחול כזו מפלה ולהשאר שווה נפש (ל.כ. 18.5.20. הד היום, המודיע, עמ' 2).

קונפליקט מול הדתיים הלאומיים

הקונפליקט מול ה"הם" מכוון לא רק לכל אלו שאינם "אנחנו", אלא ממוקד באופן ספציפי ב"הם" מסוימים, בני הציונות הדתית. ב-2013, העימות האידאולוגי והפוליטי ארוך השנים בין החרדים לדתיים הלאומיים זוקק. כינויי הגנאי ד"לים ומזרחיסטים הופיעו שוב ושוב בשילוב רטוריקה יצירתית ולעג לסמל הכיפות הסרוגות: "שוב הוכח לעיני כל, שהתנועה הדתלונת החדשה היא רק מוטציה גנטית של שנת עמי הארצות המזרחיסטית לתלמידי חכמים! אלה אותם המזרחוניקים!" (י.ג., 21.3.13. שבכל דור ודור, יתד נאמן, עמ' 13).

[גפני] סיפר כי פעם אמר לגדולי התורה ש"בציונות הדתית יש 2 חלקים. חלק אחד קרוב לחילוניים, וחלק גדול שיש לו ישיבות, לא 'הסדר', ואצלו לומדי התורה זה דבר רציני שהם יודעים שהעולם עומד על לומדי התורה. כעת אני מבקש פה סליחה מגדולי התורה. הם כולם בבית היהודי אותו דבר. אין הבדל בין ציוניים דתיים עם ישיבות ובלי ישיבות. הם קרובים ליאיר לפיד ולא אלינו (ל.כ. 19.3.13. הרב גפני, יתד נאמן, עמ' 10).

זו גם ההזדמנות להכיר את פניהם האמיתיות של חובשי הכיפות המחרורות. מי שיניף ידו לחתום על הסכם נגד התורה ולומדיה, ייחרט לעולמי עד ברשימה השחורה של שונאי התורה, החל בלבן, פרעה ואנטיוכוס עד המשכילים, הציונים, וחותרי ההסכם הנוכחי (בן שלמה, א' 19.3.13. דעת יחיד, יתד נאמן, עמ' 69).

גם המודיע לא טמן ידו בצלחת, והדגיש את ההבדלים בין הדל"ים לחרדים:

הציונות ההרצליינית כללה בתוכה כל השנים את הציונות הדתית לאומית, ואילו אנחנו, היהדות התורתית, העדפנו להיות מחוצה לה. סבלנו קשות, הופלינו לרעה, הובדלנו לשלילה, שילמנו את מלוא המחיר להיות בחוץ! השכלנו, בחסדי שמים ובמסירות מורינו ומאורינו, לשמור על עצמאותנו החברתית, על ייחודנו, על זכותנו לחיות בעתיקותינו, לא להיות 'ציונים'! רק בזכות זאת הגענו עד הלום, בכבוד ובגאון. אותן תנועות ציוניות, כפרניות, לאומניות ודתליות, קשרו בינן לבין עצמן קשרים פוליטיים ושלטוניים, מהם הן נהנו שנים רבות לפני הקמת המדינה ושנים רבות לאחר הקמתה. וויתרנו וויתור מלא על מנעמי שלטון [...] רק מחמת היותנו קנאים לאורח חיים תורניים במלואם (טננבוים, 22.3.13, עם התורה אינו הלאום הציוני, המודיע, עמ' ה).

ב-2015 הדתיים הלאומיים אינם מסומנים כאויב. בשני העיתונים מופיעים אזכורים מינימליים: "שר החינוך [...] הוא יו"ר הבית היהודי, נפתלי בנט" (רוזן, 20.5.15, ח"כ הרב ליצמן, המודיע, עמ' 1). ביתד

נאמן יש התייחסות מעט צינית: "צלם לע"מ [...] הניח להם לתפוס מקום באופן חופשי, איש איש כרצונו. השרים בנט ושקד נעמדו מאחורי גבו של ראש הממשלה. האחרונים שהצטופפו, תפסו את המקום הכי בולט (זיסמן, 22.5.15, שאלת ההישרדות, **יתד נאמן**, עמ' 13).

ב-2020 ימינה, מפלגתם החדשה של בנט ושקד, לא נכנסה לקואליציה. העיתונים החרדים חגגו ומנו שורה של סיבות לכישלונה של ימינה: הראשונה היא חילוניותה של שקד: "שקד", שאין חולק על כישוריה והצלחתה בתפקידה כשרת משפטים, היא אשה חילונית, שאולי מייצגת את מחנה הימין, אך לא את הלאום-הדתי" (י.ג. 17.5.20. סרח העודף, **יתד נאמן**, עמ' 9). הסיבה השניה היא ניתוק מהרבנים ומהתורה:

[בנט] הכריז, כי מפלגתו מתנתקת מהפלג שבתוכה, המייצג את המפד"ל לשעבר, וזאת בגלל שאין רצונו להיות כפוף להחלטות של הרבנים. [...] אמנם, בנט וחבריו מתיימרים לייצג את אלו הנקראים "דתיים - לאומיים" וכן "ציונות דתית", אך [...] אם אין שמים את ה"דתיות" לפני ה"לאום" וה"ציונות", כאשר גורמים אלו אינם יונקים את הווייתם וקיומם מהתורה ומורשת ישראל העתיקה אין לגופים אלו זכות קיום (קלוגמן, מ' 20.5.20. איפכא מסתברא, המודיע, עמ' ד').

טקסטים אלו מלמדים כי לחרדים מערכת יחסים מורכבת עם הדתיים הלאומיים. לכאורה, המכנה המשותף של הדתיות – האמונה ושמירת המצוות – עשוי להיות חזק יותר מהמכנה המשותף של הדתיים עם החילוניים – השרות בצבא והתפיסות המודרניות. אולם נראה שהחרדים חוששים מההשפעות הליברליות שהם מייחסים לדתיים הלאומיים, הפוגעים בהגדרה החרדית של גבולות הזהות הקהילתית (נריה-בן שחר, 2008).

חינוך וגיוס

הנושאים הנמצאים בבסיס הקונפליקטים בין החרדים ל"הם" הם חינוך וגיוס לצה"ל. הוויכוחים הפוליטיים-כלכליים-סוציולוגיים-היסטוריים העוסקים בלימודי ליבה ובגיוס החרדים לצה"ל הם בין המורכבים ביותר בארץ. בעיתונות החרדית של אחרי הבחירות נושאים אלו מוצגים באופן פשטני כמאבק בין שני כוחות, בהתאם לטענה של סמטקו וולקנבורג (Semetko & Valkenburg, 2000). נראה ששתי הסוגיות המרכזיות האלו, שהטרידו את החרדים ב-2013, עוברות תהליך של הרגעה במהלך 2015-2020. הטקסטים ב-2013 מתמקדים בהסכמים הקואליציוניים הכוללים החלת לימודי ליבה לחרדים: "ההסכמים זוממים להתערב בתוכניות הלימודים של מוסדות החינוך החרדים ולפגוע בחינוך הטהור של הילדים המשתייכים לציבור החרדים [...] שאינם מאפשרים הכנסת תוכניות לימוד שאינן לרוחם [...] (ל.כ., 17.3.13. ממשלת זדון, **יתד נאמן**, עמ' 4). הפחד מההשפעה מוביל לכך ש"הציבור החרדי [...] מתפלל ומייחל, שלא יעלה בידם של עניינים לפגוע בחינוכם הטהור של ילדי ישראל, שהם לא ימיטו עליהם את 'קידמתם' ההרסנית לנפש. [...] עלינו לשמור על חינוך ילדינו, לא לתת לידיים זרות לנסות להשפיע עליו" (מ.ה., 18.3.13. הד היום, המודיע, עמ' א').

כמו החינוך, גם הגיוס לצה"ל מוצג ב-2013 כניסיון לחלן את החברה החרדית: "לא הצבא הוא בראש מעייניהם, לא שוויון ולא נטל, אלא רק למנוע מהציבור החרדי להמשיך ולהתקיים ולחיות על פי אורחות חיים ואפיונו, ולהכניסו תחת 'כור ההיתוך' החילוני של החברה הישראלית" (ל.כ., 18.3.13. המתווה לחורבן עולם התורה. **יתד נאמן**, נספח ג'). גם כאן באה לידי ביטוי התמה של "אנחנו" מול "הם" ובאיוס

על לימוד התורה: "אנחנו בציבור החרדי נמשיך אי"ה לראות את המשך הפריחה בעולם התורה [...] אף אחד לא יתגייס מקרבנו [...] אנחנו מתנגדים לכל פשרה [...] נתמודד בכל כוחנו עם מאבק אנטי-דתי נמשך וקשה זה, שאותו פתחו נגדנו ונגד הרבנים שלנו" (ליצמן, י' [ציטוט נאום] 19.3.13. המודיע, עמ' א').

הטקסטים ב-2015 מלמדים כי הגזירות והאיומים "שלהם" לא הכניעו את עולם התורה "שלנו": "חרף הגזירות הקשות והניסיונות החמורים למעט מלומדי התורה באמצעות הערמת קשיים על בני הישיבות הקדושות ואברכי הכוללים וגלי ההסתה הנוראיים [...] ראשי ומנהלי המוסדות נאבקים במסירות נפש להחזקת מוסדות עולם התורה" (ל.כ., 22.5.15. בפרוס חג, יתד נאמן, עמ' 4). גם בהמודיע חוגגים הכותבים את ניצחונם: "כאשר בראש חודש אדר תשע"ד עמדו כמיליון יהודים ברחובה של עיר בירושלים והתפללו להעברת רוע גזירת הגיוס ושאר גזירותיה של הממשלה הקודמת – איש לא היה יכול להעלות בדעתו, שקיצה של הממשלה הזו כל כך קרוב" (ל.כ., 17.5.15. הד היום, המודיע, עמ' 2). ב-2015, כחלק מאווירת הניצחון הכללית, הכותבים חוגגים בהומור את יתרונות החינוך החרדי:

וכאן בדיוק אנו מגיעים לנושא הכאוב, הפצע הפתוח, הלא הוא החינוך החרדי שמסרב בעקשנות להכין את בוגריו להשתלבות בחברה הישראלית. כל הסיפור של הליבה, המיצ"ב ושאר ראשי התיבות הם רק קצה הקרחון. [...] ידוע למשל שילדים בחינוך החרדי לוקים בעודף נימוס כרוני. אין זה סוד שבמערכת החינוך החרדית קיים מחסור חמור באלימות – והיינו מסתפקים אפילו באלימות מילולית. אין ספק כי מדינת ישראל נכשלה כישלון חרוץ בשילוב המגזר החרדי בחברה הישראלית למרות כל ניסיונותיה. עם זאת, למצב הזה אחראים בעיקר ראשי הציבור החרדי לדורותיו. משום כך אין להם להלן אלא על עצמם כשהם מתלוננים על חוסר ייצוג מספק במוסדות ממלכתיים ותיקים כמו מעשיהו ודומיו (שפיגלמן, צ' 22.5.15. די לחכימא, יתד נאמן, עמ' 35).

בדיקה חוזרת ונשנית של הטקסטים משנת 2020 מעלה כי בשני העיתונים החינוך לא מופיע בפני עצמו. יש אזכורים כלליים של שר החינוך, משרד החינוך, ועדת החינוך; אך אין כל עיסוק בחינוך חרדי. נראה שהנושא ירד מסדר היום הפוליטי, הציבורי והתקשורתי. ה"הם" נכנעו, לימודי הליבה והדאגה לעתידם האקדמי-תעסוקתי של הילדים החרדים כבר אינם תקפים. בדומה לחינוך, נראה שנצחון החרדים בא לידי ביטוי בכך שנושא הגיוס כמעט לא עלה על הפרק בטקסטים מ-2020. בהמודיע (18.5.20) דווח רק שהשר ביטון יטפל בשירות המשמעותי בצה"ל. יתד נאמן הקדיש קטע קצר לסוגיות אלו:

על מה נפלו ממשלות? על דבר אחד בלבד: חוק הגיוס. שהוא בסך הכל מזימה מתוככמת להרוס את עולם הישיבות, כי היא דומה למצב בו ינסו להכריח כל חילוני ללמוד שלוש שנים בישיבה [...] וגם שלוש מערכות הבחירות האחרונות, היו בדיוק על זה. הרצון להרוס את עולם הישיבות ולחלן את בני התורה. על זה ליברמן פוצץ את הקואליציה של ה--60 60, ולאחר מכן המצב רק הלך והחמיר. היינו רגע לפני חוקים נוראיים שמטרתם להפוך את הישיבות לבלתי לגיטימיות (הם יודעים היטב שגיוס לא יהיה), להתערב בתכני החינוך החרדי, להפוך את השבת לחול ולמנוע מחרדים לקיים את ההלכה [...] עולם הישיבות חי וקיים, בדיוק במתכונת שהתוו גדולי ומאורי הדור מעתיקי השמועה (ולדר, ח' 19.5.20. אות חיים, יתד נאמן, עמ' 46).

טקסטים אלו מלמדים על עוצמתה, הטקסטואלית לפחות, של תחושת השייכות לקבוצה בקרב חרדים. לאורך שלוש התקופות, הטקסטים כמעט לא מתייחסים לאדם החרדי, אלא לקבוצה ולקהילה. במושגים של טאיפל וטרנר (Tajfel & Turner, 2004) הפרט אינו אינדיבידואל, אלא חלק ממערכת יחסים בין קבוצות. העיסוק הרב ב"הם", באלו שמחוץ לקבוצה, מגדיל את התחרות בין הקבוצות. נראה שיש לכך חלק חשוב בהגדרה העצמית החרדית וביצירת המקום של הפרט בתוך הקבוצה. החרדים יכולים להגדיר את עצמם כדומים או כשונים מהחילונים ולמקם את עצמם כטובים יותר מאשר ה"אחרים". השוואה זו מעלה את הסטטוס של החרדים בעיני עצמם ומחזקת את זהותם הקבוצתית.

עניין אנושי: הגיבורים "שלנו"

מסגרת של עניין אנושי, באמצעות הצגת הנושא מנקודות מבט אישיות ורגשיות, מעוררת את רגשותיהם של צרכני התקשורת (Semetko & Valkenburg, 2000). אחלק את מסגרת העניין האנושי לייצוגים של הגיבורים משני הצדדים: יעקב ליצמן ומשה גפני מצד אחד; יאיר לפיד, נפתלי בנט, אביגדור ליברמן ובנימין נתניהו מצד שני. ולאחר מכן אתייחס לייצוגים של האנשים ה'פשוטים', המופיעים בסיפורים ביומונים.

בכל שלוש התקופות, הגיבורים החרדים המרכזיים הם גפני וליצמן: "הרב משה גפני קרע מעל דוכן הכנסת את ההסכמים הקואליציוניים. "אלו הסכמים שפוגעים באזרחים החרדים במדינה ובלומדי התורה, ולא נקבל את זה וזה לא יבוצע" (ל.כ. 19.3.13. הרב גפני, **יתד נאמן**, עמ' 10). כלי המלחמה שלהם הם בעיקר פסוקים:

הרב **ליצמן** אף ציטט את הפסוק: "רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום". לדבריו, פירושו של פסוק מעודד זה בלשון אקטואלית הוא, כי רבות מחשבות בל"ב - בל'פיד ב'נט [ראשי תיבות של שמות הפוליטיקאים] - ואלו אנחנו מסיימים וקוראים בכל גדול: "ועצת ה' היא תקום". "עוצו עצה ותופר". לכן [...] סיכם ושינן: "והיא שעמדה לאבותינו ולנו". שלא אחד בלבד עמד עלינו לכולתנו, והקב"ה מצילנו מידם" (רוזן, צ' 19.3.13. ח"כ הרב ליצמן [...], **המודיע**, עמ' ב').

ב-2015 התרחשו שני מהפכים: ליצמן הופך להיות חברו היקר של נתניהו ודואג לכלל האזרחים, ולא רק לחרדים:

נתניהו המחזיק בתואר שר הבריאות מחליט להשתתף באירוע כניסתו של ח"כ הרב יעקב ליצמן למשרד הבריאות. [...] הוא שומע מכל עבר תשבחות על תפקודו של הרב **ליצמן** כמחזיק תיק הבריאות בקדנציה הקודמת. הוא זיהה שהמערכת ממתינה לו בקוצר רוח. הוא גם הפנים את העובדה שהמשרד היה זניח במשך שנים והרב יעקב **ליצמן** ייקר אותו ושדרג אותו [...] **ליצמן** שאמר, "אני שמח לחזור למשרד הבריאות ולהמשיך במהלכים ורפורמות למען כלל אזרחי ישראל". [...] כאן אפשר וצריך לעזור לאזרחים הכי פשוטים" (ל.כ. 15.5.15. בקואליציה ובאופוזיציה, **המודיע**, עמ' 16).

גם ב-2020 הנציגים החרדים דואגים לכולם: "הרב מקלב: 'אנו נלמד בעזרת ה' את המשרד ונפעל מיידית למען הציבור'" (טיקוצ'ינסקי, י', 19.5.20. חדשות, **יתד נאמן**, עמ' 22). ליצמן הדגיש כי: "זכותו של כל אזרח לקורת גג. לא משנה אם הוא יהודי, ערבי, דרוזי או בדווי. [...] בהמשך המשפט על מהות תפקידו

החדש במשרד השיכון, הבהיר מיד הרב ליצמן, כשליח נאמן העושה שליחותו, כי "גם **לחרדי** מגיעה קורת גג". [...] והוסיף "אקפיד על כל הכללים. אדאג לכולם" (רוזן, צ' 18.5.20. הרב ליצמן, **המודיע**, עמ' א'). מעבר לדאגה לכולם, בוחרים **ביתד נאמן** לצטט את עיתון **הארץ** כדי לחגוג את ההצלחות המיוחדות למנהיגים החרדים:

שימו לב מה כותב יוסי ורטור, הפרשן הפוליטי של "הארץ": [...] **וכשנותנים מנופים לחבר'ה האלה, הפרלמנטרים המתוחכמים והמיומנים ביותר שיש — הם יודעים מה לעשות איתם [הדגשה במקור]. ליצמן, גפני ודרעי מחזיקים יחד כוח כלכלי-פוליטי שמעולם לא היה למפלגותיהם. [...] החרדים יודעים לא רק את התורה אלא גם את המלאכה [הדגשה במקור]. בשום ממשלה צרה לא היה להם כוח כה רב. מכל תאוותם התקציבית ועד כל דרישותיהם הסקטוראליות. [מכאן כותב ולדר] הציטוטים מ"הארץ" הובאו כאן משתי סיבות. גם לרוות קצת נחת אחרי המרור שאכלנו, וגם להיווכח איך שונאי החרדים מהארץ, שהם הראשונים ללגלג על החרדים ולהציגם כבורים, ברגע האמת מבכים, כמו שביכו הגויים על היהודים בכל הדורות, על הפיקחות והיעילות החרדית שמקורה בלימוד הגמרא ובהקשבה וציות לגדולי וזקני הדור (ולדר, ח' 19.5.20. אות חיים, **יתד נאמן**, עמ' 46).**

עניין אנושי: הפוליטיקאים שלהם

הפוליטיקאים החילוניים הם גיבורי תרבות בקרב החרדים; הם אויבים מפורסמים. היומונים מנהלים נגד לפיד, האחר האולטימטיבי, מלחמת חורמה ב-2013. לאחר שקט יחסי ב-2015 המאבק חוזר ב-2020 מול לפיד וליברמן. נתניהו, דמות עגולה ומתפתחת, זוכה ליחס שונה במשך השנים, כתגמול להכנסת החרדים לקואליציה. נפתח בלפיד, הזוכה בעיקר לזלזול: "שר האוצר יהיה גם אדם שינהל מלחמה יום יומית [...] אני איני נוהג לברוח מקרבות". מעניין מאילו קרבות הוא אינו בדיוק בורח, האם מהקרבות שהיו לו עם העורך של עיתון "במחנה" בו שירת? (כרמלי, מ. 17.3.13. פרשנות, **המודיע**, עמ' ב'). פרדוקס העלבון הצבאי הנשמע ממי שלא שירת בצה"ל עובר לדיון בנסיון חיים:

לפיד גדל עם כפית של זהב. מעולם לא נאלץ לעבוד או להתאמץ כדי להשיג משהו. [...] לפיד אינו מבין שום דבר בכלכלה. הוא מגיע למשרד האוצר כטירון [...] השאלה היא האם גם לפיד ישכיל להקשיב וללמוד. לאדם יהיר קשה מאוד להקשיב וללמוד. הוא בטוח ומשוכנע שהוא יודע הכל, ראה ושמע הכל. (ראובברגר, א' 22.3.13. פוליטיקה, **יתד נאמן**, עמ' 30).

ב-2015 לפיד מוזכר בעקיפין: "שנתיים הייתם בממשלה, שנתיים ח"כ לפיד היה שר האוצר, מהעשיתם כדי לצמצם את העונוי? מהעשיתם כדי להגדיל את העבודה, כלום. כל מהשעשיתם זה לסכסך את החברה הישראלית חלק אחד בחלק אחר: סכסכתם את החילונים עם החרדים את המתנחלים עם החילונים". (רוזן, צ' 15.5.15. החרדים הם, **המודיע**, עמ' 12). ב-2020 מצטרף ללפיד שותף – ליברמן:

אם היתה הנאה כלשהי משיבת הכנסת שלושם בה אושרה ממשלת ישראל ה-35, היה זה בנאומו לפיד וליברמן. שני הנאומים התוקפניים, המתלהמים, היו פשוט הנאה צרופה, לא רק בשל הדיבור המהוקצע של לפיד וזה הכבד של ליברמן, אלא מסיבה פשוטה ביותר: היו אלו נאומים של חברי האופוזיציה [...] גורם סיפוק אדיר לראות את השניים

מתקוטטים בספסלי האופוזיציה. מי מהם יישא נאום חריף יותר (רוט, י' 19.5.20. על הפרק, **יתד נאמן**, עמ' 61)

גם **המודיע** חובט בלפיד :

סוף סוף השמיע הח"כ יהיר [כך!] לפיד שלוש מילים נכונות: "האנשים שונאים פוליטיקאים" [...] תלוי איזה "אנשים" ואיזה "פוליטיקאים", מי שלכלכו בעשור האחרון את הפוליטיקה הם הפוליטיקאים מהזן של לפיד. [...] מי שהעלה על שולחן הכנסת את השיח הפוליטי המגעיל, המסית, המרושע, הפוגעני, הדוקרני, ה'תקשורתי', הוא לפיד. [...] האנשים ללא מרכאות פוליטיות, אזרחי ישראל הטובים וההגונים, הישרים והחמודים, אכן שונאים פוליטיקאים, אבל תלוי איזה, [...] רק את אלה שהפה שלהם הממריד והמקומם הפך את הכנסת לזירה של שונאים ושונאים. [...] כי רוב העם לא רצה עוד חצי שנה של מערכת היוקדת משנאה לפוליטיקאים מהסוג של לפיד וליברמן, שהפה שלהם נטף רעלי שנאה נגד יהודים חרדים. [...] לעם הזה נמאס מלשמוע את שונאי היהודים הטובים, שכל חטאם שהם **חרדים**. [...] טוב שלפיד וליברמן יוציאו את סילוני הכעס והמרירות, והשנאה והאיבה, על החברים שלהם לשעבר... ולא על ה**חרדים**. שישפכו את העצבים הרעועים על הרמטכ"לים לשעבר, ולא על **יהודים מצוינים העטורים זקנים ופיאות**. (שלום, מ' 18.5.20. מזוית אחרת, **המודיע**, עמ' ג')

מעבר לנוכחות המשותפת של לפיד וליברמן, השני זוכה גם להשמצות ישירות: "בתוך כל הסיפור הזה אי אפשר להתעלם מהדוב המולדובי שהפך להיות המוביל לשנאת ישראל והיהדות. הוא אישית אחראי לשנת הבחירות האחרונה כולל שלושה סיבובים, הוצאה של סכומי עתק [...] שם ללעג וקלס כל התחייבות" (שיינפלד, מ' ח' 22.5.20. באו גויים בנחלתך, **המודיע**, עמ' ו'). גפני, הגיבור "שלנו", נחלץ להגן על קודשי ישראל:

ליברמן שנותר מאוכזב וממורמר בירכתי האופוזיציה, פער פיו נגד כל קדשי ישראל, והשמיע דברי בלע שאין הדעת סובלתם כלפי דוד המלך וכלפי קדשי ישראל, והשמיע דברי בלע שאין הדעת סובלתם כלפי דוד המלך וכלפי הרמב"ם. כעבור זמן קצר עלה ח"כ הרב גפני לדוכן ואמר כי "לא הייתי במליאה כשליברמן דיבר בצורה כל כך מזלזלת, אז מיהרתי לבוא ולמחות. אני מוחה על הדברים, שאני יודע שזה מה שלברמן רוצה, אבל אני חייב לעשות זאת, זו ההלכה. [...] ליברמן לא מבין על מה הוא מדבר. אני מציע לו לחזור לכיתה א' וללמוד כל מה שהרמב"ם אמר, ולא להוציא סתם כך דברים מהקשרם, אני מוחה על הדברים, מה שלברמן עשה זו שחיתות ממדרגה ראשונה, זו בושח וחרפה" (טיקוצ'ינסקי, י' 18.5.20. חדשות, **יתד נאמן**, עמ' 4).

לעומת לפיד וליברמן ה"הם", נתניהו בעיתונות החרדית הוא דמות עגולה, המתפתחת עם התקדמות העלילה. מאויב ב-2013, הפך לשותף שניתן לבקרו ב-2015, ולמעורר רחמים ב-2020. ב-2013 הוא מוצג עם הדמויות השליליות האחרות:

נתניהו לא ישב עם ה**חרדים** תחילה. [...] אותם הוא זרק, רק אל לפיד רץ במהירות שיא. על דעתם של לפיד ושלבנט לא היה עולים [במקור] כאלה רעיונות [...] כי אם במוחו הקודח משנאה של נתניהו. [...] הם הסתפקו בשוויון בנטל. הוא, נתניהו, משך את ההסכם

להרעבת הילדים **החרדים** ולקיפוחי המרושע של המשפחות **החרדיות**. [...] ששיבתנו בקואליציה של נתניהו ובכנסת הקודמת החזיקה כבלה את ידיו שלא יוכל לבצע את זממו ולגזול ולחמוס את כבשת הרש של הציבור **החרדי**. שכן נתניהו הוא אותו נתניהו של ממשלת שרון, בה שימש כשר אוצר שקיצץ את קצבאות הילדים (שלום, מ' 18.3.13. מזווית אחרת. **המודיע**, עמ' ה').

ב-2015, תוך כדי שותפות בקואליציה, מבקרים הכותבים את ראש-הממשלה: "ממשלת הימין של נתניהו מתחילה ברגל שמאל [...] נתניהו ממנה בדרך כלל את מי שהכי פחות מתאים לתפקיד כדי שלא יהפוך לאיום עליו" (ל.כ. 22.5.15. בקואליציה ובאופוזיציה. **המודיע**, עמ' 16). כך גם ב-2020: "ככל שהשנים חולפות, בנימין נתניהו, אף על פי שכישוריו מצוינים, הולך ומתנתק מקרקע המציאות" (כרמלי, מ' 22.5.20. השעון הפוליטי, **המודיע**, עמ' 18).

למרות הדמוניזציה של הפוליטיקאים החילונים, ובראשם לפיד, אחרותם המובנית מגוננת עליהם. לעומתם, לבנט ומפלגתו, שהפכו ל"אחים" עם לפיד, אין סליחה ואין כפרה.

ליו"ר 'יש עתיד' יאיר לפיד וליו"ר הבית היהודי נפתלי בנט יש הרבה מן המשותף. שניהם עשירים ושבעים, הבאים מהצפון הבורגני של המדינה. [...] חלק מן המטרות והתובנות שלהם זהות, וגם הכיפה הקטנה שעל ראש האחד, לא משנה דבר. למרבה הצער יש גם חילונים עם כיפה. (ברזילי, א. 17.3.13. ציר השנאה, **יתד נאמן**, עמ' 10).

את קולר האשם אפשר לתלות על צווארו של ראש משפחת "הבית היהודי". בהודאת בעל דין, הכריז אחד השיניים החדות ביותר של ממשלת המלצות המבקשות לנשוך – יאיר לפיד, כי "הוא מודה לידידו נפתלי בנט שהרים אותו מהבוץ". בלי בנט, הפאזל לא היה מורכב! לא לחינם הלך הזרזיר אצל העורב! הוא בן מינו! ללא האיש עם עיגול הבד הסרוג בעל הרדיוס הפיצפון, לא היתה מוקמת ממשלת הזדון בעלת עקרונות ה"חרדו-ריין" [הביטוי רומז ל"יודן ריין", מדיניות השטחים הנקיים מיהודים, שנקטה על ידי ממשלת גרמניה, למשל ביחס ליהודי חבל אלזס, בתקופת מלחמת העולם השנייה]. לולא בנט – האיש שהשליך בעבר את הכיפה מראש הגלוח ולפי התקשורת החזירה רק בגלל ש"בעקבות רצח רבין משתלחים בחובשי הכיפות הסרוגות" [...] לולא שתיתקם של מרבית הרבנים הדתלונים או לחילופין ההתנצלות הרפה של קומץ מהם, לא היתה חרב מונפת על עולם התורה, בנסיון לכפות גיוס ולמעט תורה [...] סרוגי ההשקפה הם תועי דרך (י.ג. 21.3.13. שבכל דור ודור, **יתד נאמן**, עמ' 13).

ב-2015 בנט ומפלגתו, שנכנסו יחד עם החרדים לקואליציה, זכו לאזכורים אגביים בלבד: "השר שמעליו [מעל פורוש] הוא יו"ר 'הבית היהודי' נפתלי בנט". (רוזן, צ' 20.5.15. ח"כ הרב, **המודיע**, עמ' 1). לעומת זאת, חגגו החרדים את מפלת בנט וימינה ב-2020:

הצינונות הדתית בדרך כלל היתה חלק מהקואליציות השונות, [...] כולל הממשלה שבה המפלגות **החרדיות** מצאו את עצמם בחוץ. [...] זה לא אומר שהמפלגה הדת שבקה חיים ואין לה תקומה, אבל [...] כעת הם ילקקו את הפצעים באופוזיציה. יהיה להם שם הרבה זמן מיותר לעשות את זה. (ברזילי, א' 17.5.20. על הפרק, **יתד נאמן**, עמ' 9).

הפוליטיקאים ה"גיבורים" משני הצדדים מיוצגים גם באמצעות הלבוש המקובל בכל קבוצה. הסמלים הגבריים-דתיים, ובעיקר כיסויי הראש, מהווים בטקסטים כלי ספרותי-מטונימי עשיר. לפיד, ה"הוא" האולטימטיבי, אינו נושא סמל גברי-דתי, ולכן לא שותף בשיח. הגיבורים, מייצגי ה"אנחנו", לבושים בלבוש מסורתי: ליצמן "עלה במכוון לדבר **כשכובע** לראשו ואמר כי הוא רוצה להודות שנותנים לו פה לדבר למרות שיש לו **זקן, פאות וכובע על הראש**, ולא מחרימים אותו". בדומה לכך, "העובדה שהרב גפני זכה לשבחים מופלגים [...] לא עמדה מול **זקנו, פאותיו ולבושו**" (ל.כ. 19.3.13). הרב גפני, **יתד נאמן**, עמ' 10).

בנט, "ההוא", מייצג את כלל החברה הדתית לאומית, וכיפתו-כיפתם היא מושא השמצות: כיפתו היא "עגול הבד הסרוג בעל הרדיוס הפיצפון", "הכיפה הקטנה שעל ראש האחד [בנט], לא משנה דבר. [...] יש גם חילונים עם כיפה". ההכללה מופיעה בביטויים: "חובשי כיפות בנט", "חובשי הכיפות המחוררות" ו"סרוגי ההשקפה". נראה שאכן, הכיפה של בנט ושל מצביעיו מהווה סינקדוכה, כלומר צורת ביטוי ספרותית שבה השלם מיוצג על ידי חלקו. במקום להתקיף את כלל החברה או האנשים החובשים אותה, מתקיפים את הסמל, הכיפה:

בשעתו, כל יהודי עם כיפה סרוגה השתייך ל"המזרחי". לא נמצאה כיפה סרוגה אחת לא במפלגת מפא"י של בן גוריון, ולא במפלגת חירות של בגין. כל הכיפות הסרוגות היו מזרחיסטים. במפלגה חרדית לא נמצאה כיפה סרוגה אחת. היום יכול נתניהו להתגאות, שיש בליכוד יותר כיפות סרוגות מאשר בקטעי המפלגות של הציונות הדתית. לא רק שרים, חברי כנסת ופקידים בכירים הם חברי ליכוד, גם המון עם של כיפות סרוגות מצביעים היום ליכוד (שלום, מ' 20.5.20. מזווית אחרת. **המודיע**, עמ' ה').

בסיפור קצר מתואר סמל נוסף: "צירפתי לנסיעתי שתי כיפות סרוגות גדולות, אחד מהם אף עטור בזקן, ובהמשך הנסיעה הבחנתי כי שניהם משתמשים בכלי המשחית – אייפון. [...] כעת הבנתי את מהותה של הברית החדשה [בין בנט ולפיד], ברית הפלגה, ברית האייפון". (משתומם, י' 22.3.13. מהותה של ברית, **המודיע**, עמ' ג'). נראה שהטלפון מהווה מטאפורה, המעבירה משמעות ממושג אחד לאחר. הטלפון החכם חיבר את "הכיפות הסרוגות" לחילונים, יותר מאשר החיבור הדתי הנובע מהכיפה המשותפת. הוא לא רק כלי טכני, אלא סמל לפתיחות לעולם "שלהם".

עניין אנושי: האנשים ה"רגילים"

העניין האנושי של "ההם" הרגילים בא לידי ביטוי בתיאור המפגש עם האחרים האולטימטיביים, התל אביבים. בסיפור הבא הם מתפקדים בסיפור כאנשים פשוטים, המבקשים עזרה מחרדים לפני פסח: **ראינו אותם** בימים אלה מהלכים בשוק, דוחפים עגלה בסופר, נעצרים, מסוקרנים, מול חלון ראווה של מצרכי פסח ומבטם הופך מהורהר. כן, את אלה, שלפעמים אפילו מזעימים פנים **לעומתנו**, במיוחד בימים שהמדיה שמה **אותנו** על הכוונת. ובמקרה היותר טוב מביטים **עלינו** בהסתייגות, כמו מפנורמה רחוקה כרחוק המילונים השלישי מימי הביניים [...] המודל **השינקאי, הדיזנגופי והרמת אביב**. בלב העיר עצרו **אותנו** כמה מהם, דווקא **אותנו** מכל העוברים ושבים, הדומים להם הרבה יותר. לא היה זה מקרה. מיד התברר מדוע העדיפו את הדיאלוג עם מי שמזוהים כאנטי תזה. יש לנו מושג – שאלו – איפה אפשר להשיג חזרת כשרה לפסח? ועוד, המשיכו לשאול, מה נחשב להכשר המומלץ למצות, כי בפסח – הם

זוכרים, לא מתפשרים ומקפידים הקפדה יתרה. [...] או אז אתה נרמז, שכנראה טעית בזהותם. שמה שחשבת עליהם, זה בעצם לא הם. זו רק הקליפה הקשה, המחוּספסת, הדוקרנית וההודפת אחור, שמשדרת ריחוק ומאיימת לשרוט, ואפילו לפצוע, אבל מעבר לקליפה הזו יש תוך רך וגמיש (מרגלית, א'. 22.3.13. ערבי פסחים ערבים, **המודיע**, עמ' ה').

העניין האנושי "שלנו", החרדים, מתמקד בסיפורים האנושיים וקשור לשתי הסוגיות המרכזיות שעלו בבחירות בהקשר של יחסי החרדים עם מדינת ישראל: הגיוס והחינוך.

הגיע אלי תלמיד חכם אחד, וסיפר שבנו צריך להתייצב בימים הקרובים בלשכת הגיוס, [...] הרגעתי את האב המודאג ואמרתי לו שכפי שרואים על פניו של הבן שיחי', מדובר בבן **תורה** מזוכך ומקודש [...] הוא צריך ללכת ללשכת הגיוס בראש מורס, ולומר שם בפה מלא לכל הקצינים והמפקדים ש'לימוד התורה שלנו מגן ושומר גם עליכם, ועל כל יושבי ארץ ישראל! (הרב זילברשטיין, 21.3.13. מעיקרי האמונה, **יתד נאמן**, עמ' 2).

ב-2015 העניין האנושי התמקד בנצחון החרדים על החילונים, בעיקר בהקשרים של חינוך וגיוס: שמענו מאב לתלמידה בסמינר **חרדי** מפורסם, שטלפנה אליו ובפיה שאלה "בוערת": בעיצומו של מבחן היא שמעה מתלמידה היושבת בסמוך תשובה לשאלה מסוימת, היא משוכנעת שידעה את התשובה לפני כן, ובכל זאת, מאחר ושמעה תוך כדי המבחן – האם מותר לה לרשום את התשובה [...] בשנים האחרונות מותקפת מערכת החינוך החרדית, על שאינה מלמדת מקצועות מסוימים הכלולים במסגרת הליב"ה, על אי עריכת מבחני "**בגרות**" וכו', כאשר הטענה היא שבלי כל אלו – אין יכולת "להסתדר בחיים". איננו זקוקים להוכחה בצדקת החינוך המקובל מדורי דורות, אך מי שאולי זקוק, שיביט ב"סאגת מבחני הבגרות" ויבין כי כלי ההתמודדות האמתית לחיים ניתנים דווקא בחינוך המושתת על מסורת **התורה** הקדושה (לכ. 21.5.15. "בגרות" ישראלית, **יתד נאמן**, עמ' 13).

דוד פ. עולה חדש מארה"ב, עו"ד במקצועו, הגיע לארץ כחילוני. הוא ביקש להתנדב לצבא. בשל מקצועו הוא התבקש לשבת בבקו"ם (בסיס קליטה ומיון) במחלקת ביניים (בני **הישיבות**) ולחתום על הטפסים המתבקשים. מעסיקיו בצבא נתנו לו רקע קצר אודות הבחורים "המשתמטים" ו"הפרזיטים" איתם הוא אמור להיפגש. לאור היכרותו הקצרה בצד האחר של הבקו"ם עם הנוער הישראלי והמתגייסים הרגילים, הוא התפלא מאוד לפגוש את בחורי **הישיבות** העדינים והמיוחדים שהמתינו באצילות מלכותית לתורם תוך כדי לימוד בלתי פוסק. [דוד מצא קלסר אבוד ובו חידושי תורה של אברך, והחזירו. הוא התחיל ללמוד עם האברך] דוד ורעייתו השתתפו בסמינר [ערכים] וקבלו את התשובות המלאות והמספקות. [...] דוד קיבל על עצמו עול **תורה** בבחינת "תורתו אומנותו" [...] וב"ה זכו שניהם להקים משפחה לתפארת בתוככי עיר **התורה** בני ברק (ברוורמן, ד' 21.5.15. ערכי נצח, **יתד נאמן**, עמ' 30).

התמה של הסיפורים האנושיים הללו היא "אנחנו הצודקים". סיפור החילונים המבקשים עזרה מהחרדים לפני פסח מלמד, לכאורה, שהמאבק בין החרדים לחילונים נטוש בגזרה הפוליטית, לא

הפרטית. החילונים הפרטיים, אפילו בתל אביב, רוצים מצות מהדרין וחסה כשרה לפסח. שני סיפורי הגיוס מתפקדים כמראה זה לזה. סיפור התלמיד החכם הדואג לבנו שקיבל צו גיוס (2013) וסיפור עורך הדין העולה החדש (2015) מסתיימים בתרועת ניצחון החוגגת את הצדק החרדי. בחור הישיבה יישאר בישיבה, ועורך הדין האמריקאי-חילוני עושה את המסלול הארוך מארצות הברית לישראל, ואז צועד את כל הדרך מהצבא הישראלי אל הישיבה. הבקו"ם הופך ממרחב של ישראליות למרחב של החזרה בתשובה. נראה מהסיפור כי המעבר מתל השומר לבני ברק מעולם לא היה קצר יותר. סיפור החינוך ב-2015 מסמן את הגבול הברור בין היושרה של התלמידה החרדית להעתקות בבגרות. המסר המהדהד את הצדק החרדי הוא שלימודי הליבה מובילים להעתקות לא מוסריות; בעוד החינוך החרדי המסורתי מחנך ליושרה ולהגיונות. ההשוואה בין השנים מלמדת כי הסיפורים האישיים הנרגשים הופיעו ככלי רטורי ב-2013 בשני העיתונים, וב-2015 רק **ביתד נאמן**, אם כי מספר פעמים. קריאות חוזרות ונשנות בשני העיתונים העלו שב-2020 לא פורסם אפילו סיפור אישי אחד. נראה שכלי נרטיבי זה מופעל בימים קשים, בעיקר בעיתונות פופולרית, ולא כאשר שרים חרדים שותפים בקואליציה ללא התלבטות.

ייחוס אחריות

מסגרת ייחוס אחריות מתאימה להצגת בעיה באופן השואל מי יצר את הבעיה ולמי היכולת לפתור אותה (Semetko & Valkenburg, 2000). הן יצירת הבעיה והן הפתרון יכולים להיות מיוחסים ליחיד, לקבוצה או לממשלה. ייחוס האחריות לפרטים מסביר בעיות חברתיות ברמה האישית. הבעיה המוצגת בעיתונים היא הגזרות על עולם התורה: הגיוס לצה"ל בשילוב עם הדרישה לפיקוח על החינוך החרדי והסנקציות על שני ההיבטים הללו. החרדים מייחסים את האחריות לקשיים ולכישלונות לשלטון, לחילונים ולדתיים הלאומיים, ואת ההצלחות מייחסים לעצמם. ואילו החילונים מנסים להפוך אותם לחילונים באמצעות גזרות שמד: "כלרצונם ושאיפתם של אנשי יש עתיד והבית היהודי הוא להפוך את הציבור החרדי לחילוני יותר, לפחות שומר **תורה ומצוות**, לפחות **חרדי**. או בקיצור, להעבירם שמד רוחני רחמנא לצלן" (ל.כ.), 18.3.13. המתווה לחורבן עולם התורה, **יתד נאמן**, עמ' 6). בתקופות קשות אלו, הצרות "נופלות" על החרדים, ללא אחריותם:

ביום צרה גדולה **אנחנו**, כל אחד ואחד **מאתנו** יודע איזה צרה גדולה מאד היא. כבר כמה דורות בה **שיכולנו** ללמוד וללמד **לבנינו תורה** ובה נתרבה **תורה**, **והישיבות** נתרבו, והבחורים לומדים **תורה**, ופתאום באה עלינו הצרה הגדולה הזו, צרה גדולה מאוד ח"ו, להחריב את כלל ישראל **והתורה** ד' ירחם, ואנו מבקשים רחמים מהקב"ה שיתן לנו להמשיך ללמוד **תורה** כל החיים, ושלא תמוש **התורה** הזאת מפנינו (סבר, י'. 19.3.13. תורה מגנה ומצלה, **יתד נאמן**, עמ' 2).

סוגיית יחוס האחריות מתחברת לתובנה של גיליגן (Gilligan, 2015) שיש להתמקד בעצמי הדובר. היא מציעה לסמן את ה"אני" בתחילת כל שורה, ולארגן את המופעים שלו בצורה המזכירה כתיבת שירה. ארגון זה, בשילוב עם סימון בקו של הפעיל והסביל, הניב את הטקסטים הבאים:

אנו נמצאים כעת במצב נתון.

אנו מחוץ לממשלה!

אנו נתונים לגזירות וסנקציות כלכליות מוגזמות,

אנו מוחרמים בעיני הציבור החילוני והדלי, מנסים לגייס את

צעירנו לצבא! (ל.כ., 22.3.13. מכתבים למערכת, **המודיע**, עמ' ג').

עלינו לדעת דבר נוסף, שאם

אנו רוצים שיושפעו אותם אלה שגזרו

עלינו את הגזירות,

עלינו להתחזק מאוד בהתמדה ולימוד **התורה** ולהיות משועבדים עוסקים וקשורים רק

בתורה. ועל ידי זה יושפעו האחרים, ויתבטלו גזירותיהן. (ראש ישיבת באר יצחק, 22.3.13.

במה, **יתד נאמן**, עמ' 4).

השורות הקצרות, המרכיבות את ה"שירים" הללו, הופכות בזכות גילגון ליצירות ליריות. החרדים נמצאים, נתונים, מוחרמים ומשועבדים. הפסיביות שלהם ניצבת מול האקטיביות של אלו המנסים לגייס אותם ולגזור עליהם גזרות. הדרך להתמודד עם הסנקציות והגזרות היא התחזקות בלימוד, שתשפיע באופן עקיף על האחרים, קרי הציבור החילוני והדתי לאומי.

מסגרת מוסרית/דתית

מסגרת מוסרית מתייחסת לאירוע או לבעיה מתוך תפיסות יסוד מוסריות או דתיות (Semetko & Valkenburg, 2000). כדי לזהות אותה, יש לחפש מסרים מוסריים ו/או דתיים. העיתונים מציבים מצד אחד את לפיד הבליון ואת הצבא המטמא, ומצד שני את לומדי התורה, צבא ה':

מה יכול להרגיש כזה יאיר לפיד, שכל חייו סובבים סביב הבידור והבליינות. שכל חייו ועמלו נבנו דרך אותם במות ומכשירי מדיה – כאשר הוא יודע שלצידו ומולו חיים בני אדם חיים מלאים, שאין בהם מקום לאותם מכשירים כלל ועיקר, ולו לא היה מתייצב לפוליטיקה המונית, לא היו יודעים אפילו מי הוא? האין בכך צריבה תודעתית כואבת להדאיב? (שוטלנד, מ', 22.3.13, תקופת שבת הגדול, **יתד נאמן**, עמ' 25).

ע"פ הלכה אסור לגייס את בני **התורה** שהם צבא ד' ובכל הדורות ציבור גדול מעם ישראל שהם שבת לוי וכן כל אלו אשר קיבלו על עצמם עול **תורה** לא התגייסו והגנו על עם ישראל **בתורתם** וכמבואר ברמב"ם סוף הלכות שמיטה ויובל המנסים למעט מלומדי **התורה** מעמידים בסכנה את כל הישוב בא"י. ובצבא כאן מטמאין בתערובת ובתועבות ע"פ **תורה** והנמצאים שם פיהם רגיל בכפירה ובניבול פה והאחראים שם מנסים להעביר על דת את הדתיים שנמצאים שם כידוע והנסיון מוכיח שרבים פרקו שם כל עול וכוונתם ניכר שרצונם לקלקל **החרדים** מדתם ואמונתם (שטרנבוך, מ', 20.3.13, איגרות אודות גזירות הגיוס, **המודיע**, עמ' ב).

ב-2013 גיסו הכותבים "פסיכולוגיה של קנאה" כדי להסביר את מניעי החילונים:

כל מי שמבין קצת בפסיכולוגיה המונית יודע כי המניע העיקרי העומד מאחורי ההתנפלות המכווערת על היהדות **החרדית** בכלל ועל עולם התורה בפרט הוא הקנאה [...] בוודאי ובוודאי **שהם** מבינים כי לא תצמח להם שום תועלת מניסיון סרק לגייס את לומדי **התורה** בכוח [...] אבל הקנאה כל כך מעיקה עליהם שאין להם כל דרך להשקיט אותה, מלבד באמצעות סיפוק היצר היוקד **בהם** להציק **לנו** ככל האפשר [...] האמת, לא נעים להודות, אבל **הם** צודקים: יש להם במה לקנא. הציבור **החרדי** "קנה" את קנאתם ביושר (ברטמן, י' 18.3.13. הגיגים, **יתד נאמן**, עמ' 13).

הדבר המחבר ומאחד את לפיד ובנט זו שנאת החרדים. ציר השנאה הזה הוא הציר עליו הוקמה הממשלה, ועליו היא תעמוד כל עוד תתקיים. זה מה שיחזיק אותה. [...] בנט קיבל ומקבל רוח גבית אדירה מהציבור שלו אשר הצביעו בהמוניו עבורו, הצביע למען השנאה האדירה והעוינות הזו. התחושה וציר השנאה האלה עוברים וקיימים בקרב רובם הגדול של חובשי הכיפות הסרוגות [...]. יש גם המשתעשעים בתקווה שהממשלה הרעה הזו, הנשענת על ציר השנאה, לא תחזיק מעמד הרבה זמן. [...] אבל כל עוד ציר השנאה הזה יהיה קיים [...] תאוות הנקם של אנשי "הבית" כלפי החרדים, כה גדולות ונרחבות, עד שאין שום סיכוי שהם יתנו בקלות לטרף שנפל בידם לחמוק. מול ציר השנאה הזה, הנציגות החרדית צריכה להיות גאה בהליכתה לאופוזיציה [...] זו גאווה גדולה ונשיאת אחריות לדורות מול ממשלת ציר השנאה (ברזילי, א'. 17.3.13. על הפרק, **יתד נאמן**, עמ' 10).

השיח המתלהם לא יהיה שלם בלי ההשוואה ההיסטורית המתבקשת: האם ניתן אפילו לדמיין את לקסיקון השנאה והשטנה, שהיה נלקח ממבחר עמודי ה'שטרימר' הנאצי, כדי לתאר את סחטנותם של החרדים, ואת היותם עלוקות ומוצצי לשד דמה של המדינה? [...] כי יש יחס מובנה של שנאה לציבור החרדי ולנציגיו. זה לא קשור לנושא עולם התורה ולשנאה הכללית ללומדיה. יש במדינת ישראל ובמיוחד לתקשורת המובילה, יחס של שנאה לכל מי שנראה חרדי (ל.כ. 17.3.13. מיהו סחטן? **יתד נאמן**, עמ' 10).

ב-2015 נעלמו הקנאה והשנאה, והן לא חזרו גם ב-2020. תהליך דומה עבר על כלי המלחמה החרדים – הציטוטים והפסוקים – שלכאורה מופנים אל "ההם", אבל פרשנותם מובנת בעיקר על ידי החרדים עצמם. עושר הציטוטים מ-2013 מסומן בטקסטים שהוצגו לעיל. ולעומתם, ב-2015 ו-2020 ההשקעה ביצירתיות אינטרנטקסטואלית זו ירדה. כדי לטעום מעט ממנה, להלן שתי דוגמאות לטקסטים שנכתבו קרוב לפסח 2013, ומהווים הרמז ל"מה נשתנה" ו"דיינו":

שבכל הלילות, החרדים דאגו לחילונים שלא יתרחקו יותר מדי עד שיאבדו את יהדותם. הלילה הזה, החילונים דואגים לחרדים שלא יסבלו עוני ומחסור, בערות, חרמות ואנטישמיות.

אילו הצורך הנאצי היה מובס ולא היתה קמה לנו מדינה – דיינו. [...] אילו פליטי השואה היו מגיעים ולא הייתה לנו ממשלה שאסור לחרדים להשתתף בה – דיינו. אילו הייתה לנו ממשלה בלי החרדים ולא היה לנו מי שיאשים את החרדים בכל הצרות והבעיות – דיינו. אילו היה מי שיאשימו את החרדים ולא היו ביניהם גם חובשי כיפה שיעודדו אותם – דיינו (חובב, פ' 22.3.13. אדרבה, **יתד נאמן**, עמ' 31).

ואכן, ב-2015 חגגו החרדים את ניצחונם, בין השאר, באמצעות הדגשת המוסריות החרדית על פני חוסר המוסריות החילונית:

לא יאומן, שקצין בכיר ביותר ביחידת "להב 443" [...] שיתף פעולה רק תמורת ערימות של כספי שוחד עם גורמים בעולם הפשע ונציגיו. במחשבה נוספת אנו מודים – זה כן יאומן. כשישראל יורדים – יורדים עד התהום. מדינה שהנושא המוסרי, הערכי-חברתי, אינו כלול בסדר היום הציבורי שלה, אין כל פלא שאפילו אנשי ציבור בכירים ביותר יורדים לתהומו של הפשע. [...] זו היא מדינת ה"יהודים" של "החווה הציוני" הרצל. בדיוק כך הוא רצה לראות אותה. שהפושעים יהיו ישראלים במדינה שלהם, ולא צדיקים בין הגויים. זוהי המדינה של חברה יהודית אשר ירדה עד תהום החילוניות (שלום, מ', 20.5.15, מזווית אחרת, **המודיע**, עמ' 8).

איך זה שאיש מאישי ה"חינוך" בישראל לא חשב שאפשר פשוט לפנות לתלמידים, ולהסביר להם בנימוס שלגנוב שאלות, להעתיק במבחן ובכלל לרמות – אלו מעשים אסורים? [...] לא שאנו מעלים על הדעת שתלמידי ישראל אינם יודעים שלא יפה לרמות ולהונות. מה שחסר בכל זאת אצלם, זו ההכרה התמידית ש"עין רואה ואוזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבים", והכוונה איננה לעין הרואה ולאוזן השומעת של המורה והמפקח [...] ליהודי מאמין, הידוע כי כל חייו הם מבחן ארוך, יש כלים ברורים להתמודד עם "פיתויי החיים". לא תמיד הוא יעמוד במבחן [...] ובכל זאת "כלי המלחמה" קיימים בתורה הקדושה ובפרט בספרי המוסר. את הכלים הללו, למרבה הצער והכאב, מערכת ה**חינוך** הכללית לא מעניקה לתלמידיה (ל.כ. 21.5.15. "בגרות" ישראלית, **יתד נאמן**, עמ' 13).

ב-2020 קשה היה למצוא התייחסות להיבטים מוסריים. היחס למי שאינם יהודים הופיע באופנים הפוכים בשני העיתונים. **המודיע** התייחסו ל"גויים" באופן שלילי: "מאחר ובשנים האחרונות הרבו לבוא גויים נחלתך [...], מצאו שני מניפולטורים הזדמנות וחשבו שעל ידי אידאולוגיה אנטי יהודית לכבוש את לב הגויים שבאו נחלתנו [...]. רבים בהיסטוריה הכל כך ארוכה של העם היהודי, ניסו כבר אלפי שנים וכשלו". (קלוגמן, מ', 22.5.20, ימינה פונה שמאלה, **המודיע**, עמ' ו'). לעומת זאת, **ביתד נאמן** הטון היה שוויוני יותר וכלל התייחסות הוגנת לערבים: "אני נערך לעסוק בזכות של כל אזרח לקורת גג, ולא משנה לי אם הוא חילוני, דתי, חרדי או ערבי" (פרקש, א', 19.5.20, הפילו עליהם תיק, **יתד נאמן**, עמ' 50).

השלכות כלכליות

מסגרת ההשלכות הכלכליות מדווחת על בעיה תוך התייחסות להשלכות הכלכליות שלה. המסגרת מלמדת על הפסדים או הישגים כלכליים, עכשיו או בעבר. אלו יכולים להשפיע על ארץ, אזור, מוסד, קבוצה או יחידים (Semetko & Valkenburg, 2000). להלן אזכור ההשלכות הכלכליות של אי-שיתוף החרדים בקואליציה ב-2013 (הביטויים הכלכליים סומנו בקו). למשל: "הם מבינים כי התאכזרות כלכלית על משפחות חרדיות ברוכות ילדים לא תביא להם שום תועלת" (ברטמן, י', 18.3.13, **יתד נאמן**, הגיגים, עמ' 13). **המודיע** השוו את המצב ל"גזרות נתניהו" ב-2003: "רק עתה מתברר ששיבתנו בקואליציה של נתניהו ובכנסת הקודמת החזיקה כבלה את ידיו שלא יוכל לבצע את זממו ולגזול ולחמוס את כבשת הרש של הציבור ה**חרדי**. שכן נתניהו הוא אותו נתניהו של ממשלת שרון, בה שימש כשר אוצר שקיצץ את קצבאות הילדים" (שלום, ש', 18.3.13, **המודיע**, מזווית אחרת, עמ' 5). **ביתד נאמן** הדגישו שאין לחרדים, משלמי המיסים, צורך אמיתי בתקציבי האוצר:

ההסכמים זוממים [...] לפגוע כלכלית במוסדות החינוך שאינם מאפשרים הכנסת תוכניות לימוד שאינן לרוחם [...] מי שירצה ללמוד ויקבל עליו עול תורה, יוכל להמשיך ולהתמיד בלימודו ללא שום בעיה גשמית או רוחנית. לא מהבל-פיהם וכספם-זהבם של ראשי השלטון אנחנו חיים, אלא אך ורק מעמלם ושאיפותיהם הטהורות של בני התורה (ל.כ., 17.3.13, יתד נאמן, הממשלה ה-33 רודפת הדת יוצאת לדרך, עמ' ב').

אינכם רוצים לתת לנו כסף ותקציבים, למרות שגם אנחנו משלמים מיסים? – לא צריך. מוטב יהיו מזונותינו בידיו של הקב"ה, ולא מסורים בידיכם. הצהרתה של היונה [מתיתב נח] נכונה גם לימינו אלה, וגם היום היא יכולה להביא 'אורה לעולם', ולהשקיט את ליבותינו, ולהאיר את השקפתנו באור-האמת. [...] וכך גם אנחנו צריכים להרגיש, ולהראות קבל עם ועולם שמוטב יהיו מזונותינו מרים כלענה מידי הקב"ה, ולא מתוקים מתקציבי הממשלה (הרב זילברשטיין, 21.3.13. מעיקרי האמונה, יתד נאמן, עמ' 2).

ב-2015 חגגו ביתד נאמן את העובדה שהגזירות הכלכליות והאיומים "שלהם" לא הכניעו את עולם התורה "שלנו": "על אף הגזירות השונות, הערמת קשיים תקציביים, גלי הסתה וניסיונות הפגיעה במעמדם במהלך השנה האחרונה, פועלים ראשי ומנהלי מוסדות התורה במסירות נפש למען החזקת התורה" (ל.כ., 22.5.15. בפרוס חג, יתד נאמן, עמ' 4). ב-2020 העיתונים חגגו את כניסת הנציגים החרדים לקואליציה תוך שילוב של התייחסות מהותית לכלל אזרחי ישראל בתנועה חוזרת בין האוניברסלי לפרטיקולרי. כאן אין התייחסות לגזרות כלכליות, אלא בעקיפין להקשר הכלכלי של בעיות הדיור: "השרים החרדים [...] מחזיקים בכל המשרדים הרלוונטיים שיש להם השפעה על הדיור בכלל, והדיור החרדי בפרט. מצוקת הדיור במדינת ישראל נוגעת לכל אזרחי ישראל באשר הוא, אולם מבחינת הציבור החרדי שהוזנח במשך שנים רבות קשה הרבה יותר" (רייניץ, י' 19.5.20. האתגר, המודיע, עמ' ד').

דיון מסכם

מחקר זה ביקש לבחון את המסגור של מערכת היחסים בין החרדים לפוליטיקה הישראלית, כפי שהיא משתקפת ביומונים חרדיים במהלך כינון של שלוש ממשלות חדשות (ה-33, 34, ו-35). שאלת המחקר הראשונה היתה: האם וכיצד המסגרות הדומיננטיות, שהופיעו ביומונים החרדיים הנפוצים בתקופת כינון של ממשלות אלו, מתאימות לטיפולוגיה של סמטקו וולקנבורג (Semetko & Valkenburg, 2000)? נראה שאכן המסגרות הדומיננטיות בשני העיתונים ובשלוש התקופות התאימו לטיפולוגיה זו. הן "צייתו" למסגרות של קונפליקט, עניין אנושי, ייחוס האחריות, מוסר והשלכות כלכליות. המסגרת שהכילה את התכנים הרבים ביותר היתה, מטבע הדברים, מסגרת הקונפליקט. היא התאימה הן מכיוון שמדובר בתקופת בחירות (Kim & Wanta, 2018), המדגישה קונפליקטים בין קבוצתיים (Bennett, 2003; De) (Nooy & Kleinnijenhuis, 2013; De wildw, Michailidou & Trenz, 2014), והן מכיוון שמדובר בשיח על נושאים השנויים במחלוקת עזה: חינוך הכולל לימודי ליבה וגיוס חרדים לצה"ל. כיוון שתהליך השייכות הקבוצתית כולל זיהוי ומיון קפדני של "אנחנו מול הם", מחוץ לקבוצה ובתוך הקבוצה (Tajfel & Turner, 2004), זה היה המוטיב המרכזי. למסגרות הנותרות אתיחס להלן.

שאלת המחקר השניה בחנה מה ניתן ללמוד מההשוואה התקופתית בין הבחירות ב-2013, 2015 ו-2020. ובכן, גם אם חמש המסגרות הופיעו בכל התקופות, אפשר היה לראות כיצד העוצמה יורדת. תיאורי

הקונפליקט נרגעו והוחלפו באמירות של שותפות. סיפורי העניין האנושי העוסקים במנהיגים, שהקצינו ב-2013 את תיאורי השנאה והקנאה בין חברי הכנסת החרדים לבין לפיד ובנט, נרגעו ב-2015 ובקושי הזכירו את העבר. ב-2020 עלה מעט גובה הלהבות בהקשר של נפילתה של ימינה והתנהגותו של ליברמן, אבל מספר הטקסטים ועוצמת התיאורים והביטויים היו נמוכים בהרבה. סיפורי העניין האנושי העוסקים באנשים ה"רגילים" תיארו ב-2013 את המצוקות של החרדים, החוששים מלשכת הגיוס. ובמקביל הם תיארו את החילונים ה"תל אביבים", הזקוקים לעזרתם של החרדים בבחירת מוצרים כשרים לפסח. ב-2015 הסיפורים האישיים הם סיפורי ניצחון. למשל, תלמידה חרדית הנהרת ממה שדומה להעתקה בבחינה מול העתקות המוניות בבחינות הבגרות במגזר הכללי. סיפור ניצחון אחר התמקד בעולה חדש, שחזר בתשובה לאחר מפגש אקראי עם חרדים בבקו"ם. ב-2020 לא מצאו הכותבים והעורכים צורך בסיפורים אישיים. תחושות הביטחון והשייכות היו כנראה מספקות.

סוגיית ייחוס האחריות עברה גם היא תהליך במהלך השנים. ב-2013 האחריות על אי הכללת חרדים בקואליציה היתה של הרשעים ה"הם", בדגש על לפיד ובנט. גם אם הוזכר הצורך לחזור בתשובה, הניסוח הנואש של הצרות ש"באו עלינו" הזכיר את גזרות הגויים ושיגעונות הפריץ בשטעטל, שהוביל לזעקות שבר וחזרה בתשובה. ב-2015 וב-2020, יחד עם ההודיה לאלוקים ולמנהיגים, יוחסה האחריות לצדק "שלנו". אבקש לטעון כי הייצוג של השחקנים הפוליטיים, "שלנו" ו"שלהם", מוביל לדיון בשאלה עמוקה יותר ממי ניצח באילו בחירות; השאלה הפילוסופית-תיאולוגית של מי באמת מוביל מהלכים ומי שולט במצב. לכאורה, חברה חרדית מסורתית הבוטחת באלוקים, אמורה לקבל את העובדה שהא-ל החליט שהיא לא תהיה בקואליציה. אולם, האזכורים של אלוקים מופיעים בציפייה לעזרה, בעיקר בציטוטים (כגון: "ועצת ה' היא תקום" או "הקב"ה מצילנו מידם"), אך לא כסיבה למצב השלילי. יחד עם זה, האשמת האויבים החילונים מעוררת את שאלת מיקוד השליטה (Rotter, 1966, 1990), הנעוצה בהבחנה בין מקור חיצוני או פנימי להשפעה על המתרחש. מדובר בתגובה אנושית לתפיסה האם התגמול מותנה בהתנהגות או בתכונות האדם עצמו או שהוא נשלט על ידי כוחות חיצוניים, כגון: מזל, מקריות, גורל וכוחות מורכבים. מחקרים פסיכולוגיים מצאו קשר בין רמת דתיות גבוהה לבין מיקוד שליטה חיצוני (Vonk & Pitzten, 2015). ואכן, הטקסטים, שבמרכזם דמויות פוליטיות חילוניות, מלמדים לכאורה על מיקוד שליטה חיצוני. הקהילה החרדית לא מחפשת את האשם בהוצאתה מהקואליציה בהתנהגותה החברתית, הכלכלית או הפוליטית, אלא בכוחות מורכבים מחוצה לה. יחד עם זה, כקהילה מאמינה, ניתן היה לצפות שהיא תקבל את גזרת הא-ל ותמתין לשינוי המצב; אך זה לא קרה. נראה שמיקוד השליטה החיצוני בבני אדם "אחרים", מעבר להיותו נוח ומלכד, מונע שאלות קשות. הן שאלות אמוניות הנובעות ממיקוד חיצוני (כגון: "למה אלוקים עשה לנו את זה?") והן שאלות פנימיות-קבוצתיות קשות (כגון: "מה עשינו כקהילה שהממשלה לא מכילה אותנו?"). מיקוד השליטה החיצוני משמש כאן כלי פוליטי לחיזוק קבוצתי. לפיד, בנט, ליברמן ולעיתים גם נתניהו מאפשרים לחרדים לא רק לבדל את עצמם ולהעלות את מעמדם, אלא גם לחיות עם עצמם בשלום.

סוגיית המוסר קשורה לייחוס האחריות, לעניין האנושי ולקונפליקט שהוצגו לעיל. ציטוטי המוסר והפסוקים מתארים את החילונים כבליינים נהנתנים, המנסים לחלן את החרדים, לומדי התורה. ילדים חילונים מעתיקים בבחינות הבגרות, לעומת היושר של החינוך החרדי. הקנאה, השנאה והאנטישמיות הן חד צדדיות: החילונים מקנאים, שונאים ומסמנים בגזענות את החרדים. נראה לי שבסוגיה זו טמונה אחת מאי ההבנות הגדולות ביותר בין החברה החרדית לחברת הזרם המרכזי. אי הבנה זו קשורה

להשלכות כלכליות. החרדים תופסים את עצמם כמסכנים, כאנשים שאינם שווים זכויות בחברה. לשיטתם, הם ממיתים עצמם באוהלה של תורה, ומבקשים מהמדינה רק את הזכויות הבסיסיות המגיעות לכל אזרח. לעומתם, אוכלוסיית הרוב תוהה שוב ושוב כיצד החרדים מתמודדים עם הבעיה המוסרית של "האם דם סמוק יותר" מכיוון שאינם משרתים בצה"ל. בהקשר הכלכלי, העיתונות החרדית מדגישה את העוני של החברה החרדית, אך מצניעה את פעולתה המובנת מאליה של מערכת תשלומי ההעברה, כדוגמת קצבאות הביטוח הלאומי והנחות בארנונה.

השאלה השלישית התמקדה בדפוסי הדמיון והשוני בבחירת המסגרות בין **יתד נאמן** ל**המודיע**. ובכן, המסגרות הללו הופיעו בשני העיתונים בכל התקופות. זעקות השבר ב-2013 נשמעו דומות בשני העיתונים, ונרגעו בשניהם ב-2015 וכמובן ב-2020. הדמיון המרכזי בין העיתונים היה בהשתקה כמעט מוחלטת של המאבקים הפנימיים. חילוקי הדעות הקשים בין המפלגות המרכיבות את "יהדות התורה" – אגודת ישראל החסידית ודגל התורה הליטאית – הוצנעו. במקומם, הקונפליקטים החוץ-קבוצתיים הודגשו בכל האמצעים. הכעס על לפיד היה שני בחשיבותו רק לכעס על בנט ו"הבית היהודי". הן **המודיע** והן **יתד נאמן** ניצלו את ההזדמנות לסימון הגבולות בין החרדים לבין הדתיים הלאומיים, "חובשי הכיפות המחוררות", והדגישו כך את השייכות הקבוצתית החרדית. ההבדלים היו מזעריים: **המודיע**, בטאון אגודת ישראל, הדגיש את חברי הכנסת המזוהים עם קבוצה זו, בעיקר ליצמן. **יתד נאמן**, בטאון דגל התורה, הדגיש בעיקר את חברי הכנסת הליטאים, בעיקר גפני. ניתן היה להבחין אף בהבדלי פורמט: **יתד נאמן** הפופולרי יצא בכותרות גדולות וצעקניות, בעוד **המודיע** האליטיסטי, המופיע בפורמט של יריעה רחבה, שמר על איפוק צורני. פירוט של הבדלים אלו מזמין מחקר כמותי משלים, שיבדוק היבטים של היקף ובולטות בטקסטים אלו.

לסיום, אבקש להתייחס לתיאוריה של שניד (Snead, 1994), שניתח ייצוגים של דמויות של שחורים בקולנוע ההוליוודי. אך במקום לנתח את החרדים לובשי השחור, אבקש להתבונן ב"אחרים" מנקודת המבט של העיתונות החרדית. שניד זיהה שלושה כלים עיקריים: מיסטיפיקציה, מחיקה וסימון. הכלי הראשון, מיסטיפיקציה, נובע מההבנה שקודים קולנועיים מתארים מערכות יחסים בין דימויים ומחברים אותם לסכמה המאפשרת הערכה סמיוטית. תהליך ההורדה או ההעלאה בסולם הערכים האנושי מותאם לקהלים שונים לפי הרקע החברתי, הדימוי העצמי ורמת הגזענות שלהם. הממצאים במחקר זה מלמדים על מיסטיפיקציה שנוצרה על ידי **יתד נאמן** ו**המודיע** ביחס ל"הם" כקבוצה, ובייחוד לדמויות של לפיד, בנט ולבסוף גם ליברמן. הבליון, בעל הכיפה המחוררת ו"הדוב המולדובי" הם דמויות מיסטיות, שכל ייעודן הוא לפגוע ביהודים בעלי הזקנים, המבקשים לשמור על מורשת בית אבא.

הכלי השני הוא מחיקה: ביטול, הדרה וצנזורה של דמויות שחורות חזקות ועצמאיות. נראה שהביטחון העצמי של העיתונים החרדיים חזר ב-2015 וביתר שאת ב-2020. לפיד ובנט זוכים לשורות קצרות; וההתעלמות מהם מדגישה את חוסר החשיבות שלהם בעיני הכותבים. ב-2020 הם כבר לא מחוקים, אבל זוכים לסימון סטריאוטיפי. שניד (Snead, 1994) הסביר שכיוון שצבע העור הכהה של השחורים לא הספיק לתעשייה ההוליוודית, נדרש סימון מחודש של השחור באמצעות הנגדתו לצבע הלבן. הדמויות השחורות נדרשו ללבוש כובעים, בגדים, כפפות וסינרים בצבע לבן כדי להדגיש את צבע העור שלהם. ההתבוננות בישראלים ה"לבנים" – לפיד, בנט וליברמן – מנקודת המבט של דמויות "לובשי השחור" החרדים מסמנת אותם שוב ושוב כאופורטוניסטים, בליינים וחסרי עקרונות, שאינם מחוברים לדת

ולערכים. כוכב הטלוויזיה חסר הכיפה, איש העסקים עם הכיפה הקטנה והמחוררת ומנהיג ה"הס", שיהדותם מוטלת בספק, עשו קנוניה נגד לומדי התורה.

הממצאים במחקר זה מאפשרים דיון ביקורתי במערכת היחסים המורכבת בין החרדים לפוליטיקה הישראלית, כפי שהיא משתקפת ביומונים החרדיים הנפוצים. תיאור הדימויים והייצוגים של החרדים בעיני עצמם לעומת קבוצות אחרות יכול ללמד על אופני ההבניה של הזהות הפנים-קבוצתית והחוץ-קבוצתית בקהילה החרדית. תרומתו המרכזית של מחקר זה נובעת משימוש במיון של סמטקו וולקנבורג (Semetko & Valkenburg, 2000), שנוצר עבור ניתוח של מסגור חדשותי בתקשורת הזרם המרכזי לצורך ניתוח עיתונות מגזרית. התרומה המשנית נובעת ממימדי ההשוואה על ציר הזמן בין שלוש תקופות ומן ההשוואה על צירי השייכות בין שני עיתונים, השייכים לתתי קבוצות שונות בקרב הקהילות החרדיות. תרומות אלו מאירות את הפינות החשוכות והחסרות במחקר הקיים, ולכן מחקרי המשך יוכלו להתמקד בניית עיתונות מגזרית בתקופת בחירות תוך השוואה בין מיעוטים שונים ותקופות שונות. זאת ועוד, המחקר הקיים נערך במתודולוגיה איכותנית בלבד. שילוב עיתידי של מחקרים איכותניים וכמותיים, שישו בין מגזרים באותן תקופות, יוכל לאפשר השוואה מרובת מימדים, שתעמיק את ההבנה ביחס למערכות היחסים בין מגוון הקבוצות ותתי הקבוצות המרכיבות את החברה הישראלית.

רשימת המקורות

- אבן צור, ג' ופרידמן, ש' (2020). **העולם היהודי לנוכח משבר הקורונה**. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- אברהם, א' (2001). **ישראל הסמויה מעיני התקשורת**. ירושלים: אקדמון.
- אלבוים, ד' (1996). חבורת הזבל וזוללי הסמים. **העין השביעית**. נדלה בתאריך 24.1.2021. <https://www.the7eye.org.il/21739>
- אליאס, נ' (2005). **שימושי תקשורת כאסטרטגיות של השתלבות**. תל אביב: מכון חיים הרצוג, אוניברסיטת תל אביב.
- באואר, מ' ו' וארטס, ב' (2011). בניית קורפוס: עיקרון מנחה לאיסוף נתונים איכותניים. בתוך מ' ו' באואר וג' גאסקל (עורכים), **מחקר איכותני: שיטות לניתוח טקסט, תמונה וצליל** (עמ' 27-48). רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.
- בראון, ב' (2017). **מדריך לחברה החרדית: אמונות וזרמים**. תל אביב: עם עובד.
- גבל, א' (2006). **הציבור הדתי-לאומי והתקשורת: יחסי אהבה-שנאה**. תל אביב: מכון חיים הרצוג, אוניברסיטת תל אביב.
- גיל, ר' (2011). ניתוח שיח. בתוך מרטין ו' באואר וג' גאסקל (עורכים). **מחקר איכותני: שיטות לניתוח טקסט, תמונה וצליל** (עמ' 199-218). רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.
- כהן, י' (2013). עידן המידע והזהות החרדית דתית. **קשר**, 44, 3-9.
- כהנר, ל' (2020). **החברה החרדית על הציר שבין שמרנות למודרניות**. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- כץ, נ' (2017). "מצבי גבול תקשורתיים": תפיסות של קבוצות מיעוט את ייצוגן התקשורתי במדיה המרכזית בישראל. דוח מחקר. **מסגרות מדיה**, 16, 143-149.

- לוי, א. (1990). העיתונות החרדית והחברה החילונית בישראל. בתוך י. ליבמן (עורך), **לחיות ביחד: יחסי דתיים חילוניים בחברה הישראלית** (עמ' 53-30). ירושלים: כתר.
- מיכלסון, מ. (1990). עיתונות חרדית בישראל. **קשר**, 8, 11-22.
- מלאך, ג' (2013). העיתונות החרדית נגד בג"ץ: פרשת בית הספר בעמנואל. **קשר**, 44, 10-19.
- מלאך, ג' וכהנר, ל' (2020). **שנתון החברה החרדית בישראל**. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- נאור, א' (2018). מלחמת העצמאות בעיניים חרדיות: על פי "היומן" של אגודת ישראל שיצא בירושלים (מארס-אפריל 1948). **חקר החברה החרדית**, 5, 94-131.
- נוסק, ה' ואדוני, ח' (2007). ישראלים בכפר הלוקאלי ובכפר הגלובאלי: הזהות הלאומית במבחן הגלובליזציה והרב-תרבותיות בעידן התקשורת הרב-ערוצית. **קשר**, 35, 136-146.
- נריה-בן שחר, ר' (2008). **הנשים החרדיות ותקשורת ההמונים בישראל: דפוסי חשיפה ואופני קריאה**. עבודה לשם קבלת תואר דוקטור. ירושלים: האוניברסיטה העברית בירושלים.
- נריה-בן שחר, ר' (2012). ההגדרה העצמית של נשים חרדיות באמצעות דפוסי החשיפה לעיתונות החרדית. בתוך ק' קפלן ונ' שטדלר (עורכים), **מהישרדות להתבססות: תמורות בחברה החרדית בישראל ובחברה** (עמ' 161-137). ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר והוצאת הקיבוץ המאוחד.
- סיון, ע' וקפלן, ק' (2003) (עורכים). **חרדים ישראלים: השתלבות בלא טמיעה?** ירושלים: מכון ון ליר.
- סקר TGI (22.3.2018). **ככר השבת, סקר TGI**. נדלה בתאריך 24.1.21. <https://www.kikar.co.il/271693.html>
- פרידמן, מ' (1991). **החברה החרדית: מקורות, מגמות, תהליכים**. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- צרפתי, א' וזאבי, ע' (2012). "מדברים כהלכה": על הרטוריקה של פרסומות בעיתונות החרדית. **מסגרות מדיה**, 8, 89-114.
- קמה, ע. (2008). ללא חדר משלהן: מעורבותן של מהגרות-עבודה פיליפיניות בכתב-עת בן-כלאיים. **מסגרות מדיה**, 2, 25-49.
- קמה, ע. (2016). "אם שמים אותי על המסך, משמע אני קיים": דרכי התמודדות של הומואים עם הכחדתם הסמלית הנתפסת. אצל א. גרוס, ע. זיו ור. יוסף (עורכים), **סקס אחר: מבחר מאמרים בלימודים להט"ביים וקוויריים ישראלים** (עמ' 561-507). תל אביב: רסלינג.
- קמה, ע' ופירסט, ע' (2015). **על ההדרה: ייצוגים תקשורתיים של "אחרים"**. תל אביב: רסלינג.
- קפלן, ק' (2001). כלי התקשורת בחברה החרדית בישראל. **קשר**, 30, 18-30.
- קפלן, ק' (2006). **"רבות רעו"ת צדיק": קווים לתולדות העיתונות החרדית בישראל, למאפייניה ולהתפתחותה**. תל אביב: מכון חיים הרצוג, אוניברסיטת תל אביב.
- קפלן, ק' (2007). **בסוד השיח החרדי**. ירושלים: מרכז זלמן שזר להיסטוריה יהודית.
- קפלן, ק' ושטדלר, נ' (2012) (עורכים). **מהישרדות להתבססות: תמורות בחברה החרדית בישראל ובחברה**. ירושלים: מכון ון ליר.
- קרן-קרנץ, מ' (2017). חומות של הפרדה: נטורי קרתא ועיתונותם בתקופת קום המדינה. **קשר**, 50, 88-71.
- קרן-קרנץ, מ' (2019א). החרדים ומדינת ישראל בעשור הראשון לקיומה בראי העיתונות החרדית. **קשר**, 52, 74-91.
- קרן-קרנץ, מ' (2019ב). "שובי שובי ונחזה בך": תמונות נשים בעיתונות החרדית. **קשר**, 53, 74-93.
- רינאווי, ח' (2007). **דימוי המגזר היהודי ומוסדות המדינה בתקשורת הערבית בישראל**. תל אביב: מכון חיים הרצוג, אוניברסיטת תל אביב.

שירן, ו' (2001), אנחנו מסעודה משדרות. בתוך: נ' ישובי (עורכת), **הזרה ודימוי שלילי: אי שוויון בתקשורת הישראלית** (עמ' 40-4). תל אביב: האגודה לזכויות האזרח.

- Adoni, H., Caspi, D., & Cohen, A. A. (2006). *Media, Minorities and Hybrid Identities*. New Jersey: Hampton Press.
- Almond, G. A., Appelby, S. R. & Sivan, E. (2003). *Strong Religion: The Rise of Fundamentalisms around the World*. Chicago: University of Chicago Press.
- Avraham, E. (2003). *Behind Media Marginality: Coverage of Social Groups and Places in the Israeli press*. Lanham, MD: Lexington Books.
- Avraham, E., & First, A. (2010a). Combining the representation approach with the framing concept: Television news coverage of the Arab population in Israel during conflict. *Journalism*, 11(4), 481-499.
- Avraham, E., & First, A. (2010b). Can a regulator change representation of minority groups and fair reflection of cultural diversity in national media programs? Lesson from Israel. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 54(1), 136-148.
- Barthes, R. (1967). *Elements of Sociology*. New York: Hill and Wang.
- Bennett, W. L. (2003). *News: The Politics of Illusion*. New York, NY: Longman.
- Carragee, K. M., & Roefs, W. (2004). The neglect of power in recent framing research. *Journal of Communication*, 54(2), 214-233.
- Cohen, Y. (2012). *God, Jews and the Media: Religion and Israel's Media*. London: Routledge.
- De Nooy, W. & Kleinnijenhuis, J. (2013). Polarization in the media during an election campaign: A dynamic network model predicting support and attack among political actors. *Political Communication*, 30, 117-138.
- De Wildt, P., Michailidou, A. & Trenz, H. J. (2014). Converging on euroscepticism: Online polity contestation during European Parliament elections. *European Journal of Political Research* 53, 766-783.
- Entman, R. M. (1989). *Democracy Without Citizens: Media and the Decay of American Politics*. New York: Oxford University Press.
- Entman, R. (1991). Framing US coverage of international news: Contrasts in narratives of the KAL and Iran air incidents. *Journal of Communication*, 41(4), 6-27.
- Entman, R. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51-58.
- Entman, R. M. (2007). Framing bias: Media in the distribution of power. *Journal of Communication*, 57(1), 163-173.

- Gamson, W. A. & Modigliani, A. (1989). Media discourse and public opinion on nuclear power: A constructionist approach. *American Journal of Sociology*, 95(1), 1-37.
- Gilligan, C. (2015). The listening guide method of psychological inquiry. *Qualitative Psychology*, 2(1), 69-77.
- Gitlin, T. (1980). *The Whole World is Watching: Mass Media in the Making and Unmaking of the New Left*. Berkeley: University of California Press.
- Goffman, E. (1974). *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. New York: Harper & Row.
- Han, J. & Federico, C. M. (2018). The polarizing effect of news framing: Comparing the mediating roles of motivated reasoning, self-stereotyping, and intergroup animus. *Journal of Communication*, 68, 685-711.
- Iyengar, S. (1991). *Is Anyone Responsible? How Television Frames Political Issues*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kama, A. (2004). Supercrips versus the Pitiful Handicapped: Reception of Disabling Images by Disabled Audience Members. *Communications; European Journal of Communication Research*, 29(4), 447-466.
- Kim, J. & Wanta, W. (2018). News framing of the U.S. immigration debate during election years: Focus on generic frames. *The Communication Review*, 21(2), 89-115.
- Neuman, W. R., Just, M. R., & Crigler, A. N. (1992). *Common Knowledge*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ramasubramanian, S., Doshi, M. J. & Saleem, M. (2017). Mainstream versus ethnic media: How they shape ethnic pride and self-esteem among ethnic minority audiences. *International Journal of Communication*, 11, 1879-1899.
- Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monograph: General and Applied*, 80 (1), 1-28.
- Rotter, J. B. (1990). Internal versus external control of reinforcement: A case history of a variable. *American Psychologist*, 45(4), 489-493.
- Scheufele, D. A. (2000). Agenda-setting, priming, and framing revisited: Another look at cognitive effects of political communication. *Mass Communication & Society*, 3, 297-316.
- Scheufele, D. A., & Iyengar, S. (2014). The state of framing research: A call for new directions. In K. Kenski & K. H. Jamieson (eds.), *The Oxford Handbook of Political Communication* (pp. 619-632). New York, NY: Oxford University Press.

- Semetko, H. A. & Valkenburg, P. M. (2000). Framing European politics: A content analysis of press and television news. *Journal of Communication*, 50(2), 93-109.
- Snead, J. (1994). *White Screens/Black Images: Hollywood From the Dark Side*. London: Routledge.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (2004). The social identity theory of intergroup behavior. In J. T. Jost & J. Sidanius (eds.), *Political Psychology: Key Readings* (pp. 276–293). London: Routledge.
- Taragin-Zeller, L. (2014). Modesty for heaven's sake: Authority and creativity among female ultra-Orthodox teenagers in Israel. *Nashim*, 26, 75-96.
- Tuchman, G. (1978). *Making News*. New York: Free Press.
- Vonk, J. & Pitzen, J. (2015). Religiosity and the formulation of causal attributions. *Thinking and Reasoning*, 22(2), 119-149.

מאמר מקורי

"שום מחשבה על הנזק שהם עושים לענף שלהם": התפתחות העיסוק העיתונאי והשיח המקצועי בעיתונות הספורט 1949-2013

חיים חגי*

תקציר

המחקר מעוגן במסורת המחקרית המבקשת לבחון את שאלת התמקצעות העיסוק העיתונאי. מטרת המחקר היא לבחון את השינויים שחלו במאפייני הקהילה העיתונאית ובתפיסת העיסוק העיתונאי בשדה עיתונות הספורט בין השנים 1949-2013. לשם כך בוצע ניתוח תוכן דיאכרוני בארבעה אשכולות עיתונאיים לשיח העיתונאי הרפלקסיבי, כפי שבא לידי ביטוי בידיעות שסיקרו את משחקי נבחרת ישראל בכדורגל. הממצאים מלמדים שניתן לזהות בשיח הספורט התאמה בין השינויים שחלו במאפייני הכותבים לבין שיח הגבולות, שניהלה הקהילה כדי להגדיר את עצמה. מרגע שהתגבשה קהילה מקצועית שזכתה להגמוניה לא מאותגרת בשדה, ההתייחסות הרפלקסיבית טשטשה את הגבולות הפנימיים בקהילה והדגישה את הגבולות החיצוניים בינם לבין ההדיוטות, כדי להדגיש את המומחיות העיתונאית. בשנות ה-90, כשהופיעו איומים חיצוניים מצד ספורטאים וכתבי טלוויזיה ורשת על ההגמוניה של עיתונאי הספורט, ביקשו העיתונאים ליישם ערכים מקצועיים הקשורים לפרדיגמה האובייקטיבית. כך הם שירתו את גבולותיה פנימיים של הקהילה המקצועית ושימרו את תחום השיפוט שלהם.

מבוא

חלק לא מבוטל מהשאלות המחקריות הנוגעות לשינויים בשדה העיתונות בעידן הנוכחי עוסקות בנושאים של סמכות ומקצועיות: מהי המומחיות העיתונאית? מהי סמכותו של עיתונאי לספר את הסיפור? והאם השתנתה תפיסת האתיקה העיתונאית בעידן הדיגיטלי? לפיכך, מטרת המחקר הנוכחי היא להציע בחינה דיאכרונית של השינויים במאפייני הקהילה העיתונאית ובתפיסת העיסוק העיתונאי בשדה עיתונות הספורט, כפי שבאו לידי ביטוי בשיח העיתונאי במדורי הספורט בין השנים 1949-2013. הדיון בתפיסת העיסוק העיתונאי חשוב בעידן הנוכחי, משום שנדמה שאין עדיין תשובה בהירה לשאלה מהי עיתונות ומיהו עיתונאי (Carlson, 2015). בעידן הדיגיטלי לא ניתן עוד להסתפק בהגדרה פונקציונלית לעיסוק העיתונאי וכל דיון בו חייב להתייחס אליו כפרקטיקה תרבותית דינמית הנטועה בהקשרים חברתיים משתנים. לפיכך, בחינה דיאכרונית של מאפייני הדיון עשויה לשפוך אור על השינויים שחלו באופן שבו הקהילה העיתונאית הגדירה את גבולותיה המקצועיים לאורך השנים.

* ד"ר חיים חגי (haimhagay@mx.kinneret.ac.il), המכללה האקדמית כנרת והמכללה האקדמית

נתניה.

תשתית תיאורטית

הדיון הסוציולוגי בשאלת ההתמקצעות הציג עד לשנות ה-70 תפיסה מוסדית לפיה הגדרת עיסוק כמקצוע מחייבת עמידה ברשימת אמות מידה מקצועיות. רשימת אמות המידה כללה מאפיינים כמו: השכלה רשמית, איגוד מקצועי, כללים אתיים, רישוי והכרה חברתית (Schudson & Anderson, 1993; Zelizer, 2009). אולם החל משנות ה-70, בעיקר בזכות מחקרה של צרפתי-לרסון (Sarfatti-Larson, 1979), עברה הגישה הסוציולוגית לשאלת ההתמקצעות מהפך מגישה פונקציונלית, השואלת "האם העיסוק הוא מקצוע?", לגישה וובריאנית, המתמקדת בשאלות של סטטוס וסמכות והשואלת: מהם התנאים בהם מנסים בעלי עיסוק מסוים להפוך אותו למקצוע? צרפתי-לרסון טענה שתהליך ההתמקצעות לא מערב יישום של אמות מידה ברורות, אלא ניסיון קיבוצי של שחקנים חברתיים לתרגם ציר אחד של משאבים (ידע או מיומנות) לציר אחר (רווח כלכלי). אבוט (Abbott, 1988) הרחיב את טענתה וסבר שהדגש בחקר תהליך ההתמקצעות לא צריך להתמקד במימד הכלכלי, משום שהסטטוס המקצועי מערב גם כוח פוליטי, סטטוס חברתי וסמכות תרבותית. לפיכך, המחקר צריך לבחון את האופן בו נוצר תחום שיפוט, הנתפס כשייך באופן בלעדי לבעלי המקצוע.

המאבק על הגדרת תחום שיפוט הוא מאבק העוסק בהגדרת גבולות הקהילה המקצועית. גבולות חברתיים הם מערכות סיווג המאפשרות ליחידים או לארגונים לייצר הבחנות והיררכיות פוליטיות, תרבותיות או חברתיות, המאשררות את מיקומם החברתי (Davidson, 2013). בהקשר המקצועי שרטוט הגבולות מאפשר לחברים בקבוצה המקצועית להגדיר את ההכשרה הנדרשת ואת גוף הידע ההכרחי לעוסקים במקצוע; וכך להשיג שליטה חברתית ואידיאולוגית על התחום (Sarfatti-Larson, 1979). לעבודת הגבולות בהקשר המקצועי שלושה תפקידים: ראשית, היא מאפשרת לחברי המקצוע להרחיב את סמכותם לתחומים המשתייכים למקצועות אחרים; שנית, היא מאפשרת להם להשיג מונופול על הסמכות ועל המשאבים, וכך להגדיר את מי שאינם משתייכים למקצוע כחובבנים; שלישית, היא מאפשרת להם להגן על האוטונומיה המקצועית שלהם ולהגדיר את הסוטים מהנורמות המקצועיות (Gieryn, 1999).

תהליך ההתמקצעות בשדה העיתונות

בספרות המחקרית על אודות שאלת ההתמקצעות העיסוק העיתונאי ניתן לזהות שני אשכולות מחקר עיקריים: התפיסה המוסדית והתפיסה התרבותית (Schudson & Anderson, 2009). התפיסה המוסדית בוחנת מאפיינים אובייקטיביים של השדה תוך ניסיון להבין עד כמה עומדים העוסקים במקצוע בתנאי הסף של "מקצוענות". לפיכך, נבחנות אמות מידה כמו: השכלה, תנאי העסקה ומחויבות לאתיקה מקצועית (Weaver & Williant, 2012). הגישה התרבותית, לעומת זאת, בוחנת את מאפייני השיח, המקנים לעיסוק העיתונאי את הסטטוס המקצועי ואת הסמכות לעסוק בתיווך המציאות. הדגש בגישה התרבותית הוא על השיח הקהילתי הפנים מקצועי ממנו לומדים העיתונאים כיצד עליהם לפעול. זליזר (Zelizer, 1992) נקטה במושג קהילה פרשנית – קבוצה המאוגדת באמצעות פרשנות משותפת למציאות – כדי לתאר את הקהילה העיתונאית. תפיסת הקהילה העיתונאית כקהילה פרשנית מדגישה את המימדים הרטוריים ומאפשרת לבחון כיצד מכונן השיח העיתונאי הרפלקסיבי – על אודות אירועי מפתח, ערכים, נרטיבים ופרקטיקות ראויים – את הקהילה

המקצועית (Zelizer, 1993). החשיבות של המאבק על הגבולות הסמליים נובעת מהעובדה שיש לו השלכות ממשיות על העוסקים בעיתונות (Carlson, 2015). אלו הזוכים לתיות 'עיתונאים' נהנים מגישה למקורות ולקהל, ממימון והגנה משפטית, ולפיכך הדיון בשיח הגבולות חשוב להבנת השדה.

שדסון ואנדרסון (Schudson & Anderson, 2009) טענו שהמאבק סביב שאלת המקצועיות הוא מאבק על הגמוניה בין קבוצות מתחרות, העוסק בעיקר בהגדרת השאלה מיהו עיתונאי. הדינמיקה המאפיינת את המאבק בין העיתונאים היא טשטוש ההבדלים בין קבוצות, הנתפסות על ידי הקבוצות ההגמוניות כשייכות לקהילה העיתונאית, ובמקביל שרטוט חד של הגבולות בין קבוצות החוץ וקבוצות הפנים ביחס לקריטריונים כמו נורמות וכללים אתיים, הסמכות לספר את הסיפור והטענה למומחיות. כך נעשה שימוש בעבודת גבולות, בין השאר, כדי לייצר הבחנה סמלית בין עיתונאים, המשתייכים לזרם המרכזי, לבין עיתונות טבלואידית וצלמי הפראצי (Bishop, 1999); בין עיתונאים לבין אנשי בידור (Bishop, 2004); ובין ההתנהלות העיתונאית, המצייתת לנורמות המקצועיות, לבין זו הסוטה ממנה (Hindman, 2005).

שרטוט הגבולות בא לידי ביטוי באופן הברור ביותר במקרים של אנומליות, המכונים במחקרי עיתונות "משברים פרדיגמטיים" (Meyers, 2011). במקרים אלו תפיסת העולם השלטת בשדה העיתונות נסדקת בשל חריגה, של יחיד או ארגון, מהנורמות המאפיינות את התרבות המקצועית. במקרים אלו, הזרם המרכזי של הקהילה העיתונאית, החרד שהאירוע יפגע בסמכות המקצועית ובתחום השיפוט שלו, מבצע "תיקון פרדיגמטי", לכאורה, באמצעות גיוני החריגות ושרטוט הגבול בין הקהילה הנורמטיבית לבין אלו הסוטים ממנה (Berkowitz, 2000). מחקרים שבחנו משברים פרדיגמטיים התמקדו לרוב באירועי משבר מרכזיים ונקודתיים בהיסטוריה של המדיה (לדוגמה, האזנות לא חוקיות לטלפונים, שהובילו לסגירתו של הטבלואיד הבריטי Carlson & J News of the World (Berkowitz, 2014)). אולם, במחקר הנוכחי נבחן דווקא הסיקור השגרתי כדי לעמוד על האופן שבו הפרדיגמה השלטת מתוחזקת בשגרה. ליביו (Livio, 2005) הבחין בין תיקון פרדיגמטי (Paradigm Repair), שבו מתמקד השיח העיתונאי בערכים קונצנזואליים המאוימים על ידי חברי הקהילה הסוטים מהנורמות המקצועיות, לבין תחזוקה פרדיגמטית (Paradigm Maintenance), המתמקדת בערכים פחות מוסכמים, שהדיון לגביהם נמשך. ממצאיו מלמדים שדווקא לתחזוקה הפרדיגמטית יש פוטנציאל להציג התנגדות לפרדיגמה השלטת.

אחת מאמות המידה המרכזיות באמצעותן שורטט הגבול בשדה העיתונות האמריקאית בין הזרם המרכזי לבין עיתונות 'לא מקצועית' קשור באידיאל האובייקטיביות, הנתפס כערך מרכזי בפרדיגמה העיתונאית ההגמונית (Schudson, 1978; Berkowitz, 2000). האלין ומנסיני (Hallin & Mancini, 2004), לעומת זאת, טענו שמקצוענות בשדה העיתונות לא קשורה בהכרח לאידיאל האובייקטיביות, אלא דווקא לשליטה בתהליך העבודה העיתונאית, לקיומן של נורמות מקצועיות לאו דווקא אובייקטיביות ולתפיסה של שירות ציבורי ואוטונומיה מקצועית. לפיכך, במחקר הנוכחי לצד בחינת שאלת האובייקטיביות, אנסה לבחון האם ערכים נוספים מציתים דיונים פנים קהילתיים רפלקסיביים על אודות הפרדיגמה השלטת. ליביו (Livio, 2005) מצא שדיונים שכאלה עשויים לכלול

התייחסות לערכים עיתונאיים כגון: דיוק, נאמנות לאמת, הוגנות, חסיון מקורות, הימנעות מניגוד עניינים, פרטיות, אחריות חברתית, גזענות, עמידות בפני לחצים פוליטיים ופטריוטיות.

היבט נוסף הקשור להגדרת הקהילה המקצועית נוגע בשאלת הסמכות. הסמכות העיתונאית מבוססת על אמון הצרכנים ביכולתה של העיתונות למלא את תפקידיה ולתאר את האירוע באופן הנתפס כמהימן (Carlson, 2007; Karlsson, 2011). כיצד מובנית הסמכות העיתונאית? ברמה הראשונה, המיידית, הסמכות העיתונאית מבוססת על נוכחותו הבלתי אמצעית של העיתונאי באירוע המסוקר ועל תפיסת תהליך העדויות כאוטנטי (Zelizer, 1992). ברמה שנייה מבקשים העיתונאים להציג סמכות על בסיס ניסיונם והידע שצברו בתחום הסיקור. אולם, בעוד שבעידן האנלוגי של תקשורת חד-כיוונית הסמכות התבססה על אמון של הצרכנים ביושרה העיתונאית, בשנים האחרונות ניתן לזהות ירידה חדה באמון הציבור במוסדות התקשורת במגוון מדינות (Hanitzsch, Van Dalen, & Steindl, 2018). לפיכך, נדרש מרכיב נוסף של שקיפות, שתחשוף את תהליכי העבודה העיתונאיים כדי לשמר את רמת האמון הציבורי בעבודה העיתונאית (Singer, 2007).

זרם מחקרי נוסף בחן את שאלת הסמכות העיתונאית מתוך הנחה שהעיסוק העיתונאי טומן בחובו מומחיות מסוימת (Reich, 2012). גם אם העיסוק העיתונאי כנראה לא עומד באמות מידה של מקצוע מובחן על פי גישת המאפיינים, מחקרים בזרם זה מניחים שהוא דורש מומחיות אמיתית, ואיננו מבוסס רק על תחימה רטורית של גבולות שיפוט (Reese, Rutigliano, Hyun, & Jeong, 2007). מהי, אם כן, המומחיות העיתונאית? רייך (Reich, 2012) טען שעיתונאים מפתחים מומחיות אינטראקציונית דו-קוטבית: עם מקורותיהם מחד גיסא, ועם קהלם מאידך גיסא. מומחיות זו מבוססת על הבנה של השיח ועולם המושגים בתחום מסוים באמצעות חיברות לשונית בשדה, אבל חסרה הבנה ממשית בפרקטיקה. בשדה העיתונות ניתן לחלק את המומחיות האינטראקציונית לקטגוריות שונות: עיתונאים מכווני מקורות (עיתונאי ה'ביט' והתחקירים), עיתונאים מכווני קהל (עורכים בעיקר), עיתונאים הממוקמים גבוה גם בציר המקורות וגם בציר הקהל (פרשנים וכתבי מגזין), וכאלה המסייעים מאחורי הקלעים בדיאלוג עם המקורות (תחקירנים, לדוגמה). במחקר הנוכחי אבקש לבחון האם עיתונאי ספורט הם רק "אוהדים עם מכוונות כתיבה", כפי שנטען כלפיהם בספרות האקדמית (Rowe, 2005), או שהם משרטטים גבול ברור בינם לבין ההדיוטות תוך הצגה של מומחיות בשדה הספורט.

התפתחות עיתונות הספורט בישראל

ידיעות שעסקו בסיקור אירועי ספורט הופיעו באופן לא סדיר ולקוני בעיתוני תקופת הישוב עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, אולם מדורי הספורט החלו להופיע רק באמצע שנות ה-20 (גלילי וקאופמן, 2013). קאופמן וגלילי (Kaufman & Galily, 2007), שבחנו את העיתונות העברית בתקופת המנדט, טענו שידיעות הספורט הופיעו לרוב באיחור, מוקמו באופן אקראי בשולי עמודי החדשות והיו קצרות ולא ממוקדות. בנוגע לתוכן הידיעות נמצא שאלו התמקדו במשחקי כדורגל מקומיים, הציגו בעיקר את תוצאות המשחקים ומיקום ההתרחשות ופעמים רבות חסרו מידע רלוונטי. אף לאחר שהופיעו מדורי הספורט, פרסומם לא היה סדיר. הם הכילו לרוב לא יותר משני טורים ורוב ידיעות הספורט המשיכו להופיע באופן אקראי ולא במסגרת המדור. גם לאחר קום המדינה ועד שנות ה-60 "בכל פעם

שהמצב הפוליטי או הביטחוני היה מתוח, מדורי הספורט היו הראשונים שצומצמו" (פז, 2002, עמ' 348).

ביחס לתוכן מדור הספורט טענו קאופמן וגלילי (2007) כי בתקופת המנדט קשה היה להבחין בין ידיעות, דעות ומודעות; ואגודות הספורט עשו שימוש במדורי הספורט לצרכיהן. מעבר לזה, עורכי מדורי הספורט היו פעמים רבות חברי אגודות הספורט; כך שהגבול בין שדה הספורט ושדה העיתונות טושטש. מאיר בניהו, לדוגמה, שערך את מדור הספורט של **הארץ** בסוף שנות ה-20, היה חבר מרכז "הפועל". לפיכך, נשאו מדורי הספורט "אופי פוליטי מובהק ושיקפו את דעתו של עורך המדור" (שם, עמ' 37).

ניסיונות להוציא לאור עיתוני ספורט (להבדיל ממדורי ספורט) נערכו כבר בשנות ה-30, אולם הוצאתם הייתה לא סדירה ונעשתה בעיקר על ידי ארגוני הספורט ולא על ידי ארגונים עיתונאיים; כך ששוב הגבול בין שדה העיתונות ושדה הספורט טושטש. מרכז "הפועל", לדוגמה, הוציא לאור כבר ב-1927 ביטאון ספורט בשם **עזנו**, אולם הוא לא עסק כמעט בדיווחי ספורט והתמקד במאמרים "אידיאולוגיים עמוסי פרשנות אוהדת לעצם קיומו של ספורט הפועלים" (פז, 2002, עמ' 350).

כספי ולימור (1992) טענו שעיתונות הספורט היוותה במשך זמן רב שדה מאבק בין היומונים הגדולים ליזמים פרטיים, שניסו לכבוש לעצמם פלח שוק בתקשורת הכתובה. המבוסס שבעיתוני הספורט היה **חדשות הספורט**, שראה אור לראשונה באוקטובר 1954. אולם הוא נסגר באמצע שנות ה-80, כשהחליטו היומונים הגדולים להרחיב באורח משמעותי את מדורי הספורט שלהם. את השינוי, שחל בגישתם של היומונים למדורי הספורט, מקובל ליחס להופעתו של העיתון **חדשות** ב-1984. **חדשות** לא היה עיתון ספורט, אולם מדור הספורט שלו תפס לעתים כשליש מהיקפו (פז, 2002). מעבר לשינוי הכמותי, **חדשות** הביא עמו גישה חדשה למדורי הספורט, שכללה "שימוש רב בצבע, בכותרות צעקניות, ובטכניקות כתיבה חדשות" (כספי ולימור, 1992, עמ' 82). גישה זו אומצה במהרה גם על ידי שני היומונים הגדולים, **מעריב** ו**ידיעות אחרונות**, שמדורי הספורט שלהם נעשו מרובי תמונות, ריאיונות, טורים אישיים ועוד (פז, שם).

שאלות המחקר

מטרת המחקר הנוכחי הייתה לבחון את התפתחות השיח המקצועי בעיתונות הספורט מאז קום המדינה. הניתוח ניסה לשלב בין הגישות התיאורטיות לשאלת המקצועיות, שהוצגו בפרק התשתית התיאורטית. שאלות המחקר שהנחו את תהליך הניתוח היו:

1. מאפייני הקהילה: מיהם מספרי הסיפור העיתונאי?
2. שיח הגבולות: כיצד מתוארת הקהילה העיתונאית? מהם הגבולות החיצוניים והפנימיים שמשרטטים העיתונאיים בשיח המקצועי?
3. בהמשך לרייך (2012), נבחנה שאלת המומחיות העיתונאית: כיצד שורטטו הגבולות בין הקהילה העיתונאית לבין הממסד הספורטיבי (קוטב המקורות) וקהל האוהדים (קוטב הצרכנים)?
4. מהם הערכים, הנורמות והפרקטיקות עליהם נאבקים העיתונאים מעל גבי העיתון?

- א. אובייקטיביות: מהו היחס לערכים עיתונאים מסורתיים כדוגמת אובייקטיביות ועובדתיות?
- ב. סמכות: על מה מבוססת הסמכות העיתונאית לספר את הסיפור?

שיטת המחקר

המדגם

המחקר אימץ את המלצתו של ליביו (Livio, 2005) לבחון דווקא את השיח העיתונאי השגרתי כדי לעמוד על האופן שבו מתחזקת הפרדיגמה השלטת בשדה העיתונות, ולא להתמקד בבחינת המשברים הפרדיגמטיים. לכן, נבחנה התפתחות השיח המקצועי במדורי הספורט של עיתונות הדפוס בין השנים 1949-2013. הבחירה לנתח סיקור של התמודדות לאומית בשדה הספורט מאפשרת לנתח מדגם, המדגיש את המתח המתקיים בין הפרדיגמה המקצועית הדוגלת באובייקטיביות ונייטרליות לבין הרגש הפטריוטי של העיתונאים החברים בקהילה הלאומית (Zandberg & Neiger, 2005). הבחירה במקרה הקיצוני נשענה על ההנחה שהסיקור העיתונאי של אירועי ספורט לאומיים רווי בלאומנות (Bernstein, 2007). ולפיכך, אם יתברר שעיתונאי הספורט מנהלים שיח רפלקסיבי על אודות הפרדיגמה האובייקטיבית גם במקרה של סיקור הנבחרת, המדגיש את המתח בין האתוס האובייקטיבי לבין השייכות הלאומית של העיתונאים, הרי שיהיה בכך כדי ללמד על קיומו של הזרם האובייקטיבי בשדה עיתונות הספורט. אירועי הספורט הלאומיים זוכים גם לערך חדשותי גבוה ולעניין רב מצד קהל האוהדים, למרות שבשנים האחרונות האהדה לנבחרות הלאומיות נמצאת בדעיכה (Tamir, 2014).

המחקר התבסס על ניתוח כתבות העוסקות בנבחרת ישראל בכדורגל בעיתונות העברית מקום המדינה ועד 2013. הבחירה לדגום תחרויות כדורגל נבעה מהעובדה שזהו ענף הספורט המסוקר ביותר בעיתונות הספורט הישראלית מראשיתה (ויינגרטן, 2003; Kaufman & Galily, 2007). צמצום אוכלוסיית המחקר מ-37 טורנירים בהם השתתפה הנבחרת בפרק הזמן הזה לתשעה נעשה תוך מחשבה על החשיבות הספורטיבית של האירועים (הצלחות וכשלונות יוצאי דופן), על מידת העניין שעוררו המשחקים כפי שהשתקף בהיקף הסיקור (בעיקר בעשורים הראשונים) ובניסיון לכלול טורניר אחד לפחות מכל עשור. כך נדגמו כל המשחקים שהתקיימו במסגרת הטורנירים בשנים: 1956, 1964, 1969-1970, 1976, 1985-1986, 1999, 2007 ו-2013. ביחס לכל משחק במסגרות השונות נדגמו כל הכתבות הרלוונטיות במדורי הספורט ובעמודי החדשות, בסוף השבוע שלפני המשחק ומיום לפני המשחק ועד ליום שאחריו. בכל אחת מנקודות הזמן נבחנו עיתונים מארבעה אשכולות שונים:

1. עיתונות פופולארית: **מעריב** נבחן עד לסוף שנות ה-70 ו**ידיעות אחרונות** החליף אותו משנות ה-80 בשל השינוי בתפוצתם.
2. עיתונות עלית: **הארץ** נבחר בשל היותו העיתון הפרטי בעל "המעמד היוקרתי ביותר בישראל" (כספי ולימור, 1992, עמ' 55).
3. עיתונות ספורט ייעודית: נבחנו העיתונים **חדשות הספורט** עד לשנות ה-90 ו**שם המשחק** משנות ה-90.
4. עיתונות "אחרת": נבחנו עיתונים העשויים להציג קול שונה מן השיח המרכזי בשדה הספורט. עד לשנות ה-80 סיפק את נקודת המבט האחרת **קול העם**, בשנות ה-80 מילא את התפקיד הזה **חדשות** ובשנות ה-90 סיפק את נקודת המבט האחרת המקומון התל אביבי **העיר**.

כלי המחקר

ניתוח הכתבות התבסס על עקרונות המחקר האיכותני (שקדי, 2003). בשלב הראשון של הניתוח זוהו בקורפוס המחקר כל הטקסטים, שהתייחסו למאפייני קהילת העיתונאים, לסמכות ולמומחיות העיתונאית ולשיח הגבולות, שניהלו העיתונאים בכל אחת מהתקופות שנבחנו. בשלב השני בוצע ניתוח נושאי שנועד לחלץ מתוך הטקסטים דפוסים חוזרים בכל אחת מהתמות שצוינו לעיל. קורפוס המחקר נותח באמצעות תוכנת ניתוח נתונים איכותניים (Atlas.ti).

ממצאים

את פרק הזמן שנבחן ניתן לחלק לשש תקופות, המובחנות ביניהן בהרכב הכתבים ובמאפייני השיח המקצועי שהתקיים בהם.

התקופה הראשונה: שנות ה-40

קאופמן וגלילי (Kaufman & Galily, 2007) הצביעו על החשיבות הנמוכה לה זכה סיקור הספורט לפני קום המדינה. תפיסת שדה הספורט בעיני העורכים לא השתנתה לאחר קום המדינה. בשנים הראשונות למדינה סיקור אירועי הספורט בעיתונות היומית היה מצומצם בהיקפו וידיעות ספורט לא הופיעו באופן סדיר (פז, 2002). עם זאת, סיקור המשחקים הבין-לאומיים בהם השתתפה הנבחרת הישראלית זכה למקום נרחב באופן יחסי והגיע לעמודי החדשות. מחקרים קודמים (לימור, תמיר ושיפמן, 2013; פז, 2002; קאופמן, 1997) הצביעו על האופי הפוליטי של מדורי הספורט בתקופת המנדט ולאחר קום המדינה, אולם ביחס לסיקור משחקי הנבחרת הלאומית לא נמצא קשר בין השיך הפוליטי של העורכים והטקסטים במדורי הספורט.

מי נבחר לסקר את משחקי הנבחרת בתקופה זו? את עיקר הטקסטים בתקופה זו כתבו עיתונאים, שספורט היה נושא הסיקור היחיד שלהם. אולם, דווקא קבוצה זו מלמדת שבתקופה זו לא ניתן לזהות קהילת עיתונאי ספורט מובחנת, משום שהגבול בין העיסוק העיתונאי ותפקידי ניהול בשדה הספורט טושטש. בן ציון פט, לדוגמה, שכתב **בהארץ** ב-1949, היה במקביל מראשי תנועת "מכבי" וב-1954 התמנה ליו"ר משותף של ההתאחדות לכדורגל (פז, 2002). כך ניתן להניח שהריחוק, המקובל באמות המידה של ימינו בין העיתונאי המסקר לבין מושאי הסיקור שלו, לא היה קיים בתקופה זו.

עיתונאי הספורט בתקופה זו לא תפסו את אידיאל האובייקטיביות כערך מקצועי חשוב. ההתייחסות לנבחרת בגוף ראשון רבים אפיינה את הכתיבה בכל ידיעות הספורט שלא נכתבו על ידי סוכנויות הידיעות. כך, לדוגמה, נכתב **בהארץ**: "דבר ברור וידוע הוא שהנבחרת שלנו אינה יכולה לעמוד בנסיון כלפי קבוצה בעלת נסיון רב [...] ואין לדרוש הרבה מן הנבחרת שלנו" (פת, 1949).

הסמכות העיתונאית לתווך את האירועים לקוראים התבססה בתקופה זו בעיקר על נוכחותם באירועי הספורט והצגת העדות. בהיעדר שידורי רדיו וטלוויזיה, העיתונאים היו המתווכים היחידים של אירועי הספורט לציבור האוהדים ולפיכך חשו חובה להציג תיאור מפורט של ההתמודדות. לא נמצאה

בקרפוס המחקרי כל התייחסות רפלקסיבית לקהילה העיתונאית או שיח רפלקסיבי על אודות ערכים ונורמות עיתונאיות. כלומר, הידיעות התייחסו לאירועי הספורט בלבד.

התקופה השנייה: שנות ה-50

השינוי המשמעותי בתקופה זו נוגע להופעתו של עיתון ספורט יומי, **חדשות הספורט**, שהוקדש לסיקור אירועי ספורט בלבד. תמיר וגלילי (Tamir & Galily, 2011) הצביעו על הופעתו כשלב ההתמסדות של עיתונות הספורט הישראלית. מדור ספורט ייעודי החל להתפרסם גם בעיתונות היומית, למעט **קול העם**, כמעט בכל יום א'. נראה שסיקור הספורט הפך סדיר והתרחב בהיקפו.

מי היו הכותבים של ידיעות הספורט? הקבוצה הראשונה של הכותבים כללה בעיקר כתבים פוליטיים, שלא סיקרו ספורט באורח שגרת. העובדה, שהאפשרות לסקר את האירועים הבין-לאומיים נמנעה ממי שעסקו בסיקור ספורט באופן קבוע, מלמדת על מעמדם הנמוך של עיתונאי ספורט בהיררכיה של שדה העיתונות ועל תפיסת שדה הספורט כתחום סיקור שלא דורש מומחיות מיוחדת. עם זאת, ניתן לזהות בתקופה זו ניצנים של קהילה מקצועית חדשה של עיתונאים, שספורט היה מושא הסיקור היחיד שלהם והם לא כיהנו במקביל כבעלי תפקיד בממסד הספורטיבי. הדמויות המרכזיות בקהילת עיתונאי הספורט המתפתחת כתבו בעיקר בעבור **חדשות הספורט** במקביל לכתיבתם בעיתונים היומיים.

חדשות הספורט הוקם על ידי שבעה עיתונאי ספורט ב-1954 והציע "עיתונות עצמאית, בלתי תלויה ואובייקטיבית" (לימור, תמיר ושיפמן, 2013, עמ' 100). גם במדגם שנבחר במחקר הנוכחי **חדשות הספורט** היה העיתון היחיד ששירטט באופן בהיר את הגבול שבין עיתונאי ספורט לכתבים לא מקצועיים. כך, לדוגמה, ערב משחקה של הנבחרת הישראלית מול נבחרת ברית המועצות העניק העיתון במה לקולות שונים, משדה הספורט ועד קציני צה"ל, אולם הבהיר במפורש שאלו לא מייצגים את העמדה העיתונאית: "שלוש הרשימות מתפרסמות על יסוד חופש הוויכוח ואינן משקפות את דעת המערכת" ("אחרי מוסקבה", 1956).

ערך האובייקטיביות לא תפס מקום מרכזי בשיח הספורט גם בתקופה זו, והכתבים אימצו פרדיגמה פטריוטית שבאה לידי ביטוי באופן האוחד והלא ביקורתי שהם נקטו בסיקור המשחקים. כך תיאר סופר **מעריב** את המשחק מול ברית המועצות: "וכאשר הוד חזר למגרש שמחנו והתרגשותנו לא ידעה גבול. זרקנו את הכובע לאוויר והוא איננו עוד. אמרנו יהיה הכובע כפרה [...] והיינו מאושרים כמו שלא היינו מעולם" (גלעדי, 1956). מאירס (Meyers, 2005) ודוידזון (Davidson, 2013) טענו שעיתונאים ישראלים בשנות ה-50 וה-60 היו מחוייבים לפרויקט הציוני, אולם, במקביל, התיימרו להציג עמדה עצמאית וביקורתית. אבל עיתונאי הספורט בתקופה זו לא הקנו חשיבות לערכים מקצועיים כמו נייטרליות וביקורתיות.

הסמכות של כתבי העיתונות היומית התבססה רק על נוכחותם באירוע והצגת עדות על שהתרחש בו, תוך התמקדות באירועים הלא ספורטיביים שהתלוו למפגש. הם תפסו את עצמם כחלק מקהל האוהדים הפטריוטי ומיעטו בהצגת עמדות מומחים משדה הספורט. כתבי **חדשות הספורט**, לעומת זאת, הציגו את עצמם כבעלי ניסיון בשדה הספורט וחיבור קרוב למקורות בעלי ידע ספורטיבי. וכך

הם שירטטו באופן חד את הגבול בינם לבין קהל האוהדים ההדיוט. כך, למשל, נטען כי "לנו נדמה שאותו חלק ארי בישוב שהפך לפתע לאוהד כדורגל מושבע תוך שבוע בלבד, רואה את המשחק של היום באור שונה [...] ולכן באנו להזהיר את אותו ציבור אדיר, שהצטרף אלינו ביום זה כי לא נוכל לטשטש את ההפרש העצום של רמת הכדורגל בין שתי הנבחרות" ("נא לא להגזים", 1956). הגבול המשורטט כאן הולם את המודל שהציג דוידזון (Davidson, 2013) לפיו בשלב הראשון של צמיחת סוגה עיתונאית חדשה משרטטים העיתונאים גבולות מגבילים, המבהירים שהבנה בתחום מצריכה ידע ושהתחום אינו פתוח להדיוטות. כך הם מספקים לגיטימציה הדדית למוסד התקשורתי ולמוסד המסוקר.

התקופה השלישית: שנות ה-60-70

בתקופה זו התרחבו העיתונים באופן משמעותי והיקף העיסוק בספורט גדל בהתאמה. עיתונאי הספורט הפכו למסקרים הבלעדיים של האירועים בכל האשכולות העיתונאיים שנבחנו. התכונות שאפיינו את המספרים בתקופה הקודמת – היותם יהודים, גברים ופטריטיים – חוזרות ומתקיימות גם בתקופה זו, כך שהקהילה המשיכה להיות הומוגנית במאפייניה.

עיתונאי הספורט בתקופה זו המשיכו לאמץ פרדיגמה פטריטית ותפסו את עצמם כמהווים חלק בלתי נפרד של המשלחת הישראלית ולא כמבקרים חיצוניים המסקרים את קורותיה. כך, לדוגמה, כתב יזהר ברנר ב**חדשות הספורט**: "זאת הייתה משלחת שהפכה למשפחה אחת – כדורגלנים, מאמן, מלווים ועיתונאים – שכולם היו שותפים לקריאת הקרב: כולם בעד אחד – אחד בעד כולם" (1976). האופן שבו תפסו את עצמם העיתונאים כחלק מהממסד קשור גם לאופן, שבו הם סינגרו עליו מפני ביקורת שהגיעה מצד הקהל: "יש לטכס עצה מה לעשות על מנת לחנך את הקהל ולהקנות לו תודעה ספורטיבית. אחרת ניהפך לצופים לבאנטיניים בלבד" (אלכסנדרוני, 1964). ציטוט זה ממחיש כיצד עיתונאי הספורט בתקופה זו תפסו את שדה הספורט כסמן של נאורות אירופית ואת עצמם כמי שאמונים על חינוך הקהל.

הסמכות העיתונאית בתקופה זו נשענה עדיין על תפיסת העדות ועל הניסיון של כתבי הספורט בסיקור אירועי ספורט. אולם, לראשונה, כתבי הספורט ביומונים הציגו גם טענה למומחיות עצמאית המאפשרת להם לחזות את תוצאות אירועי הספורט ("הניחוש של ארזי מדויק ב-75 אחוז..." [1956]). היבט נוסף של הבניית הסמכות נוגע להצגת העיתונאים הישראלים כחלק מקהילה מקצועית בין-לאומית: "חברים למקצוע מאירופה הרואים כדורגל יותר טוב מאתנו בכל ימות השנה, משתמשים במלים חריפות מאד להגדרת מה שראינו במשחק הפתיחה" (בן אברהם, 1970).

זליזר (Zelizer, 1992) טענה שבסוף שנות ה-50 בארצות הברית נטו עיתונאי הדפוס לזלזל בכתבי הטלוויזיה. אולם בהקשר הישראלי כתבי העיתונות המודפסת לא תפסו בשנות ה-70 את הטלוויזיה, שהייתה בחיתוליה, כגורם מאיים וכתבי הטלוויזיה הוגדרו בטקסטים העיתונאיים כ"שליחים" ולא עמיתים. כתבי הרדיו, לעומת זאת, כן כונו "עמיתים", ועיתונאי הדפוס הצהירו בשמחה על שיתופי פעולה איתם.

שיח רפלקסיבי העוסק בפרקטיקות העיתונאיות ובנורמות המקצועיות לא נמצא כלל בתקופה זו.

התקופה הרביעית: שנות ה-80

תמיר וגלילי (Tamir & Galily, 2011) זיהו את שנות ה-80 כתקופה שבה פרץ דור חדש של עיתונאי ספורט לזירת מדורי הספורט. כניסתו לשדה של **חדשות**, שיחד מקום נרחב לספורט, ב-1984, הובילה לגיוס עיתונאי ספורט צעירים. הם שינו את הגישה לספורט בעיתונות היומית בתקופה זו (פז, 2002). התחרות שהציב **חדשות** הובילה לכך ש**מעריב** ו**ידיעות אחרונות** ניסו לחקות את סגנונו והרחיבו את מדורי הספורט. דוידזון (Davidson, 2013) טען שתהליכי איזומורפיזם מאפיינים את שדה העיתונות בעיקר בשלבים הראשונים של צמיחת תחומי סיקור חדשים. מדור הספורט, לעומת זאת, הפך הומוגני יותר רק בשנות ה-80 באמצעות מנגנון מימטי של חיקוי דפוסי התנהלות המתחרים.

בהקשר של מאפייני הכותבים נדמה שקהילת עיתונאי הספורט נותרה הומוגנית כשהייתה בתקופות קודמות. הם עדיין גברים יהודים, שהציגו מחוייבות לאתוס הלאומי הרשמי. הפרדיגמה האובייקטיבית לא נתפסה כרלוונטית לסיקור אירועי ספורט לאומיים; והעיתונאים תפסו את עצמם עדיין כחלק אינטגרלי מהמשלחת הישראלית ולא כמבקרים חיצוניים המסקרים את קורותיה. כך, למשל, כתב פיני זהבי ב**חדשות**: "כותב שורות אלה תיווך אתמול בין מאמן נבחרת ישראל ועמיתו האוסטרלי" (זהבי, 1985).

השינוי הבולט בתקופה זו בשיח העיתונאי נוגע להתייחסות של העיתונאים לקהילה העיתונאית כקבוצה מובחנת והומוגנית ללא גבולות פנימיים. קראוס (Crouse, 1973) טבע את הביטוי Journalism Pack כדי לציין את הנטייה של עיתונאים להתרועע כקבוצה בסיקור אירועים גדולים, באופן המגביל את התחרות ומייצר שיתופי פעולה. הנטייה להשתייך לקבוצת העיתונאים חזקה במיוחד בקרב עיתונאי ספורט (Boyle, 2006). פרנק (Frank, 2003) ציין שבשל סלידתם של הקוראים מ"להקות העיתונאים", נוקטים העיתונאים באסטרטגיה של התרחקות רטורית מהקבוצה והישארות פיזית בה. טקס שמטרתו לסמן את העיתונאי היחיד כמי שנמצא בצד האתי של הפרקטיקה העיתונאית. אולם, עיתונאי הספורט הישראליים בתקופה זו לא תפסו את הפרקטיקה של עבודה קבוצתית כבעייתית והם הרבו להתייחס לעמיתיהם כ"אנחנו", כאילו אין תחרות בין העיתונאים: "אנחנו תופסים פינה בחדר הקפה. שלושה עיתונאים ישראליים מול מאמן אוסטרלי אחד" (שגיא, 1988). העבודה העיתונאית הנורמטיבית מוצגת ככזו המתבצעת באופן קבוצתי. כך למרות שתמיר וגלילי (Tamir & Galily, 2011) זיהו בתקופה זו טענות מצד דור המייסדים בנוגע לחוסר המקצועיות, העילגות וחוסר ההבנה של עיתונאי הספורט החדשים; שיח כזה לא נמצא על גבי העיתונים שנבחנו במדגם הנוכחי, והקהילה העיתונאית הוצגה כמאוחדת.

הסמכות העיתונאית, גם בתקופה זו, התבססה על נוכחות העיתונאים בשדה. העיתונאים, בעיקר ב**חדשות**, הציגו לראשונה כתיבה בסגנון הניו-ג'ורנליזם, שהעמידה את הכותב במרכז והדגישה את נקודת מבטו. עיתונאי הספורט הוותיקים ב**הארץ** ו**ידיעות אחרונות** המשיכו לבסס את סמכותם גם על הניסיון והידע שצברו בסיקור הנבחרת. הבניית הסמכות בקרב כתבי **חדשות** הייתה חריגה, משום שהתבססה במידה רבה על שקיפות וחשיפת אחורי הקלעים של יחסי כתב-מקור. כך, לדוגמה, כאשר חש עורך מדור הספורט, אבי רצון, כי הקשר של כתביו עם כוכב הנבחרת, אלי אוחנה, השתבש, הוא כתב: "הוא שמר עם כתביו על יחסים טובים כל זמן שכתבנו דברים שהוא חשב שהם חיוביים וטובים

מבחינתו [...] בימים האחרונים הוא שינה את עורו. הוא כבר לא מדבר איתנו. כתבנו עליו כמה משפטי ביקורת. אנחנו לא מתרגשים" (רצון, 1985). עיתונאי **חדשות** ניהלו אפוא יחסים תועלתניים עם מקורותיהם והתייחסו באופן גלוי למתח שבין הכתבים למקורות, בעוד שבשאר העיתונים המתח הזה נותר חסוי מפני הקוראים. השקיפות נועדה במרבית המקרים להצביע על **חדשות** כמי שלא נכנע ללחצים.

ביחס למומחיות העיתונאית נדמה שבתקופה זו, לראשונה, מוצגת הבחנה ברורה ועקבית בין תיאור מהלך המשחק לבין טורי פרשנות. אלא שבניגוד לתקופות קודמות, בהן עיתונאי הספורט שימשו כמסקרים וכפרשנים במקביל, בתקופה זו ספורטאי עבר כתבו את רוב טורי הפרשנות בעיתונות הפופולארית. הספרות המחקרית מלמדת שעיתונאים במגוון תחומים נוטים להסתמך יותר ויותר על מקורות מומחים (Albæk, Christiansen, & Togeby, 2003), כך שתחום השיפוט העיתונאי מצטמצם, למרות שהעיתונות עוברת מתיאור המציאות לפרשנות שלה. ההסתמכות על מומחים נובעת משני היבטים משלימים: מחד גיסא, רצון אמיתי להבין את המציאות המורכבת ולספק את מימד העומק הנדרש; ומאידך גיסא, ניסיון לקבל לגיטימציה לגרסת המציאות, שמבקש העיתונאי להציג לקוראיו תוך שמירה על מראית עין של אובייקטיביות עיתונאית (Albæk, 2011). אולם עיתונאי הספורט בתקופה זו לא השתמשו בספורטאים כדי לתקף את פרשנותם לאירועים, אלא ויתרו מראש על עמדת הפרשן. אוריאל ושותפיו (אוריאל, מחרז, בר-אלי ומנע, 2001) תיארו את האופן שבו התפתח בשנות ה-90 מאבק בין עיתונאי הספורט, אקדמאים וספורטאים על תחום השיפוט המקצועי של פרשנות כדורגל. אולם עיתונאי הספורט בעיתונות הפופולארית בשנות ה-80 ויתרו כמעט לחלוטין על תחום השיפוט הפרשני. יתר על כן, אם בתקופות קודמות העיתונאים הקפידו לשרטט את הגבול בינם לבין הספורטאים, בתקופה זו הספורטאים הם אלה הדואגים להבהיר שאינם עיתונאים, הנתפסים על ידי הספורטאים כבעלי הון תרבותי נמוך יותר בשדה הספורט. כך, לדוגמה, כתב מוטליה שפיגלר, שחקן העבר: "מה לעשות שהופעתי 20 פעם במדי הנבחרת במשחקים במסגרת הגביע העולמי [...] תראה לי יוס' עוד עיתונאי אחד ששיחק כל כך הרבה פעמים במדי הנבחרת" (1985).

התקופה החמישית: שנות ה-90

בתקופה הזו שיח הספורט שמר על נפחו, אולם מספר הכתבים במוספי הספורט גדל והפך רב-גוני. גם אם הזרם המרכזי של עיתונאי הספורט נותר גברי ויהודי, שיח הספורט הפך רב קולי. לא עוד קהילה מקצועית הומוגנית, התומכת בנבחרת ללא סייג. ניתן לחלק את הכותבים במדורי הספורט בתקופה זו לשלוש קהילות מתחרות: בעיתונות הפופולארית כתבו בעיקר עיתונאי ספורט וספורטאים, בעיתונות העלית ובעיתונות המקצועית כתבו רק עיתונאי ספורט, ובעיתונות המקומית קהילת הכותבים הכילה גם עיתונאיות ספורט, פזמונאים וקולנוענים.

הכותבים החדשים בעיתונות הפופולארית בתקופה זו היו שחקני הנבחרת בפועל. הכתיבה שלהם אמורה הייתה להציב שאלה אתית קשה בפני עורכי מדורי הספורט: מהי היכולת לבקר אותם בשעה שהם משתייכים לצוות הכתבים בעיתון? אולם לא ניתן למצוא בשיח העיתונאי הסבר בדומה להסבר שהוצג בשנות ה-60 ביחס לספורטאי עבר ולהפיכתם של מושאי הסיקור לפרשנים. ספורטאי העבר שהציגו פרשנות המשיכו לערער על סמכותם של העיתונאים באופן שטשטש את הגבול בין הקהילה

העיתונאית להדיוטות. ראוי לציין שבעיתונות העלית ובעיתונות המקצועית, עמדת הפרשנות נותרה בידיהם של עיתונאי הספורט.

מדור הספורט בהעיר הורכב ממגוון רחב של כותבים, שלא עסקו בעיתונות ספורט באופן בלעדי. כך כתבו בו הפזמונאי עלי מוהר, הקולנוען ארי פולמן והעיתונאית והתסריטאית ורד שפירא. אלו כתבו בסגנון מרוחק וציני, שהרבה לחשוף את אחורי הקלעים של עיתונות הספורט והדגיש את זרותם של המחברים ביחס לקהילת עיתונאי הספורט ולקולקטיב הלאומי. זאת, באמצעות התייחסות בגוף שלישי לישראליות בכלל ולעיתונאים בפרט.

בעוד שבתקופות קודמות הקפידו העיתונאים לשרטט את הגבול בינם לבין קהל האוהדים וטשטשו את קווי הגבול שבינם לבין הממסד הספורטיבי, בתקופה זו הם מיקמו עצמם קרוב יותר לאוהדים וסימנו לראשונה חייץ בין הקהילה העיתונאית לממסד. הביקורת נגד הממסד הספורטיבי הוצגה באופן החרף ביותר בשם **המשחק**, בו כתב מרקוביץ: "מעניין מה עבר על גברי לוי וחבורת הכלומניקים שלו. נדמה לי שזו תוצאה של עוד יום משעמם במשרד. הרי למען הכדורגל הם לא עושים כלום" (מרקוביץ, 1998).

במקביל לשרטוט הגבול בין הממסד לקהילה העיתונאית, הרבו העיתונאים להציג את עצמם כאוהדים ביקורתיים. כך, לדוגמה, אסף גפן כלל את האוהדים והעיתונאים בכפיפה אחת כשהוא כתב: "אנחנו לא נסלח למי שגרם לנו לצאת טמבלים. תחושת הבגידה משחררת. זה נכון לגבי עיתונאים ולגבי האוהדים האדוקים" (1999). נדמה אפוא שבעוד בתקופות קודמות העיתונאים היו נציגי הממסד שביקשו לחנך את האוהדים, בתקופה זו הם תופסים את עצמם כנציגי האוהדים המבקשים לתקן את הממסד.

במקביל לשרטוט הגבול החיצוני, הגבול הפנימי המשורטט באופן החד ביותר על ידי עיתונאי הדפוס הוא הגבול שבינם לבין כתבי הטלוויזיה. אם בתקופות קודמות כתבי הטלוויזיה לא נתפסו כשייכים לקהילה המקצועית ולפיכך לא הציגו איום מקצועי על קהילת עיתונאי הספורט, עלייתו לאוויר של ערוץ הספורט במרץ 1990 סימנה מהפך תפיסתי. אורי שרצקי, למשל, תקף את הפרקטיקות העיתונאיות של כתבי הטלוויזיה: "עם סיום מסיבת העיתונאים הזדרזו אנשי הערוץ הזה [ערוץ הספורט] שהקפידו ללטף את שרף בשאלות נעימות כל הדרך להתייבב ליד המעלית. היה להם דייט בחדר של שלמה, הם היו בדרך לעוד ראיון שלא נאמר בו דבר. העיקר הבלעדיות. שום מחשבה על הנזק שהם עושים לענף שלהם" (שרצקי, 1999). בעוד שבתקופות קודמות פעלו העיתונאים באופן קיבוצי ולא חששו להצהיר על כך באופן גלוי, כניסתם של עיתונאי הטלוויזיה לתמונה הציגה תפיסה לפיה לתחרותיות משקל מרכזי בשיקולים העיתונאיים. שרצקי מבקש להצביע כאן על האופן בו התחרותיות פוגעת בתפקוד העיתונאי.

עיתונאי הספורט בעיתונים האחרים ניסו לשרטט גבולות נוספים בתוך הקהילה העיתונאית. במהלך כפול ניסו העיתונאים שפעלו בהארץ, בשם **המשחק** ובהעיר להבנות את דמותה של תקשורת הספורט כולה כתקשורת יח"צנית העוברת על חוקי האתיקה, תוך שהם מתנערים מאותה "תקשורת ספורט צהובה". לדוגמה אבי רצון כתב בהארץ: "לישראל יש מאמן מיושן המיוחצן עד כדי גועל על ידי קומץ

של כתבי ספורט דביקים המתייחסים ברצינות לדבריו הילדותיים הנאמרים בדרך כלל כאשר הוא מתפנה אליהם מעיסוקו כפרשן טלוויזיה או כסוחר מכוניות ממולח" (רצון, 1999). הערך המרכזי הזוכה לביקורת נוגע כאן שוב בתפיסת הסיקור ההוגן, המהווה ערך מרכזי בפרדיגמה האובייקטיבית.

פרקטיקה נוספת בעזרתה שירטטו כתבי **שם המשחק** את הגבול בינם לבין "תקשורת הספורט" קשורה לחשיפת המתרחש מאחורי הקלעים של היחסים בין העיתונאים למקורותיהם. אורי שרצקי תאר את הגעתם של העיתונאים, שחשפו את פרשת נערות הליווי, למלון בו השתכנו הכדורגלנים: "אנחנו נכנסים ללובי הענק ובפנים כעס, בלבול ומבוכה. העיתונאים המובסים יושבים בפינת הלובי ומחכים למנצחים [...] 'שלח אמר שלא תעזו להגיע לפה', מפטיר מישו לעברם. 'בנין אמר שהוא לא ידבר עד שתגיעו', אומר להם מישו אחר" (שרצקי, 1999). בעוד שבתקופות קודמות התייחסו העיתונאים לקהילה העיתונאית בגוף ראשון רבים, כתבי **שם המשחק** הקפידו לחשוף את המימד התחרותי ולהצביע על המנצחים והמפסידים בקהילת עיתונאי הספורט כמסקרים חיצוניים של האירוע.

כאשר אירועים מאחורי הקלעים נחשפים ועומדים בסתירה להתנהגות המצופה על הבמה, סמכותו של המספר ואף הסמכות המקצועית של העיסוק כולו עלולה להינזק (Karlsson, 2011). לפיכך, במשברים פרדיגמטיים עיתונאים מרגישים חובה לשרטט את הגבול באופן המרחיק מהקהילה העיתונאית את החורגים מהנורמות. אולם המקרה של **שם המשחק** הוא דוגמה, שבה החשיפה הגיעה דווקא מתוך הקהילה העיתונאית ולא נכפתה עליה. לכן, ראוי לשאול: איזו התנהלות נחשפה וכלפי מי כוונה הביקורת בחשיפת ההתנהלות? נדמה שכתבי **שם המשחק** לא מעוניינים לפגוע בסמכות המקצועית של העיסוק כולו ושל עמיתיהם לתחום הסיקור. לפיכך, החשיפה התמקדה בקשר בין עיתונאי הספורט לבין שחקני הנבחרת מתוך מטרה להציג באור נלעג דווקא את המקורות. כך, למשל, תוארו היחסים בין העיתונאים והמקורות: "ליד מסוע המזוודות ניגש יוסי אבוקסיס לאביעד פוהריליס **מידעיות אחרונות** ומתלונן על מה שכתב עליו בעיתון של אותו יום. כתבי **מעריב** מספרים לי שבנין אמר שלקפטן אסור לתת ציון 4.5. אתה שומע ולא מאמין" (שרצקי, 1999). העובדה, שכתבי המגזין החודשי מחוייבים פחות למקורות מאשר כתבי העיתונות היומית, איפשרה להם להציג ביקורת כזו מבלי לשלם מחיר מקצועי כבד. תיאורים מסוג זה מחזקים את הסמכות המקצועית של עיתונאי הספורט, משום שעיתונאי הספורט מוצגים כמי שאינם נכנעים להפעלת לחצים מצד בעלי הכוח. הערך של עמידה בפני לחצים, שנמצא משמעותי גם אצל ליביו (Livio, 2005), לא רק שאינו נפגם, אלא מקבל חיזוק.

כתבי **העיר**, שרובם לא עסקו בעיתונות ספורט כעיסוק מרכזי, הציגו את הביקורת החריפה ביותר כלפי אמות המידה האתיות של עיתונאי הספורט, כאשר במקביל הם דאגו להרחיק את עצמם מהקהילה העיתונאית. מוהר בטורו הקבוע 'בשער' טען: "עיתונות יהירה שחוטאת בעקביות בציפיות לא ריאליות ובתמונה שקרית של הכדורגל שלנו, קבעה כי אי העפלה לאלופות אירופה תהיה כישלון [...] הנחמה הפרטית היחידה שלי היא שלפחות קוראי 'בשער' לא הולכו שולל וקיבלו לאורך כל הדרך שירות עיתונאי מהימן" (מוהר, 1999). מוהר מצביע על ערכי הפרדיגמה האובייקטיבית – נייטרליות ודיוק – כערכים עיתונאיים מרכזיים. בעוד שחברי הקהילה המקצועית חשפו את אחורי הקלעים כדי להפנות את הביקורת בעיקר כלפי הספורטאים; כתבי **העיר**, שרובם לא עסקו בעיתונות במשרה

מלאה, הציגו ביקורת שהופנתה רק כלפי הקהילה העיתונאית. כך אותגרה הפרדיגמה הפטריוטית על ידי הפרדיגמה האובייקטיבית באופן הקשה ביותר דווקא מצד דמויות חיצוניות לקהילה העיתונאית.

התקופה השישית: שנות ה-2000

שנות ה-2000 הביאו עימן איום מסוג חדש על עיתונות הדפוס: אתרי הספורט ברשת. שני האתרים הזוכים לפופולריות הגבוהה ביותר בשיח הספורט הישראלי הם אתר ONE שעלה לרשת ב-1999 ואתר ערוץ הספורט שעלה במתכונת חדשה ב-2006. עלייתם של האתרים סימנה שלב נוסף במאבק הפרדיגמטי, שהתחולל בשדה כשכתבי הדפוס הקפידו לבקר את הפרקטיקות של עיתונאי הטלוויזיה והרשת. שחקני הנבחרת, שכתבו במדורי הספורט המודפסים בשנות ה-90, עברו לכתוב באתרי האינטרנט, ובעשור השני של המילניום חזרו עיתונאי הספורט בעיתונות הפופולארית לפרסם גם טורי פרשנות וכך לשלוט בכל ההיבטים של הסיקור. אוכלוסיית הכותבים הלא קבועים בעיתונות הפופולארית, לעומת זאת, הפכה מגוונת יותר ביחס לעיסוקיה, גם אם הומוגנית מגדרית. תמיר וגלילי (Tamir & Galily, 2011) טענו שבתקופה זו ניתן למצוא, לכל היותר, שתי עיתונאיות במדורי הספורט של העיתונות היומית. גם במדגם שנבחן במחקר הנוכחי נמצא שהקהילה העיתונאית הורכבה ברובה מגברים יהודים. האופי השוביניסטי של שיח הספורט התעצם, כשעורכי מדורי הספורט בעיתונות הפופולארית ובמקומונים הקפידו לשלב תצלומים של נשים בלבוש חלקי והתייחסויות נרחבות לבנות הזוג של השחקנים לקראת משחקי הנבחרת. יתרה מכך, נדמה שלא נדרש הון תרבותי רלוונטי לשדה הספורט או לשדה העיתונות כדי להציג עמדה מקצועית בשיח הספורט. גלעד שליט, לדוגמה, אזרח ישראלי שנשבה במהלך שירותו הצבאי, כתב, יחד עם מפיק הטלוויזיה אריק הניג, טור פרשנות שבועי. כך, לצד תהליך שבו הוגדר מחדש תחום השיפוט העיתונאי, מדורי הספורט של העיתונות הפופולארית הפכו לזירת שיח הטרוגנית, שבה החלו לכתוב דמויות שהיכולת המרכזית שלהן הסתכמה במשיכת קהל קוראים.

ביחס לשאלת האובייקטיביות ניתן לזהות בתקופה זו ניסיון ברור להתנתק מהאתוס הפטריוטי ולהציג דיווח נייטרלי וביקורתי על אודות הנבחרת בכל האשכולות העיתונאיים שנבדקו. כך, למשל, עברו העיתונאים משימוש בגוף ראשון רבים לתיאור הנבחרת להתייחסות בגוף שלישי: "הנבחרת של אלי גוטמן ביזתה אתמול את עצמה" (צנציפר, 2013). עיתונות העילית, שהציגה גישה א-פטריוטית בשנות ה-90, ביקשה לטעון בשנות ה-2000 שהיא פטריוטית דווקא משום שהיא מבקשת שהנבחרת תיכשל: "זוהי פטריוטיות לרצות שהנבחרת תשתפר. זוהי פטריוטיות לרצות ששום דבר לא יטושטש ושעבודה אמיתית תתבצע. לכן זוהי פטריוטיות לרצות שהנבחרת תעשה תוצאה שתיאלץ אותה לחיות עם האמת. להפסיק למרוח, להפסיק לבלף" (ליפשיץ, 2013). גם הרטוריקה האובייקטיבית הפכה שכיחה יותר והעיתונאים הקפידו על ייחוס המידע למקורות והותירו את דמותם העיתונאית מחוץ לסיקור השוטף. וזאת, בניגוד לתקופות קודמות.

קווי הגבול בין הקהילה העיתונאית לממסד הספורטיבי העמיקו בתקופה זו והביקורת שהוצגה בטורי הפרשנות התעצמה. **בידיעות אחרונות**, למשל, התייחסו ליושב ראש ההתאחדות: "אבי לוזון כנראה לא מבין שהוא יו"ר ההתאחדות הישראלית לכדורגל ולא של מכבי ארגזים" (אפרת, 2007). אולם, ביחס לקוטב האוהדים, בניגוד לשנות ה-90 בהן הזדהו העיתונאים עם קהל האוהדים, בתקופה זו חזרו העיתונאים לשרטט גם את הגבול בינם לבין ההדיוטות. עמיר פלג כתב **בידיעות אחרונות**: "אני

לא יכול להבין את מי שאמורים להיות אנשי מקצוע, אובייקטיביים וחסרי פניות [...] שמתעלמים מהנסיבות ומפרשנים רק מהבטן כאחרוני האוהדים" (פלג, 2013). הציטוט מלמד שעיתונאי הספורט חזרו לשרטט את הגבול בינם לבין קהילת האוהדים המתוארת, שוב, כאוסף הדיוטות. אולם נדמה שבתקופה זו יותר מששרטוט הגבול נועד להעניק לגיטימציה למומחיות של העיתונאים, הוא נועד להבחין בין הקהילות העיתונאיות השונות.

האמצעים הרטוריים באמצעותם מבקשים העיתונאים לנכס לעצמם סמכות נוגעים שוב לתפיסת העדות, הידע ההיסטורי, הניסיון בסיקור וההבנה. אולם, נדמה שבכל העיתונים הסמכות התבססה גם על שקיפות מצד העיתונאים, ששירטטו גבולות פנימיים בקהילת עיתונאי הספורט. זהו, למעשה, השינוי המשמעותי בשיח הספורט בתקופה זו. העיסוק התדיר בשיח המקצועי הרפלקסיבי המתייחס בהרחבה להבדלים בין קהילות עיתונאיות שונות: כתבי דפוס, טלוויזיה ואינטרנט; עיתונאים ומקצועני ספורט; עיתונות עילית ועיתונות פופולארית. ראוי לציין שהנושא המגדרי, שזוהה על ידי תמיר וגלילי (Tamir & Galily, 2011) כמרכזי בביקורת שהשמיעו עיתונאים ותיקים בתקופה זו כלפי הדור החדש של העיתונאים והעיתונאיות, לא נמצא במדגם הנוכחי.

הגבול, הממשיך להיות משורטט באופן בולט, נוגע בביקורת של עיתונאי הדפוס כלפי הפרקטיקות המאפיינות את עיתונאי הספורט בטלוויזיה. האחרונים מוצגים כמו בתקופה הקודמת כחוטאים לתפקידם, משום שהם סוטים מהפרדיגמה האובייקטיבית. עמיר פלג כתב **בידיעות אחרונות**:
אילו לנימני (הפרשן) היה סוכן הוא יכול היה לבקש ממנו שיודיע לחברים בטלוויזיה שיש כאן בעיה אתית קשה, ושאינו יכול לנתח קבוצות שהוא מנהל איתן מו"מ [...] אילו השדר לצידו של נימני היה עיתונאי הוא בטח היה מנצל את הנוכחות של נימני (הסוכן) בעמדת השידור, עוקץ את נימני (הפרשן), דורש ממנו "גילוי נאות" ומעלה לדיון את פרשת בן שושן, אינבינדר וחדד. אלא שהשדר היה רמי וייץ הטרנן שהעדיף לא להטריח את הפרשן ואת הסוכן כאחד במהלך המשחק (פלג, 2012א).

הביקורת שהשמיע פלג מכוונת גם כלפי שדר הטלוויזיה, רמי וייץ, אותו הוא מציג כלא-עיתונאי, אבל בעיקר כלפי שחקן העבר וסוכן השחקנים אבי נמני, ששימש כפרשן בשידורי הערוץ הראשון, חרף ניגוד האינטרסים. ביקורת זו משקפת את המאבק הנמשך בין הספורטאים לבין עיתונאי הספורט ביחס לסמכות לספק פרשנות לאירועי הספורט. בתקופה זו, בה הספורטאים עברו לטלוויזיה ולאתרי הספורט, עיתונאי הספורט בדפוס התייחסו באופן ביקורתי לבעיות האתיות, הנובעות ממעורבותם של הספורטאים בשדה. כך, הם סימנו אותם כסוטים מהפרדיגמה האובייקטיבית. עמיר פלג טען: "בראש להקת הצווחנים התייצבו הפאנליסט החדש בוני גינצבורג, והקשקשן הישן איל ברקוביץ' [...]. לחברים הכושלים שלו הוא חושב שצריך לתת לעבוד, אבל לגוטמן, שלקח אליפויות, גביעים ועשה עונה מופלאה באירופה – אין לו סבלנות. ככה יעשה לאיש שלקח לו את הגיבוי ושיש לו חשבון ארוך איתו" (פלג, 2012ב).

בעוד שבתקופה הקודמת עיקר הביקורת הופנתה כלפי האתיקה הבעייתית של כתבי הטלוויזיה, בתקופה הזו שירטטו עיתונאי הדפוס גם את הגבול בינם לבין עיתונאי הרשת. אתר האינטרנט ONE זוכה לנתח נכבד מהביקורת המוצגת בשיח הספורט בעיתונות הדפוס. כך נכתב **בהעיר**: "ניסיונו

האישי מלמד כי נבירת יתר בפורטל של אופירה מלווה לעתים בתופעות לוואי קיצוניות: קפיצת פיוזים, דחף פנימי להשליך פירות, ירקות או מכל הבא ליד, לחץ דם גבוה או סתם חיוך מזלזל. תלוי ביום" (ציפר, 2007). מאחר שלא נמצאה התייחסות אישית לעורך אתר ערוץ הספורט, ראוי לתהות האם ייתכן שלעובדת היותה של העורכת הראשית של אתר האינטרנט ONE אישה בשדה מקצועי שרובו גברי יש קשר לביקורת האישית המופנית כלפיה. יתר על כן, העובדה שעורכת אתר ONE מוזכרת בשמה הפרטי בלבד מהדהדת פרקטיקה מקובלת להפחתה בערכן של נשים בשיח התקשורתי (קמה ופירסט, 2015), הרווחת בידיעות המסקרות ספורטאיות בעיתונות הספורט (Koivula, 1999).

לצד הביקורת, שהופנתה כלפי התנהלותם של הספורטאים בשדה העיתונות או ביקורת שהופנתה כלפי מדיום ספציפי, נדמה שעיתונאי הספורט בתקופה זו המשיכו להציג ביקורת גם כלפי קהילה מקצועית מופשטת המכונה "תקשורת הספורט" או "הפרשנים". בעוד שבמשברים פרדיגמטיים מנסה הקהילה העיתונאית לבודד את הסוטים מהנורמה ולהצביע על הייחודיות של הפרקטיקות הפסולות, השיח בתקופה זו ניסה להציג כל סטייה כ"סטייה סינקדוכית" (Carlson & Berkowitz, 2014), קרי סטייה המייצגת משברים רחבים יותר בשדה העיתונות. ביקורת מהסוג הזה הוצגה בכל אמצעי התקשורת שנבחנו, כך שלא ניתן עוד לטעון לקיומה של קהילת עיתונאי דפוס הומוגנית המתגוננת בפני מדיה חדשים. ניתן לתאר את השדה כולו כנמצא במאבק על ההגמוניה בשדה. לפיכך, ראוי לשאול: מהם הערכים המרכזיים עליהם נאבקים העיתונאים? בחינה של הערכים מלמדת שקולם של העיתונאים המצדדים בערכי הפרדיגמה האובייקטיבית הוא הקול היחיד הנשמע בשיח הרפלקסיבי בעיתונות הדפוס, ולא ניתן לזהות אתגור ברור שלה מצד קהילה מובחנת התומכת בפרדיגמות אחרות (כפי שזיהה מאירס [Meyers, 2011] ביחס להתנהלות העולם הזה). אלה, אם כן, הערכים המרכזיים שעמדו במרכז השיח הפנים-קהילתי במדורי הספורט בתקופה זו:

1. **ניגוד אינטרסים.** קטגוריה זו מתייחסת בעיקר לספורטאים וחושפת את מערך האינטרסים הסבוך בו הם פועלים. כך נכתב בהעיר: "קשה לאתר בהיסטוריה של עיתונות הספורט דמות יותר קטנונית ומתחשבת מהקוסם [כינויו של הכדורגלן איל ברקוביץ]. הרי מאז נטש את המגרשים סל הקסמים שלו כולל שני כשפים בלבד: העלמת יריביו והעצמת חסידיו" (ציפר, 2006).
2. **ניטרליות.** חברי הקהילה העיתונאית, המצדדים בפרדיגמה האובייקטיבית, מנסים לחשוף בפני הקוראים את דבר קיומה של קהילה עיתונאית "לא מקצועית" מקבילה, שחבריה אינם שומרים על הריחוק הנדרש ממושאי הסיקור שלהם ומשמישים כיח"צנים מעורבים בשדה הספורט: "במקרה של בניון נדרשה מגוטמן נחישות ועמידה איתה מול נאמניו של הקפטן בתקשורת" (ברזל, 2013). בעוד שהמאבק בין הספורטאים והקהילה העיתונאית עסק בניגוד האינטרסים בו נמצאו הראשונים, כאן התמקד המאבק באופן שבו בחרו העיתונאים צד במאבקים שהתנהלו בשדה, גם אם לכאורה לא היה להם אינטרס מסחרי.
3. **דיוק ופיתוח ציפיות.** עיתונאי הדפוס הרבו להתייחס לפער בין פיתוח הציפיות במדורי הספורט ליכולת האמיתית של נבחרת הגברים. עמיר פלג ניסח זאת **בידיעות אחרונות**: "לפעמים אני מתבייש במקצוע. 'עיתונאים' ששאלו לפני שבועיים שלושה 'מי אנחנו בכלל?' מכסחים היום את היריבה הקטנה והעלובה ושואלים בזלזול: מי זאת לוקסמבורג?!" (פלג, 2012).

4. **צעקנות.** עיתונאי הספורט עסקו בהרחבה בגבולות האסתטיים של צורת השיח. הביקורת בקטגוריה הזו הופנתה בעיקר לעבר עיתונאים שפעלו גם במדיום הטלוויזיוני: "שאיפת הנבחרת [...] נראית דמיונית לכל בר דעת, פרט לכמה עיתונאי ספורט מן הזן הצעקני האוהבים לנבוח בכל הזדמנות כישלון, כישלון" (מוהר, 2006).
5. **אחריות חברתית.** הדיון בשדה הספורט עצמו הפך כמעט שולי בשנות ה-2000. אולם, עיתונאי הספורט נתפסו כצריכים לפעול על פי מודל האחריות החברתית, לפיו התקשורת צריכה לפעול תוך ריסון עצמי והתחשבות בצרכי החברה. כך רוחחה הביקורת שהופנתה כלפי התקשורת ביחס לאחריותה להרגעת קהל האוהדים: "הטענה השחוקה והמוכרת שהתקשורת מלבה יצרים לקראת משחקים טעונים קיבלה ביסוס ערב המשחק" (ציפר, 2007).
6. **רדיפת סנסציות ועיסוק ברכילות.** השינוי בתפיסה המקצועית של חלק מעיתונאי הספורט בעידן הדיגיטלי הוביל גם לביקורת כלפי הסיקור הרכילות, שפרח בתקשורת הספורט בכלל ובאתרי האינטרנט בפרט. רונן דורפן ניסח זאת כך: "כל ניסיון למודרניזציה של הכדורגל הישראלי בשנים האחרונות, באמצעי הפשוט והמוכח של מאמנים זרים, נתקל בקואליציה של בינוניות ואנטי תחרותיות של מאמנים מקומיים, תלונות של כדורגלנים מקומיים ואינטרסנטים של תקשורת שעניינה המרכזי בכדורגל הוא רכילות" (דורפן, 2007).

בניגוד לפרקטיקה, המכונה בשיח המחקרי "תיקון פרדיגמטי", בה מגדירים העיתונאים את הסוטים מהנורמה ומצביעים על החרגה מהכללים כדי להוכיח שימוש נכון בכללי הפרדיגמה ההגמונית מונע סטייה; שיח הספורט בתקופה זו רווי התייחסויות ביקורתיות ל"תקשורת הספורט" כולה. מותחי הביקורת מגדירים את הפרדיגמה האובייקטיבית כפרדיגמה הנכונה. אולם, בניגוד לשיח התיקון הפרדיגמטי, השיח הרפלקסיבי מניח שהאידיאל האובייקטיבי לא באמת מתקיים במדורי הספורט, למעט המדורים בהם כותבים המבקרים. ליביו (Livio, 2005) טען ששיח התחזוקה הפרדיגמטית מתמקד בערכים פחות מוסכמים שהדיון לגביהם נמשך. לפיכך, העובדה שהשיח הפנים קהילתי השגרתי במדורי הספורט נוגע במגוון רחב של ערכים מלמדת שהמאבק על ההגמוניה בשדה עיתונות הספורט מתנהל בין שתי קהילות המתקיימות במקביל: זו הנאמנה לפרדיגמה האובייקטיבית וזו המתעלמת מכלליה.

דיון וסיכום

השיח המקצועי במדורי הספורט עבר שינויים גדולים משנות ה-40 ועד לעשור השני של המילניום החדש בכל אחד מהתחומים שנבחנו. קהילת מתווכי האירועים, שמנתה בראשיתה בעיקר עיתונאים גברים יהודים, אותגרה החל משנות ה-90 על ידי ספורטאים וכותבים חיצוניים אחרים לקהילה. הסמכות העיתונאית, שהתבססה בראשיתה על עדות וניסיון, כוננה בעשורים האחרונים באמצעות שקיפות. שקיפות שחשפה התנהלות, שחרגה מהפרדיגמה האובייקטיבית שקנתה אחיזה במדורי הספורט במילניום השלישי. עבודת הגבולות התמקדה בראשיתה בהצגת גבולות חיצוניים, שאיפשרו לכונן את הקהילה המקצועית של עיתונאי הספורט, אולם משנות ה-90 החלה להציב גבולות פנימיים, שביקשו להבחין בין עיתונאים הפועלים במדיה שונים ובהתאם לפרדיגמות שונות.

מהן המשמעויות התיאורטיות של ממצאי המחקר? ראשית, סקירת התפתחותה של קהילת עיתונאי הספורט מלמדת שתהליך ההתמקצעות והמאבק על תחום השיפוט הם דינמיים. תהליך ההתגבשות

של קהילת עיתונאי הספורט, כפי שהשתקף בסיקור משחקי הנבחרת הלאומית, נמשך כשני עשורים בהם מעמדם של כתבי הספורט היה נמוך מזה של הכתבים הפוליטיים והם השתייכו במקביל גם לממסד הספורטיבי. אולם, גם לאחר שנוצרה קהילה מקצועית, שביססה לעצמה סמכות בשדה הסקור, היא אותגרה על ידי ספורטאים וכותבים שלא השתייכו לשדה העיתונות.

ניתן לזהות בשיח הספורט התאמה בין השינויים שחלו במאפייני הכותבים לבין הרטוריקה הפנים-קהילתית. כל עוד לא התגבשה קהילה מקצועית מובחנת שחבריה סיקרו ספורט כעיסוק מרכזי, לא נוהל שיח רפלקסיבי במדורי הספורט. מרגע שהתגבשה קהילה מקצועית שזכתה להגמוניה לא מאותגרת בשדה, ההתייחסות הרפלקסיבית הייתה התייחסות שטשטשה את הגבולות הפנימיים בקהילה והעבודה העיתונאית תוארה כעבודה קבוצתית. רק כשהופיעו איומים חיצוניים ברורים על ההגמוניה של עיתונאי הספורט במדורי הספורט של עיתונות הדפוס מצד ספורטאים וכתבי טלוויזיה, ביקשו העיתונאים ליישם ערכים מקצועיים הקשורים לפרדיגמה האובייקטיבית כדי להבחין בינם לבין כתבים "לא מקצועיים".

העיסוק המתמיד בשיח הפנים קהילתי מאז שנות ה-90 מעיד על השבר הפרדיגמטי שחוו החברים בקהילת עיתונאי הספורט. עד לשנות ה-80 הפרדיגמה השלטת הייתה פרדיגמה של סיקור אוהד. אולם, משנות ה-90 השיח המקצועי ביקר באופן חריף את הפרקטיקות העיתונאיות, שחרגו מהפרדיגמה האובייקטיבית. המחקר, העוסק בשאלת המשברים הפרדיגמטיים, מניח שהקהילה העיתונאית נקלעה למשבר פרדיגמטי בעקבות התנהלות סוטה מהנורמות של אחד מהחברים בקהילה או בשל אתגור עקבי של קהילה עיתונאית מובחנת (Meyers, 2011). אולם, במדורי הספורט הפרדיגמה הפטריוטית מאותגרת לראשונה דווקא מבחוץ, על ידי כותבים חיצוניים לקהילה העיתונאית, המבקשים לשמור על ערכים עיתונאיים קלאסיים הקשורים לפרדיגמה האובייקטיבית. לפיכך, ממצאי המחקר תומכים בטענתו של קרלסון (Carlson, 2012) לפיה יש להרחיב את תפיסת התיקון הפרדיגמטי לתיקון מסדר שני, שלא עוסק ביחידים החורגים מהפרדיגמה, אלא באתגר פרדיגמטי הנובע משינויים בשדה העיתונות.

מלבד זאת, ממצאי המחקר מלמדים שהמשבר הפרדיגמטי בו נמצא שדה עיתונות הספורט במילניום השלישי לא נובע רק מגורמים פנים-קהילתיים הסוטים מהפרדיגמה ההגמונית, אלא גם, ואולי בעיקר, משינויים הקשורים לשדות משיקים. להתפוררותה של הזהות הלאומית בישראל בשנות ה-90 (רם, 1999) הייתה בוודאי השפעה על דעיכתה של הפרדיגמה הפטריוטית ששלטה בסיקור עד שנות ה-80. גם השינויים שחלו בהון הכלכלי והתרבותי של שחקני הכדורגל בשנות ה-80 וה-90 (בן פורת, 2002) איפשרו להם כניסה לשדה העיתונות הספורט, העצימו את ניגודי האינטרסים בשדה והציתו את המאבק המקצועי בינם לבין עיתונאי הספורט על תחום השיפוט.

בהקשר של הזדהות לאומית, התנועה שביצעו חלק מהעיתונאים – מהקוטב המזדהה עם הקהילה הלאומית לקוטב המגלה נאמנות לקהילה המקצועית – דומה לתנועה שזיהו זנדברג ונייגר (Zandberg & Neiger, 2005) בסיקור של קונפליקטים צבאיים. אולם, בעוד שבקונפליקטים צבאיים ההזדהות הלאומית מהווה ברירת מחדל בראשיתו של הקונפליקט והחזרה לדפוס העבודה המקצועי מתרחשת כשהקונפליקט נרגע; בשדה הספורט זנחו חלק מהעיתונאים את הנאמנות לקהילה הלאומית,

כשהזהות הלאומית בשנות ה-90 נסדקה. לכן, ניתן לטעון ששינויים פרדיגמטיים בשדה העיתונות עשויים לנבוע לא רק משינויים בשדה העיתונות, אלא גם משינויים רחבים יותר הקשורים למרכיבי הזהות של הפרטים המרכיבים את הקהילה העיתונאית.

מאירס (Meyers, 2011) טען שההתמקדות המחקרית בארועים משבריים נקודתיים נובעת מהחשיבות שמייחסת הקהילה העיתונאית לאירועים הללו. בחינה דיאכרונית של השיח העיתונאי מאפשרת לזהות שינויים פרדיגמטיים גם אם אלו לא מוגדרים באמצעות משבר נקודתי על ידי הקהילה העיתונאית. לפיכך, בהיבט המתודולוגי ראוי ליישם בחינה דיאכרונית של השיח העיתונאי השוטף במחקרים, הבוחנים את הפרדיגמה העיתונאית. וזאת כדי לבחון את התחזוקה הפרדיגמטית (Livio, 2005) ואת האופן שבו מאותגרת הפרדיגמה השלטת, מתוך הנחה שהפרדיגמה העיתונאית ההגמונית נמצאת במאבק מתמיד להישרדות ולהתחדשות.

היבט אחרון ראוי לציון הוא ההיבט המגדרי הנעדר מממצאי המחקר. תמיר וגלילי (Tamir & Galily, 2011), שערכו ראיונות עם עיתונאי ספורט, זיהו את ההיבט המגדרי כעומד במוקד העימות בין עיתונאים ותיקים בדפוס לבין אלו שפעלו בתקשורת הדיגיטלית. העובדה שבמחקר הנוכחי לא נמצאה התייחסות למגדר עשויה להיות מוסברת בסטטוס המקצועי הנמוך עדיין של עיתונאיות ספורט. עיתונאיות ספורט לא סיקרו את משחקי הנבחרת הלאומית; ולפיכך השיח הרפלקסיבי שהופיע בסיקור הנבחרת לא עסק כלל בזהות המגדרית של הכותבים. כך דווקא העדרן של העיתונאיות מהשיח המקצועי הרפלקסיבי במדורי הספורט מספק עדות נוספת למקום השולי שלהן במדורי הספורט.

לפני סיום, ראוי להתייחס למגבלות מקרה המבחן הנוכחי. הבחינה של סיקור משחקי הנבחרת הלאומית מהווה מקרה קיצוני בשדה הספורט של התמודדות עם המתח בין זהות לאומית לבין אובייקטיביות עיתונאית. עתה, משממצאי המחקר הנוכחי הציגו עדות לקיומו של שיח אובייקטיבי במקרה הקיצוני ובעיקר לשיח רפלקסיבי המבקש להתנתק מדפוסי הסיקור האוהד; ראוי לבחון במחקר עתידי גם את הסיקור של אירועי ספורט אחרים כדי לעמוד על האופן שבו מתקיים מאבק פרדיגמטי גם בסיקור השגרתי.

רשימת המקורות

- אוריאל, נ', מחרוז, א', בר-אלי, מ' ומנע א' (2001). פרשנות כדורגל בישראל כשדה של עיצוב תרבותי וכתחום עיסוק מקצועי. **מגמות**, מא(3), 395-423.
- אחרי מוסקבה לפני רמת גן. (1956, 25 יולי). **חדשות הספורט**, 3.
- אלכסנדרוני, א' (1964, 28 מאי). הקרחות עלבון לכדורגל הישראלי. **חדשות הספורט**, 2.
- אפרת, א' (2007, 4 יוני). הגביר והיו"ר של מכבי ארגזים. **ידיעות אחרונות**, 2.
- בן אברהם, נ' (1970, 1 יוני) השאיפה לשוויון. **מעריב**, 8.
- בן פורת, א' (2002). **ממשחק לסחורה: הכדורגל הישראלי, 1948-1999**. קריית שדה בוקר: המרכז למורשת בן-גוריון.
- ברזל, ש' (2013, 22 מרץ). החל עידן גוטמן בנבחרת. **הארץ**, 1.

- ברנר, י' (1976, 9 אפריל). אסיה קדה לישראל. **חדשות הספורט**, 3.
- גלילי, י' וקאופמן, ח' (2013). דיווחים על משחקי כדורגל בעיתונות העברית בתקופה העות'מאנית ובראשית התקופה המנדטורית (1906-1928). **קשר**, 45, 32-40.
- גלעדי, ד' (1956, 1 אוגוסט). הנס באצטדיון. **מעריב**, 5.
- גפן, א' (דצמבר, 1999). איך פעם אהבנו אותם. **שם המשחק**, 11.
- דורפן, ר' (2007, 23 מרץ). על המגרש, השפעה זרה זה טוב. **הארץ**, 8.
- הניחוש של ארזי מדויק ב-75 אחוז. (1970, 14 יוני). **הארץ**, 8.
- ויינגרטן, ג' (2003). משולש מנצח: ספורט טלויזיה וכסף. **פנים**, 25, 42-48.
- זהבי, פ' (1985, 18 אוקטובר). הדלת של יוסלה נפתחה – ארוק נפלט החוצה בעצבים. **חדשות**, 63.
- כספי, ד' ולימור, י' (1992). **המתווכים: אמצעי התקשורת בישראל 1948-1992**. תל אביב: עם עובד.
- ליפשיץ, א' (2013, 8 ספטמבר). יום חג לפטריוטים. **הארץ**, 8.
- לימור, י', תמיר, א' ושיפמן, א' (2013). ההצלחה שהרגה את העיתון. **קשר**, 45, 95-103.
- מוהר, ע' (1999, 19 נובמבר) יהירות ובורות. **העיר**, 107.
- מוהר, ע' (2006, 6 אוקטובר). היינו כחולמים. **העיר**, 94.
- מרקוביץ, א' (1998, ספטמבר). ההתאחדות הוציאה ספר. **שם המשחק**, 36.
- "נא לא להגזים". (1956, 11 יולי). **חדשות הספורט**, 2.
- פז, י' (2002). הספורט בעיתונות הכתובה בארץ ישראל ובמדינת ישראל. בתוך: ח' קאופמן, וח' חריף (עורכים), **תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים** (עמ' 343-362). ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
- פלג, ע' (2012, 6 ספטמבר). סוכן כפול. **ידיעות אחרונות**, 5.
- פלג, ע' (2012, 11 אוקטובר). עפר לרגליו. **ידיעות אחרונות**, 7.
- פלג, ע' (2012, 14 אוקטובר). מי שמזלזל ומי שמזוגזג. **ידיעות אחרונות**, 7.
- פלג, ע' (2013, 24 מרץ). אוורט לא אשם. **ידיעות אחרונות**, 5.
- פת, ב' (1949, 21 אוגוסט). על המתרחש בעולם הספורט לפני כישלון ספורטיבי אחרי כשלון ארגוני. **הארץ**, 4.
- ציפר, ט' (2007, 1 יוני). פסיבי. **העיר**, 102.
- צנציפר, נ' (2013, 8 ספטמבר). משהו רקוב. **ידיעות אחרונות**, 3.
- קאופמן, ח' (1997). ראשיתם של דיווחי הספורט בעיתונות העברית המנדטורית. **בתנועה**, 7 (1), 80-59.
- קמה, ע' ופירסט, ע' (2015). **על ההדרה: ייצוגים תקשורתיים של 'אחרים'**. תל אביב: רסלינג.
- רם, א' (1999). בין הנשק והמשק: ישראל בעידן העולמקומי. **סוציולוגיה ישראלית**, 7 (1), 99-145.
- רצון, א' (1985, 6 אוקטובר). כמה מלים לאלי אוחנה. **חדשות**, 26.
- רצון, א' (1999, 16 ספטמבר). ההילולה הסתיימה. **הארץ**, 15א.
- שגיא, י' (1988, 3 מרץ). הקשקשן. **הארץ**, 12.
- שפיגלר, מ' (1985, 3 ספטמבר). 11 עצות ל-11 שחקנים. **ידיעות אחרונות**, 15.
- שקדי, א' (2003). **מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני - תאוריה ויישום**. תל-אביב: רמות.
- שרצקי, א' (דצמבר, 1999). העלבון והזעם. **שם המשחק**, 8-16.

- Abbott, A. (1988). *The System of Professions: An Essay on the Division of Expert Labor*. Chicago: University of Chicago Press.
- Albæk, E. (2011). The interaction between experts and journalists in news journalism. *Journalism*, 12(3), 335-348.
- Albæk, E., Christiansen, P. M., & Togeby, L. (2003). Experts in the mass media: Researchers as sources in Danish daily newspapers, 1961–2001. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 80(4), 937-948.
- Berkowitz, D. (2000). Doing double duty: Paradigm repair and the Princess Diana what-a-story. *Journalism*, 1(2), 125-143.
- Bernstein, A. (2007). Running nowhere: National identity and the media coverage of Israel's football team attempt to qualify for Euro 2000. *Israel Affairs*, 13(3), 653-664.
- Bishop, R. (1999). From behind the walls: Boundary work by news organizations in their coverage of princess Diana's death. *Journal of Communication Inquiry*, 23(1), 90-112.
- Bishop, R. (2004). The accidental journalist: Shifting professional boundaries in the wake of Leonardo DiCaprio's interview with former president Clinton. *Journalism Studies*, 5(1), 31-43.
- Boyle, R. (2006). *Sports Journalism: Context and Issues*. London: Sage.
- Carlson, M. (2007). Making memories matter: Journalistic authority and the memorializing discourse around Mary McGrory and David Brinkley. *Journalism*, 8(2), 165-183.
- Carlson, M. (2012). 'Where once stood titans': Second-order paradigm repair and the vanishing US newspaper. *Journalism*, 13(3), 267-283.
- Carlson, M. (2015). Introduction: The many boundaries of journalism. In M. Carlson & S. C. Lewis (eds.), *Boundaries of Journalism: Professionalism, Practices and Participation* (pp. 1-18). New York: Routledge.
- Carlson, M., & Berkowitz, D. (2014). 'The emperor lost his clothes': Rupert Murdoch, news of the world and journalistic boundary work in the UK and USA. *Journalism*, 15(4), 389-406.
- Crouse, T. (1973). *The Boys on the Bus*. New York: Random House.
- Davidson, R. (2013). Two sides of the same coin. *Journalism Studies*, 14(3), 440-455.
- Frank, R. (2003). 'These crowded circumstances': When pack journalists bash pack journalism. *Journalism*, 4(4), 441-458.
- Gieryn, T. F. (1999). *Cultural Boundaries of Science: Credibility on the Line*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hallin, D. C. & Mancini, P. (2004). *Comparing media systems: Three models of media and politics*. New York: Cambridge University Press.
- Hanitzsch, T., Van Dalen, A., & Steindl, N. (2018). Caught in the nexus: A comparative and longitudinal analysis of public trust in the press. *The International Journal of Press/Politics*, 23(1), 3-23.

- Hindman, E. B. (2005). Jayson Blair, *The New York Times*, and paradigm repair. *Journal of Communication*, 55(2), 225-241.
- Karlsson, M. (2011). The immediacy of online news, the visibility of journalistic processes and a restructuring of journalistic authority. *Journalism*, 12(3), 279-295.
- Kaufman, H., & Galily, Y. (2007). Reading sports in Palestine: The early days of sport reports in the Hebrew mandatory press. *Israel Affairs*, 13(3), 586-604. doi: 10.1080/13537120701531676
- Koivula, N. (1999). Gender stereotyping in televised media sport coverage. *Sex roles*, 41(7), 589-604.
- Livio, O. (2005). Routinizing the unaccepted: Maintaining the journalistic paradigm through media discourse in Israel. Paper presented at the *Annual Conference of the International Communication Association*, New York.
- Meyers, O. (2005). Israeli journalism during the state's formative era: Between ideological affiliation and professional consciousness. *Journalism History*, 31(2), 88-97.
- Meyers, O. (2011). Expanding the scope of paradigmatic research in journalism studies: The case of early mainstream Israeli journalism and its discontents. *Journalism*, 12(3), 261-278.
- Reese, S. D., Rutigliano, L., Hyun, K., & Jeong, J. (2007). Mapping the blogosphere: Professional and citizen-based media in the global news arena. *Journalism*, 8(3), 235-261.
- Reich, Z. (2012). Journalism as bipolar interactional expertise. *Communication Theory*, 22(4), 339-358.
- Rowe, D. (2005). Fourth estate or fan club? sports journalism engages the popular. In S. Allan (ed.), *Journalism: Critical issues* (pp. 125-136). Maidenhead: Open University Press.
- Sarfatti-Larson, M. (1979). *The Rise of Professionalism*. Berkeley: University of California Press.
- Schudson, M. (1978). *Discovering the News: A Social History of American Newspapers*. New York: Basic Books.
- Schudson, M., & Anderson, C. (2009). Objectivity, professionalism, and truth seeking in journalism. In K. Wahl-Jorgensen & T. Hanitzsch (eds.), *The Handbook of Journalism Studies* (pp. 88-101). New York: Routledge.
- Singer, J. B. (2007). Contested autonomy: Professional and popular claims on journalistic norms. *Journalism Studies*, 8(1), 79-95.
- Tamir, I. (2014). The decline of nationalism among football fans. *Television & New Media*, 15(8), 741-745.
- Tamir, I., & Galily, Y. (2011). The human factor in the historical development of the media: Israeli sports pages as a case study. *The International Journal of the History of Sport*, 28(18), 2688-2706.

- Weaver, D. H., & Willnat, L. (2012). *The Global Journalist in the 21st Century*. New York: Routledge.
- Zandberg, E., & Neiger, M. (2005). Between the nation and the profession: Journalists as members of contradicting communities. *Media, Culture & Society*, 27(1), 131-141.
- Zelizer, B. (1992). *Covering the Body: The Kennedy Assassination, the Media, and the Shaping of Collective Memory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Zelizer, B. (1993). Journalists as interpretive communities. *Critical Studies in Media Communication*, 10(3), 219-237.

מאמר מקורי

תבהלת המסכים: ניתוח ביקורתי ומטא-אנליזה של הנחיות ארגון הבריאות העולמי להגבלת השימוש במסכים בקרב ילדים

יעקב אופיר, חננאל רוזנברג ורפאל טיקוצ'ינסקי*

תקציר

בחודש אפריל, 2019, פרסם ארגון הבריאות העולמי הנחיות למניעה ולהגבלת זמן מסך בקרב פעוטות וילדים בגיל הגן, שהתבססו על 33 מחקרים שעסקו בקשר שבין שימוש במסכים לבין התפתחות פסיכולוגית. ההנחיות סוקרו באופן נרחב בתקשורת ועוררו דאגה ציבורית רבה. ניתוח ביקורתי שיטתי ומטא-אנליזה של 33 המחקרים מלמדים כי איכות המחקרים ירודה, ההשפעה הפוטנציאלית הכללית המתוארת בהם נמוכה ביותר ($r = 0.095$) ואף שואפת לאפס לאור הטיית הפרסום המובהקת שנמצאה ($adjusted\ r = 0.06$). ממצאים אלה מתכתבים עם הספרות הקיימת, מערערים על ההנחה כי זמן מסך כשלעצמו פוגע בהתפתחות פסיכולוגית ומזהירים מפני התגברותה של פאניקה מוסרית סביב השימוש במסכים בקרב ילדים. ההמלצות למחקרי המשך הן להבחין בין שימוש נורמטיבי במסכים לבין שימוש פתולוגי, להפנות את הזרקור להתנהגויות והרגלים חיוביים, העלולים להיפגע בעקבות השימוש במסכים (למשל, שינה וספורט) ולהתמקד בהשפעות הדיפרנציאליות של התכנים השונים (למשל, אלימות ופורנוגרפיה). המלצות אלו עשויות לקדם פיתוח הנחיות ומסמכי מדיניות מבוססים ומאוזנים על השימוש במסכים בילדות.

מבוא

אחד האתגרים הגדולים העומדים בפני הורים בעידן הדיגיטלי הוא השימוש במסכים בקרב ילדים. מספר הולך וגדל של ילדים נחשפים לטכנולוגיות תקשורת כבר מגיל ינקות; ויש החוששים שהחשיפה עשויה לפגוע בהתפתחותם הפסיכולוגית התקינה (Browne, Thompson, & Madigan, 2020). הורים רבים מודאגים מכך ומתאמצים להגביל את זמן המסך היומי של ילדיהם. עם זאת, בקצב המהיר של החברה העכשווית, הקפדה על גיל חשיפה מתאים ועל זמן מסך מוגבל נתפסת כמאבק מתמשך וסיזיפי (Carson et al., 2014; Götz et al., 2020). רוב ההורים מודים שבפועל הם מאפשרים לילדיהם זמן מסך רב יותר ממה שהם תופסים כראוי, ובוודאי יותר מההמלצות הרפואיות הרשמיות אליהן נחשפו באמצעי התקשורת (Trinh et al., 2020). כתוצאה מכך, הורים רבים חווים תחושות אשמה ורגשות שליליים באופן תדיר (Carson et al., 2014), אשר אף התעצמו במהלך ההתפרצות האחרונה של מגפת הקורונה (Ophir et al., under review). סגירת הפעוטונים ובתי הספר

* ד"ר יעקב אופיר (yaakov.ophir@mail.huji.ac.il), הטכניון, מכון טכנולוגי לישראל.

ד"ר חננאל רוזנברג (hananelro@gmail.com), אוניברסיטת אריאל.

רפאל טיקוצ'ינסקי (Refael.Tikochinski@mail.huji.ac.il), הטכניון, מכון טכנולוגי לישראל.

ותקופות הסגר בבתים אילצו הורים לשלב בין עבודה מהבית לבין טיפול בילדים צעירים ו"להיעזר" לשם כך בטכנולוגיות המסכים. בפועל, זמן השימוש במסך בקרב ילדים זינק באופן משמעותי בתקופת הקורונה (Götz et al., 2020) והציף ביתר שאת את דאגות ההורים ואת השאלה העומדת בבסיס הסוגיה: האם יש עדויות משכנעות לכך שעצם זמן המסך פוגע בהתפתחות הפסיכולוגית של ילדים? לכאורה, על פי ארגון הבריאות העולמי (WHO), התשובה לשאלה זו היא: כן.

בעשור האחרון התפרסמו בארץ ובעולם המלצות, דו"חות ומסמכי מדיניות, הנוגעים להגבלת זמן מסך בקרב פעוטות וילדים, שנכתבו בידי איגודי רופאים ומוסדות ממשלתיים רפואיים. אחד מהמסמכים הבולטים, שזכה לסיקור תקשורתי אינטנסיבי, פורסם בחודש אפריל 2019 על ידי ארגון הבריאות העולמי (WHO). הוא כלל דו"ח מקיף בנושא "הנחיות לגבי פעילות גופנית, פעילות במצבי ישיבה ושינה לילדים מתחת לגיל חמש" (WHO, 2019). הנחיות אלו נוסחו ע"י קבוצת פיתוח ההנחיות (Guideline Development Group, GDG), לאחר שהקבוצה ערכה סקירה מקיפה של הספרות המדעית הקיימת בנושא. הרציונל מאחורי פרסום ההנחיות היה לספק לקובעי מדיניות, רופאי ורופאות ילדים ואחים ואחיות המלצות מעשיות בשאלת הזמן הדרוש לילדים לעיסוק בפעילות גופנית, לשינה ולהשתתפות בפעילויות במצב ישיבה. באופן מפתיע, סוג הפעילות האחרון כלל גם "בידור מבוסס-מסך" (screen-based entertainment). ההנחיות לא מותירות מקום לספק: "זמן מסך אינו מומלץ לתינוקות עד גיל שנה". לילדים בגילים שנתיים עד ארבע "זמן המסך המותר לא יעלה על שעה אחת ביום", ו"כמה שפחות - יותר טוב" (ראו טבלה 1). המלצות רשמיות אלו עוררו תשומת לב ודאגה ציבורית ניכרות. למרות שמסמך ההנחיות המלא עשיר במחקרים ובנתונים ועוסק כאמור בכמה היבטים בריאותיים שזמן מסך הוא רק אחד מהם, כותרות העיתונים במדינות שונות דיווחו על "הנחיות ארגון הבריאות הלאומי לגבי זמן מסך"¹, והזהירו מפני "הבעיות החמורות שגורמים המסכים"² והדהדו בייחוד את ההמלצה "לבטל כליל את זמן המסך לתינוקות"³ ו"להגביל את השימוש במסכים לפעוטות"⁴. אך עד כמה המלצות אלו מבוססות מבחינה מדעית?

מטרת המאמר הנוכחי היא להציע ניתוח ביקורתי ומטא-אנליזה של הספרות המדעית, העומדת בבסיס הנחיות ארגון הבריאות העולמי, ולהעניק לקוראים (בדגש על הורים לפעוטות וילדים בגיל הגן) פרספקטיבה מאוזנת על השימוש במסכים בקרב ילדים. כתגובה לעבודה השיטתית שנערכה בארגון הבריאות העולמי, הביקורת המובאת במאמר הנוכחי מסודרת כלבנה אחר לבנה בהשראת משחק הילדים הפופולארי גיגה, בו השחקנים מסירים קורות עץ ומניחים אותן בראש מגדל עץ, כך שנוצר מבנה גבוה ולא יציב. בכל שלב במאמר נסיר בזהירות לבנה אחת מהבסיס המדעי של הנחיות ארגון הבריאות, עד אשר בסוף המאמר, מגדל ההנחיות ובעקבותיו הסיקור העיתונאי יראו לא יציבים בעליל. מטא-אנליזה, שערכנו על אותו מסד נתונים אמפירי שעמד בפני קבוצת פיתוח ההנחיות של ארגון הבריאות העולמי, מלמדת כי אפילו אם כל הטענות (הבלתי סבירות, לטעמנו) המונחות בבסיס ההמלצות אכן מתקיימות; ההשפעה הפוטנציאלית הכוללת של החשיפה למסכים כשלעצמה על ההתפתחות הפסיכולוגית של ילדים (כפי שבאה לידי ביטוי במחקרים עליהם נשענו ב-WHO) היא זניחה. מעבר לכך, הניתוח מלמד כי התחום סובל מהטיית פרסום בה ישנה העדפה ברורה לפרסום מחקרים, המהדהדים את הפאניקה המוסרית הציבורית לגבי עצם השימוש במסכים. לבסוף, ולאור סדרת הפערים והכשלים המתודולוגיים שיוצגו להלן, אנו דנים במסקנות הנוגעות לזמן מסך בקרב פעוטות וילדים בגיל הגן

תוך התייחסות למחקרים ולסקירות עדכניים, שלא נכללו במסמך המקורי של ארגון הבריאות ומציגים שלוש המלצות מעשיות למחקרי המשך.

שיטת המחקר

הסקירה דלהלן כוללת שישה צעדים מתודולוגיים: בשלב הראשון אנו מבחינים בין המסגרת הכוללת של הנחיות ארגון הבריאות העולמי המכוונות לחוסר פעילות והשמנה לבין הנושא העומד על הפרק (כלומר, השפעות פסיכולוגיות של זמן מסך). בשלב השני, אנו דנים באיכותם של 33 המחקרים האמפיריים, המרכיבים את קורפוס הספרות המדעית של הדו"ח, כדי להתמודד עם הסוגיה של השפעות פסיכולוגיות. שני השלבים הבאים מוקדשים לבדיקה ביקורתית מעמיקה של תקפותם והרלוונטיות של שני המחקרים היחידים, שלא סומנו (בשלב הקודם) כמחקרים בעלי "איכות נמוכה מאוד". בשלב החמישי אנו חוקרים האם התמונה הכוללת העולה מ-33 המחקרים מייצגת דפוס אחיד ועקבי לגבי ההשפעות הפסיכולוגיות של המסכים. לבסוף, בשלבים האחרונים, אנו עורכים מטא-אנליזה להערכת ההשפעה הפסיכולוגית הכוללת של מסכים ולהערכה האם המחקרים שנאספו סובלים מהטית פרסום.

ממצאים

לבנה 1: הקישור בין פעילויות במצבי ישיבה ובין זמן מסך במצב ישיבה הוא מטעה

ראשית, יש לבחון מהי המטרה הכללית של הנחיות ארגון הבריאות הבינלאומי. כפי שמתואר בהצהרה הפותחת של המסמך, מטרת הדו"ח היא לקדם שינה בריאה ופעילויות גופניות ולצמצם פעילויות סטטיות בהן הילד נמצא בחוסר תנועה. זאת, מפני שהן מהוות גורם סיכון משמעותי לבעיות של השמנת-יתר ותמותה. המונח שנבחר כדי לתאר את הפעילויות הסטטיות הללו הוא *פעילויות במצב ישיבה* (sedentary activities). על פי מילון המונחים של ארגון הבריאות העולמי (פסקה IV), פעילויות במצב ישיבה כוללות שני סוגים של פעילויות: *זמן מסך במצב ישיבה* (Sedentary screen time), המוגדר כ"זמן המנוצל לצפייה פסיבית בבידור מבוסס-מסך (טלוויזיה, מחשב, מכשירים סלולריים)", ו*פעילויות אחרות במצב ישיבה* (פעילויות המתקיימות תוך כדי ישיבה, השענות או שכיבה), הגורמות לרמה נמוכה של חילוף חומרים. הדוגמאות, שניתנו לפעילויות אחרות במצב ישיבה שאינן שימוש במסכים, כוללות ישיבה במושב הרכב או בעגלה, אך גם זמן ישיבה בו ההורה מקריא סיפור לילד. ההשוואה בין האזנה לסיפור וישיבה במושב הרכב מובנת מתוך ההקשר הכללי של מסמך ההנחיות, כלומר מתוך התפיסה לפיה פעילויות סטטיות עלולות לגרום להשמנה ולבעיות בריאותיות. ברור כי ישיבה ממושכת מדי ללא פעילות גופנית מספקת עלולה להוביל להשמנה, ואין זה משנה מהי הפעילות המתקיימת תוך כדי מצב הישיבה. אך, האם הסיכונים המיוחדים למסכים שייכים לאותה משפחה של סיכונים, הקשורים בפעילויות ישיבה סטטיות (כמו, למשל, עצם הישיבה בעגלה)?

לתפיסתנו, הקישור שנערך בדו"ח ארגון הבריאות העולמי בין פעילויות במצב ישיבה ובין זמן מסך איננו קישור טריוויאלי. במיוחד לאור העבודה שההקשר הכללי של הדו"ח מתמקד בהעדר פעילות גופנית ובהשמנה. נתאר לעצמנו מצב מוכר של פעוט, היושב בכיסא התינוק ברכב במשך נסיעה ארוכה ובוכה. האם על פי ההנחיות, יכולים ההורים להשמיע לו שירים ב YouTube? לכאורה, הילד ממילא מצוי במצב ישיבה, ועל כן הוספת זמן המסך לא תגביר את הסיכון שלו להשמנה. במילים אחרות, האם כאשר הילדים מעורבים בפעילות גופנית והרגלי השינה שלהם תקינים, ניתן לחשוף אותם למסכים על חשבון זמן ישיבה אחר? נראה כי ברובד הגופני

הנדון בדו"ח, התשובה היא חיובית, שהרי אין כל סיבה להניח שפעילות במצב ישיבה עם מסך גורמת לסיכון גדול יותר להשמנה ולפגיעה בהתפתחות המוטורית מאשר פעילות במצב ישיבה ללא מסך. על כן, כדי להציג את ההשפעות הייחודיות של זמן מסך במנותק מהפגיעות הגופניות, עלינו להתמקד בחלק בדו"ח העוסק בהשלכות הפסיכולוגיות העלולות לפגוע בהתפתחות הקוגניטיבית, החברתית והרגשית של הילד. בלבנים הבאות נבקש, אם כן, לבחון את מידת התוקף המדעי של המחקרים עליהם מתבסס הדו"ח בהזהירו מפני אותן השפעות פסיכולוגיות לא רצויות.

לבנה 2: איכות העדויות התומכות בהשלכות הפסיכולוגיות השליליות של זמן מסך ירודה מאוד

על פי כותבי הדו"ח של ארגון הבריאות העולמי, ההנחיות המוצעות נקבעו על בסיס מספר רב של מחקרים, שנלקחו מתוך מאמרים המציגים סקירות שיטתיות ברמה גבוהה ושפורסמו בין השנים 2017-2018 בשש שפות שונות. הביסוס המדעי של ההנחיות הוצג במסמך נפרד, *Web Annex Evidence Profiles*⁵ הכולל 28 טבלאות המסכמות ממצאים מתוך 251 מחקרים. מתוך רשימה ארוכה זו, רק שתי טבלאות מתייחסות למחקרים, שבחנו את ההשפעות הפסיכולוגיות של זמן מסך, טבלה אחת המסכמת את ההשפעות הרגשיות-חברתיות (Web Annex, טבלה 1.2.3) וטבלה אחת המסכמת את ההשפעות הקוגניטיביות (Web Annex, טבלה 1.2.4).

הממצאים לגבי ההשפעות הרגשיות-חברתיות של מסכים מתבססים על 20 מחקרים: שני מחקרים ניסויים עם הקצאה מקרית (randomized trials), אחד עשר מחקרי אורך (longitudinal studies) ושבעה מחקרי חתך (cross-sectional studies). הממצאים לגבי ההשפעות הקוגניטיביות מתבססים על 29 מחקרים: שנים עשר מחקרי אורך (longitudinal studies), מחקר מקרה ביקורת אחד (case-control study) וששה עשר מחקרי חתך (cross-sectional studies). לאור העובדה שחלק מן המחקרים מופיעים בשתי הטבלאות (כלומר, בחנו את ההשפעות הפסיכולוגיות וגם את ההשפעות הקוגניטיביות) והעובדה שארבעה מחקרים על ההשפעות הקוגניטיביות (Web Annex, טבלה 1.2.4, מחקרים #87, #160, #173, ו-#174) לא בחנו שימוש במסכים, אלא פעילויות אחרות במצב ישיבה, סך המחקרים הרלוונטיים עומד למעשה על 33 מחקרים.

בחינת הממצאים מתוך המחקרים הללו מתחילה בבחינת איכותם המתודולוגית של מערכי המחקר עצמם. האיכות של כל המחקרים המופיעים ב-Web Annex דורגה על ידי קבוצת פיתוח ההנחיות באמצעות תהליך הנקרא (Grading of Recommendations, Assessment, Development and Evaluations) GRADE [[Guyatt et al., 2011]]. הפרוטוקול מספק סולם הערכה בן ארבע רמות דירוג, הנקבעות בהתאם לסוג מערך המחקר והסיכון שיפלו בו טעויות והטיות⁶. באופן מפתיע, הביקורת החמורה הראשונה בנוגע לתוקף הנחיות ארגון הבריאות העולמי מגיעה מקבוצת פיתוח ההנחיות עצמה. סיכום החלק העוסק בפעילויות מצבי ישיבה כולל את ההצהרה הבאה: "המלצות משמעותיות, ממצאים באיכות נמוכה מאוד". מתוך 33 המחקרים הרלוונטיים, 31 דורגו על ידי קבוצת פיתוח ההנחיות כמחקרים בעלי "איכות נמוכה מאוד". מידע מטריד זה מערער את "לבנת הגיגה" הבסיסית עליה נסמכות האזהרות לגבי ההשפעות הפסיכולוגיות השליליות של שימוש במסכים. יתרה מזו, גם שני המחקרים האחרים שקיבלו ציון של "איכות בינונית" הם בעייתיים, כפי שנראה מיד.

לבנה 3: אחד משני המחקרים בעלי 'איכות בינונית' אינו רלוונטי להמלצות

כאמור, קבוצת פיתוח ההנחיות הגדירה שניים מתוך 33 המחקרים כבעלי איכות מדעית בינונית. אולם, מסתבר כי הראשון משני מחקרים אלו (מחקר #157) כלל אינו רלוונטי למסקנות הסופיות. במחקר זה (Kostyrka et al., 2017) החוקרים השוו בין השפעותיהם של סרטים בקצב מהיר לעומת סרטים בקצב איטי על ילדים בגיל הגן, כאשר מהירות הסרט נמדדה על פי תדירות חיתוך הצילום (מספר ה'שוטים' בדקה). בניסוי מבוקר יצרו החוקרים שתי גרסאות של סיפור הילדים "החילוץ והלוויתן": האחת מדמה סרטים בקצב מהיר (28.2 חיתוכים בדקה) והשנייה מדמה סרטים בקצב איטי (6.2 חיתוכים). התוצאות של הניסוי הזה הצביעו על כך שילדים, הנחשפים לסרטים בעלי קצב מהיר, עשויים להחליף צעצועים בתדירות גבוהה יותר במהלך משחק מאשר ילדים שצפו בסרטים בקצב איטי. זהו ניסוי מסקרן, אבל שני מאפיינים של מחקר זה מונעים ממנו להיות רלוונטי להמלצות ארגון הבריאות הבינלאומי לגבי זמן מסך. ראשית, המחקר אינו מתייחס או בוחן את השימוש בזמן מסך כשלעצמו, שהרי שתי הקבוצות השתתפו בפעילות של זמן מסך במצב ישיבה. שנית, הסרט הערוך בקצב מהיר בו צפו הילדים בקבוצת הניסוי, נערך באופן מלאכותי ואינו מדמה סרט ילדים טיפוסי. אכן, תדירות החיתוכים בסרט המהיר דומה לזו שבסרט אנרגטי במיוחד, שאינו מתאים לילדים בגיל הגן וכלל אינו פונה לקהל צופים זה. הדוגמאות שסופקו על ידי החוקרים כמקבילות לתכנים בקצב מהיר הם הקליפים של טיילור סוויפט (Blank Space, 32 חיתוכים בדקה) ומארק רונסון (Uptown Funk, 37.5 חיתוכים בדקה). לעומת זאת, הסרט האיטי אכן מדמה תכנית טלוויזיה פופולרית לילדים ("Sooty", 7.6 חיתוכים בדקה). לכן המלצה אלטרנטיבית ומדויקת יותר להורים, המבקשת להתבסס על מחקר זה, צריכה לעסוק בשליטה על התוכן בו צופים הילדים במסכים, אך ללא שום קשר לפרק זמן המסך המומלץ לילדים.

לבנה 4: המחקר האחר בעל 'איכות בינונית' מכיל פגמים מתודולוגיים משמעותיים

לכאורה, המחקר השני מבין השניים שדורגו כבעלי איכות בינונית (מחקר #101), מספק את 'ראיית הזהב'. במחקר (Yilmaz et al., 2015) נערך ניסוי אקראי מבוקר (randomized controlled trial, RCT) על התערבות פסיכו-חינוכית הנוגעת לשימוש במסכים, שנערכה בקרב הורים לילדים בגיל הגן. ההורים בקבוצת הניסוי השתתפו בפגישת ייעוץ וקיבלו ארבע פעמים קבצי מידע על "ההשפעות המזיקות של הטלוויזיה, הווידאו ומשחקי המחשב" (שם, עמ' 444). להורים בקבוצת הביקורת לא נאמר דבר הקשור למסכים. באמצעות מערך מחקרי זה, עורכי המחקר ביקשו לבדוק האם ההתערבות מסוגלת לעזור להורים להפחית את זמן המסך של ילדיהם והאם להפחתת זמן המסך (ככל שהיא אכן תתרחש בעקבות ההתערבות) תהיינה השלכות חיוביות, שיבואו לידי ביטוי בשיפור במדדים גופניים (BMI) ובמדדים רגשיים-חברתיים (הפחתה בהתנהגויות תוקפניות והפרת כללים). אולם מסתבר כי דווקא ממצאי ניסוי זה, בעל האיכות הגבוהה, אינם תומכים בהנחיות דו"ח ארגון הבריאות העולמי.

אנו מבקשים להצביע על ארבע בעיות כלליות במחקר זה. ראשית, הממצא המרכזי של המחקר, לפיו הכותבים מצאו הפחתה משמעותית בזמן מסך בקרב ילדים בעקבות ההתערבות הפסיכו-חינוכית, אינו רלוונטי להנחיות ארגון הבריאות העולמי. אכן, ילדים בקבוצת הניסוי החלו את המחקר עם זמן מסך ממוצע של 86.03 (SD=20.46) דקות ביום, וסיימו אותו, לאחר תשעה חודשים, עם 21.15 (SD=6.12) דקות ביום בלבד. אך מספרים אלה מהווים לכל היותר מעין בדיקת מניפולציה, כלומר בדיקה המוודאת שההתערבות השיגה את מה שהיא מיועדת להשיג. במחקרים העוסקים בהתנהגויות שהוכחו כהתנהגויות סיכון (למשל עישון או מין לא

מוגן), יש לבדיקה כזו משמעות רבה; אך במחקרים העוסקים בהתנהגויות שטרם הוכחו כהתנהגויות סיכון, המשמעות היחידה של הממצא היא שהפחתת זמן מסך היא אכן אפשרית. גם אם יהיה מי שישאב עידוד מממצא זה, אין לו כל קשר להשפעות של זמן המסך.

שנית, המחקר לא מצא הבדל בציוני מדד מסת הגוף (BMI) בין קבוצת הניסוי לקבוצת הביקורת. העדר ההבדל דווקא בממצא זה ראוי לציון במיוחד לאור התוקף המדעי הגבוה של המדד. BMI הוא מדד אובייקטיבי, שאיננו רגיש להטיות סובייקטיביות המאפיינות מחקרי דיווח עצמי. בהתחשב במערך הניסוי של המחקר (RCT) ובתוקף של המדד, העדר ממצא המעיד על שינוי במסת הגוף בעקבות צמצום זמן המסך, מערער על המסגרת הכללית של הנחיות ארגון הבריאות, שהתמקדו בהשפעות הגופניות של פעילויות במצבי ישיבה, אליה התייחסו בלבנה 1.

שלישית, ניתוח ההשפעות הרגשיות-חברתיות לא נערך באופן מדויק. החוקרים טענו כי הילדים בקבוצות הניסוי שזמן המסך שלהם צומצם, הראו פחות התנהגויות תוקפניות והתנהגויות עברייניות (delinquent behaviors) בהשוואה לילדים בקבוצת הביקורת שנותרו עם זמן מסך רגיל. הם ביססו את הטענה הזו על העובדה שלפני ההתערבות לא נמצאו הבדלים סטטיסטיים בין שתי הקבוצות ביחס לשני סוגי ההתנהגויות השליליות, ואילו לאחר ההתערבות נמצאו הבדלים סטטיסטיים בין הקבוצות. ממוצע ההתנהגות התוקפנית תשעה חודשים לאחר ההתערבות עמד על 3.85 ($SD=1.38$) בקבוצת הביקורת, לעומת 3.35 ($SD=1.46$) בקבוצת ההתערבות בה הופחת זמן המסך. הממוצע של מקרי ההתנהגות העבריינית עמד על 3.83 ($SD=0.95$) בקבוצת הביקורת, לעומת 3.45 ($SD=1.56$) בקבוצת הניסוי. הבעיה היא שהניתוחים שנערכו במחקר (מבחני t בין קבוצות למדגמים בלתי תלויים) לא התאימו למערך הניסוי, ועל כן יש לבחון אותם בזהירות יתרה. מחקרי RCT, הכוללים שתי קבוצות (קבוצת ניסוי וקבוצת ביקורת) עם מדידות חוזרות (לפני ואחרי ההתערבות) כדוגמת המחקר המדובר, צריכים לכלול ניתוח, המשלב ניתוח תוך-נבדקי וניתוח בין-נבדקי (Mixed-design analyses, such as a split-plot analysis of variance). המתייחסים להבדלים בין הקבוצות השונות תוך כדי בחינת ההבדל שהתרחש בתוך כל קבוצה. ניתוח כזה הוא משמעותי, כיוון שמוקד העניין במחקרי RCT הוא ההבדל בין השינויים, שהתרחשו בקבוצת ההתערבות, לבין השינויים שהתרחשו בקבוצת הביקורת. ניתוח משולב זה נדרש במיוחד במחקר בו אנו עוסקים לאור הממצאים יוצאי הדופן שעלו בו. מצד אחד, ממוצע התוצאות של ההתנהגויות העברייניות גדל הן בקבוצת הביקורת (מ-3.02 ל-3.83) והן בקבוצת ההתערבות (מ-3.02 ל-3.45). זאת, למרות צמצום זמן המסך, שאמור היה לכאורה להפחית את ההתנהגויות העברייניות. מצד שני, בשתי הקבוצות ניכרה ירידה משמעותית בהתנהגויות התוקפניות. בהתאם להשערת המחקר, ממוצע ההתנהגויות התוקפניות ירד מ-6.94 ($SD=1.66$) ל-3.35 ($SD=1.46$), אבל ירידה דומה נצפתה גם בקבוצת הביקורת מ-7.17 ($SD=1.52$) ל-3.85 ($SD=1.38$). היקף הירידה, שנצפה בשתי הקבוצות (3.32 ו-3.59) תשעה חודשים לאחר ההתערבות, נראה על פניו גדול הרבה יותר לעומת ההבדל המזערי בין השינויים שהתרחשו בשתי הקבוצות (0.27). הירידה המשמעותית שהתרחשה בשתי הקבוצות עשויה ללמד כי הגורם המרכזי לירידה בהתנהגות התוקפנית איננו קשור לזמן מסך. על מנת לערוך את הניתוחים המשולבים הנדרשים, ביקשנו מן החוקרים את קובץ הנתונים המקורי. אך נכון לעת כתיבת שורות אלו, עדיין לא קיבלנו את תשובתם.

רביעית, גם אילו נעשה ניתוח ראוי של הנתונים, אנו סבורים כי לא ניתן להסיק מהם את המסקנות הנוגעות להשפעות המזיקות של מסכים. זאת, בשל פגם בולט במתודולוגיה של הניסוי. בעוד שהמשפחות בקבוצת הניסוי נחשפו לארבע ההתערבויות שתוארו לעיל, ההורים בקבוצת הביקורת "לא היו מודעים ליעוץ זה" (Yilmaz et al., 2015, p. 444). כפי שהודו גם החוקרים בעצמם, בשונה מההורים בקבוצת הביקורת, "הדיווח של ההורים בקבוצת הניסוי על התנהגויות תוקפניות עלולים להיות מוטים" (Yilmaz et al., 2015, p. 448), שכן הם היו מודעים לחלוטין למטרות המחקר. הורים אלו נחשפו למאפייני מצב הניסוי (demand characteristics) של המחקר. הם הבינו מה מצופה מהם וידעו מהן התשובות ה"נכונות". בניגוד לנתונים האובייקטיביים במדד ה-BMI, הורים יכולים לספק תגובות מוטות לשאלונים הרגשיים-חברתיים הסובייקטיביים. יתרה מכך, המשתתפים בקבוצת הניסוי היו חשופים למסע שכווץ, שהדגיש את ההשפעות המזיקות של מסכים ואת ההשפעות החיוביות של הפחתה אקטיבית של זמן מסך. על כן, גם אם ההורים הרגישו שהדיווחים שלהם אותנטיים, ייתכן שהם היטו בצורה לא מודעת את תשובותיהם בהתאם לאמונות החדשות שהם רכשו במהלך ההתערבות. בפועל, לאור מאפייני קבוצת הביקורת, מערך המחקר לא מאפשר הבחנה בין אפקט הפלצבו, בו נבנית אצל ההורה אמונה שלהפחתת זמן המסך תהיינה השפעות חיוביות על התנהגותו של הילד, לבין "החומר הפעיל" עצמו, הלא הוא ההפחתה בפועל של זמן המסך.

לבנה 5: המחקרים על השפעות פסיכולוגיות אינם מתכנסים לכדי טיעון אחיד

לאחר שראינו כי הנחיות ארגון הבריאות הבינלאומי מבוססות על מחקרים באיכות נמוכה ביותר, ניתן עדיין לטעון כי צירוף כל 33 המחקרים עליהם מבוססות הנחיות ארגון הבריאות יוצר מסה קריטית של ממצאים, המתכנסים לתמונת מצב מדאגה על אודות השפעות זמן מסך על ילדים. אולם, נראה שגם טענה זו איננה נכונה. על מנת לקבל הערכה כוללת של כלל המחקרים, חזרנו ובחנו כל אחד מ-33 המאמרים שנאספו על ידי קבוצת פיתוח ההנחיות (תרשימים 1.2.3 ו-1.2.4 ב-Web Annex) ובחנו את המהימנות וההומוגניות של המשתתפים המסבירים ושל ממצאי המחקרים, הלא הם המדד של זמן מסך ומגוון ההשלכות הפסיכולוגיות.

זמן מסך. לכאורה, המשתנה המסביר של זמן המסך צריך להיות זהה למדי בכל 33 המחקרים. מאחר שהמחקרים התייחסו לילדים צעירים, זמן המסך הוערך בדרך כלל באמצעות דיווח עצמי פשוט בו הורים התבקשו לדווח כמה שעות ביום/שבוע ילדיהם משתמשים בטכנולוגיות מבוססות מסך. עם זאת, בפועל, מדדי זמן המסך כללו שונות משמעותית: זמן טלוויזיה, זמן מחשב, זמן טלפון נייד וחשיפה כללית למדיה אלקטרוניים. זמן המסך משתנה גם בין שימוש פעיל וסביל; בין משחקי וידאו ומחשב מצד אחד, וצפייה בטלוויזיה/DVD/וידאו מצד שני. הטרוגניות זו בין מדדי זמן המסך השונים מאתגרת את הטענה שהמחקרים מתכנסים לכדי תמונת מצב אחידה.

אתגר נוסף הוא ההתייחסות המכלילה בטכנולוגיות "יישנות" (כגון טלוויזיה) יחד עם טכנולוגיות חדשות (כגון טלפון חכם). יתכן שהערכת משך זמן הצפייה של הילדים בטלוויזיה היא קלה יותר (משום שצפייה זו מאופיינת במקטעי שימוש ממושכים ומובחנים) בהשוואה להערכת משך הזמן בו הילדים משתמשים בטלפונים חכמים. השימוש בטלפון חכם הפך לחלק בלתי נפרד מהפעילויות היומיומיות שלנו והורים רבים נוהגים לתת לילדיהם "זמן טלפון חכם" באופן אקראי ולמשכי זמן קצרים (למשל: בזמן המתנה בתור בסופרמרקט או במהלך הכנת ארוחת ערב). ההבדלים באופני השימוש בטכנולוגיות השונות מחלישים את מהימנותו של מדד זמן המסך, שכן יש יסוד סביר להניח שהורים מספקים הערכות לא מדויקות לגבי זמן המסך של ילדיהם (Hoplamazian et al., 2018). ואכן, מחקרים קודמים הראו פערים משמעותיים בין מדדי דיווח עצמי של זמן הטלפון החכם לבין אמצעי מדידה אובייקטיביים (כלומר, שאינם מבוססי דיווח עצמי), כגון יישומים ייעודיים לאיסוף נתונים (Wilcockson et al., 2018).

השלכות פסיכולוגיות. בדיקה נוספת, שערכנו במטרה לבחון האם אכן ישנה תמונה אחידה בנוגע להשלכות פסיכולוגיות של זמן מסך, נעשתה באמצעות מיפוי של הממצאים השונים להשפעות "טובות", "רעות" ו"לא מובהקות" של שימוש במסכים. בתהליך זה נבחנו 33 מחקרים, שכללו 66 אפקטים המעידים על השפעות פסיכולוגיות שונות של שימוש במסכים. המסקנה הראשונה, העולה מניתוח מדוקדק של המחקרים הנסקרים בדו"ח, היא שהם בחנו היקף רחב מאוד של משתנים פסיכולוגיים: בעיות קשב, הפרעות דיבור, התנהגות בכיתה, קורבנות לבריונות ורבים אחרים. על כן, הטענה כי התייחסות כוללת למחקרים כגוף אחד, המצביע על דפוס אחיד של השפעה פסיכולוגית שלילית, נשענת על 'קפיצה לוגית' בעייתית, לפיה כל המחקרים עוסקים בהשפעות פסיכולוגיות דומות. המסקנה השניה העולה מניתוח הממצאים היא שרוב המחקרים ($N=21$) דיווחו גם על תוצאות לא מובהקות לגבי חלק מן המשתנים שנבחנו. כאשר לוקחים בחשבון את החשש הסביר מפני הטיית פרסום – הנטייה המדעית לא לפרסם תוצאות לא מובהקות (ראו לבנה 7) – סביר להניח שישנם מחקרים נוספים בהם התגלו ממצאים לא מובהקים, שלא נכללו בסקירה של ארגון הבריאות מפני שהם מעולם לא פורסמו (Dickersin et al., 1987). המסקנה השלישית והמפתיעה העולה מן הממצאים היא שחלק מן המחקרים ($N=5$) הצביעו על השלכות חיוביות הקשורות לשימוש במסך כגון שיפור מיומנויות חברתיות ותפקודים קוגניטיביים. לאור שלוש המסקנות האלו, ניתן לסכם ולומר כי 33 המחקרים אינם יוצרים תשתית מדעית אחידה וברורה המציגה השפעה פסיכולוגית שלילית של זמן מסך בקרב ילדים.

לבנה 6: מטא-אנליזה של המחקרים מצביע על אפקט כולל זניח של זמן מסך

אפילו אם נקבל את הקפיצה הלוגית מרחיקת הלכת שצירוף כל 66 ההשפעות שעלו מ-33 המחקרים מוביל למסקנה אחת כוללת בדבר ההשפעה הפסיכולוגית של שימוש במסכים, יש צורך לבחון את האפקט הכולל היוצא מצירוף המאמרים לכלל אפקט מדיד אחד. לשם כך ביצענו ניתוח מטא-אנליזה של כלל הנתונים (Littell, Corcoran, & Pillai, 2008) תוך צירוף 66 הממצאים, שעלו מתוך 33 המחקרים עליהם התבסס הדו"ח. זאת, למרות הסתייגויותינו מחלק מן המחקרים ומעצם ההנחה שניתן לצרף אותם יחד לכדי מקשה אחת. על מנת לבצע את ניתוח-העל, השתמשנו בתוכנת R גרסה 3.5.0⁷. ראשית, אספנו מכל 33 המחקרים את כל "גדלי האפקט" הסטטיסטיים (למשל: Cohen's d, Odds ratio וכדומה) הרלוונטיים להשפעה של השימוש במסכים על משתנים פסיכולוגיים וקוגניטיביים. לאחר מכן, המרנו את כל גדלי האפקט למקדם המתאם של פירסון (r) תוך שימוש בחבילת התוכנה Psych של R (גרסה 1.8.12⁸). במקרים בהם החוקרים לא הציגו את ערך גודל

האפקט, חילצנו את ערך ה- r מתוך נתונים סטטיסטיים אחרים שדווחו במחקרים (קרי ממוצעים, סטיות תקן או פרמטרים סטטיסטיים אחרים, למשל F , T או χ^2) באמצעות אותה חבילת תוכנה. במקרים בהם נערכה רגרסיה מרובה, המרנו את מקדמי הבטא הסטנדרטים ל- r באמצעות שימוש בנוסחה $r = \beta + 0.5$, כאשר γ שווה 1 כאשר β חיובי, ו-0 כאשר β שלילי (Peterson & Brown, 2005). אחד המחקרים לא כלל מקדמי בטא סטנדרטיים או נתונים סטטיסטיים אחרים המאפשרים את המרתם לגודל אפקט (Mistry et al., 2007), ולכן לא נכלל בניתוח-העל. לבסוף, במקרים בהם מספר אפקטים התבססו על אותו מדגם (Zimmerman & Christakis, 2005), חישבנו את הממוצע של האפקטים והשתמשנו בציון הסינתטי כיחידה בתוך ניתוח-העל (Borenstein et al., 2021). הליך זה הניב 55 אפקטים (Pearson's coefficients). לאחר איסוף והמרה של כלל ערכי גודל האפקט, ערכנו סטנדרטיזציה של 55 ערכי ה- r לציוני Fischer z וערכנו את ניתוח-העל עצמו באמצעות שימוש בערכה הסטטיסטית Metafor (גרסה 2.1-0). על מנת להבטיח את תקפות התוצאות, השתמשנו בשני המודלים הסטטיסטיים המקובלים: random effect model ו fixed model (תרשים 1). נציג כאן את התוצאות מה-random effect model המקל יותר והמאפשר לערוך את הניתוח גם במקרים בהם המחקרים אינם בודקים את אותם משתנים בדיוק (Borenstein et al., 2021).

התמונה הכוללת העולה מניתוח-העל מוצגת בתרשים Forest plot (תרשים 1). לכאורה, הממצאים מראים כי ישנו מתאם בין זמן מסך ובין משתנים פסיכולוגיים [$r = 0.095$, $p < 0.01$; 95% CI [0.07, 0.12]]. שני ניתוחי-על נוספים, שנערכו בנפרד לכל אחד מאשכולות הנתונים, סיפקו ממצאים דומים, הן בנוגע למחקרים הרגשיים-חברתיים [$r = 0.08$, $p < 0.01$; 95% CI [0.05, 0.11]] והן בנוגע למחקרים הקוגניטיביים [$r = 0.08$, $p < 0.01$; 95% CI [0.05, 0.12]]. אולם למרות היותו מובהק, ערכו של האפקט הכולל ($r = 0.095$) והשאיפה של רווחי הסמך לנקודת האפס (0.07) מצביעים על כך שהקשר בין זמן המסך לבין התפתחות פסיכולוגית של ילדים נמוך במיוחד (Cohen, 2013). למעשה, ערך סכום האפקט מסביר פחות מ-2% מן השונות של ההתפתחות הפסיכולוגית של ילדים. לכן, גם אם נקבל את כל הנחות המוצא והנתונים על בסיסם נכתבו הנחיות ארגון הבריאות הבינלאומי, ההשפעה הממשית של המסכים זניחה.

לבנה 7: ניתוח-העל מצביע על הטיית פרסום לפיה ישנה העדפה לפרסום מחקרים המציגים השפעות שליליות
כפי שהוזכר בלבנה 5, אחת הבעיות המובנות בתהליך הפרסום של מחקר מדעי היא הנטייה של העורכים והכותבים לקבל באופן בררני רק מאמרים המדווחים על תוצאות "רצויות", העולות בקנה אחד עם העמדה האפריורית של העורך/כותב, ונוטים יותר לדחות מאמרים, המציגים ממצאים הסותרים את תפיסתם התאורטית או המציגים ממצאים שאינם מובהקים סטטיסטית (Dickersin et al., 1987). כאשר מתרחשת הטיית פרסום בתחום מחקרי מסוים, הדבר פוגם בתוקף הממצאים המתגלים במטא-אנליזה (Borenstein et al., 2021). על מנת להעריך האם המחקרים, שעל בסיסם גובשו המלצות ארגון הבריאות, סובלים מהטיית פרסום; ערכנו ניתוח הטיית-פרסום הנשען על מבחן Egger regression ותרשים Funnel plot. תרשים 2 (Funnel plot) מציג את כל 55 הממצאים, שנכללו בניתוח-העל שערכנו בחלק הקודם (לבנה 6). בתרשים ניתן להבחין (בחלק הימני התחתון) כיצד ממצאים רבים, המצביעים על אפקט שלילי בנוגע להשפעת המסכים, אכן פורסמו, למרות שהם מתאפיינים בטעויות תקן גבוהות יחסית ועל כן נחשבים למחקרים "חלשים" מבחינה סטטיסטית. לעומת זאת, מחקרים באותה רמת חוזק סטטיסטי, המצביעים על אפקטים חיוביים בנוגע

להשפעות המסכים, לא פורסמו כמעט כלל (בתרשים, חלק שמאלי תחתון). מחקרים כאלו התקבלו לפרסום רק אם היה מדובר במחקרים "חזקים", כלומר עם טעויות תקן קטנות יחסית (חלק שמאלי עליון). בנוסף, מבחן Egger regression שבוצע על הנתונים הצביע אף הוא על אפקט מובהק של הטיית פרסום ($z = 4.438, p < 0.001$). על מנת להעריך את השלכות הטיית הפרסום על האפקט הכללי בניתוח-העל, ערכנו הליך trim-and-fill (Duval & Tweedie, 2000; Shi & Lin, 2019). הערכנו את המספר והעוצמה של האפקטים שיכלו היו להתפרסם לולא הימצאותה של הטיית הפרסום ומצאנו שהאפקט הכללי המתוקן הוא נמוך אף יותר ($r = 0.06, p < 0.001$; 95% CI [0.0, 0.04]). מהאפקט הנמוך שנצפה בניתוח-העל המקורי.

כמובן שהטיית פרסום יכולה להתרחש בכל תחום מדעי. יחד עם זאת, נדמה כי בזירת המחקר העוסקת בהשפעות המדיה – בייחוד על ילדים ובני נוער – ההטיה בולטת עוד יותר. מגמה זו קשורה לדינמיקה הציבורית של "פאניקה תקשורתית" (Media Panic) (Drotner, 1999; Ingraham & Reeves, 2016), חשש המתעורר עם הופעה של כל טכנולוגית תקשורת חדשה והמתעצם לכדי אזהרות מוגזמות וקולניות, שאינן מגובות במחקר מדעי, אך זוכות לבולטות תקשורתית גבוהה. וכך, במעין מעגל סזיפי, הפאניקה התקשורתית מזינה את הטיית הפרסום, שמבליטה את המחקרים המצביעים על סכנות המסכים, שבתורם חוזרים ומזינים את הפאניקה (Buckingham, 2002; Orben, 2020). מתוך תפיסה מעגלית זו, יתכן כי גם 21 האפקטים הלא מובהקים ו-5 האפקטים החיוביים של המסכים 'הצליחו להשתחל' לתוך הניתוח שערכנו כאן, רק בגלל שבאותם מחקרים נמצאו גם או בעיקר אפקטים שליליים של מסכים, כאלו שהביאו לפרסומם מלכתחילה. במילים אחרות, ניתוח-העל שהצגנו מצביע על כך שישנה סבירות גבוהה שקיימים מחקרים אמפיריים נוספים, שלא מצאו כל השפעה של שימוש במסכים על ילדים, אבל בשל הטיית הפרסום, הם לא הובאו לידיעת הקהילה המדעית וממילא לא זכו להתייחסות בשיח הציבורי.

דיון ומסקנות

המאמר הנוכחי הוקדש לניתוח ביקורתי ומטא-אנליזה של הספרות המדעית העומדת בבסיס הנחיות ארגון הבריאות העולמי. למרות העבודה המדעית היסודית, שהציגה קבוצת פיתוח ההנחיות (ה-GDG) של ארגון הבריאות העולמי, ביקשנו לערער על תקפותן המדעית של הנחיות הארגון בנוגע לזמן מסך מומלץ לילדים ולפעוטות. בלבנה הראשונה ערכנו הבחנה ברורה בין המסגרת הרעיונית הכללית של ההנחיות (העדר פעילות גופנית והשמנה) לבין הנושא הנידון ש'תפס' את כותרות העיתונים (זמן מסך במצב ישיבה). בלבנה השנייה הרחבנו על ההסתייגות המרכזית של ארגון הבריאות עצמו, לפיה למרות ש"ההמלצות בנוגע לשימוש במסכים הינן משמעותיות", הממצאים בפועל של 31 מתוך 33 המחקרים העומדים בבסיסן הם "באיכות נמוכה מאוד". בלבנה השלישית והרביעית צללנו אל תוך שני המחקרים היחידים, שהוגדרו כבעלי איכות בינונית, והראנו כי הם סובלים ממספר מבעיות מתודולוגיות ו/או שאינם רלוונטיים להמלצות ארגון הבריאות. לאור העובדה ש-33 המחקרים התחקו אחר מגוון רחב של השלכות פסיכולוגיות פוטנציאליות, שכללו גם השלכות חיוביות של שימוש במסכים ומספר לא מבוטל של ממצאים לא מובהקים, הלבנה החמישית ערערה על ההנחה שההשלכות של עצם השימוש במסכים מתכנסות לכדי דפוס אחיד (שהיה אולי מאפשר להסיק ממנו המלצות יישומיות). ניתוח-העל שנערך בלבנה השישית הראה כי מידת ההשפעה הפסיכולוגית הכוללת של שימוש במסכים היא זניחה. לבסוף, ניתוח מסוג תרשים משפך (funnel plot) בלבנה השביעית הציג ראיות לכך שהספרות על השפעות המסכים סובלת מהטיית פרסום, כלומר מעדיפה את פרסומם של מחקרים המדגימים השלכות שליליות

ומתעלמות ממחקרים שאינם עולים בקנה אחד עם התפיסה לפיה "זמן מסך מסוכן". אנו סבורים כי בסיכום כל שבעת השלבים הללו, המאמר הנוכחי מערער את הראיות המדעיות של הנחיות ארגון הבריאות העולמי ואת האזהרה מפני ההשלכות השליליות של עצם השימוש במסכים על ההתפתחות הפסיכולוגית של ילדים.

במובן זה, אנו מצטרפים לחוקרים קודמים, הסבורים שתופעה זו של ניסוח מסקנות מוחלטות ללא ראיות מספקות אינה נדירה במחקר העוסק בשימושי מסך בקרב ילדים (Orben & Przybylski, 2019; Vuorre, 2021). מאמרי ביקורת שפורסמו לאחרונה חושפים כי חלק מן המחקרים העדכניים, שהציגו מסקנות מדאגות בנוגע לסיכונים הטמונים בעצם השימוש במסכים, מתבססים על הנחות מתודולוגיות בעייתיות, מזעזע חשיבותם של ממצאים סותרים והסתמכות יתרה על אפקטים מתאמיים קטנים (Ophir, 2020; Ophir et al., 2020; Ophir, Tikochinski & Rosenberg, 2019; Lipshits-Braziler & Rosenberg, 2019). אמנם, יש הטוענים כי אפקטים קטנים עלולים להתפתח לאפקטים גדולים לאורך זמן (Browne et al., 2020); אך תופעה זו אפשרית רק אם ההשפעות שנצפו מובחנות ואמינות.

במקרים רבים, ההשפעות השליליות (הקטנות) של מסכים המוצגות במחקרים אינן מדויקות ומסוות את היחסים המורכבים יותר, המתקיימים בין שימוש במסכים לבין התפתחות פסיכולוגית (Orben & Przybylski, 2020). מחקר חדש, שלא נכלל בספרות שעמדה בבסיס הנחיות ארגון הבריאות העולמי, העלה חשש מטריד כי פעוטות הצופים בטלוויזיה או בסרטונים נמצאים בסיכון לפתח תסמינים של הפרעת הספקטרום האוטיסטי (ASD) (Heffler et al., 2020). גם במקרה זה, ובאופן בלתי נמנע, האזהרה המדעית משכה תשומת לב ניכרת מצד התקשורת הפופולרית, על אף שהאפקט שנצפה במחקר היה חלקי, קטן ולא מהימן. מסקנת המחקר התבססה על ממצא יחיד לפיו יש קשר מתאמי קטן בין צפייה בטלוויזיה ובסרטונים בגיל שנה לבין תסמינים דמויי ASD, שנמדדו באמצעות מדד רציף בגיל שנתיים. יחד עם זאת, לא נמצא קשר בין הצפייה במסכים חצי שנה מאוחר יותר (בגיל 18 חודשים) לבין אותם תסמינים בגיל שנתיים. יתרה מזאת ואף חשוב מכך, החוקרים לא מצאו אפקט לצפייה בטלוויזיה ובסרטונים על מדד התוצאה העיקרי של המחקר: המדד הדיכוטומי המקורי לפיו ניתן לקבוע שהילד נמצא בסיכון ל-ASD (Heffler et al., 2020). לבסוף, גם את המתאם הקטן, שנמצא בין הצפייה לבין הציון במדד הרציף של תסמיני ה-ASD, לא ניתן לפרש לאור חוסר במידע. המחקר לא סיפק נקודת חתך למדד הרציף ממנה ניתן להגדיר את הסיכון ל-ASD, ולא סיפק את הציון הממוצע שהילדים קיבלו במדד זה. מהנתונים שהופיעו במחקר, ניתן דווקא לקבוע שהרוב המכריע של הילדים שצפו בטלוויזיה ובסרטונים קיבלו ציון כולל של 0 או של נקודה אחת מתוך 20 הנקודות האפשריות בסולם הרציף של התנהגויות ה-ASD.

פרשנויות לא זהירות לממצאים המעידים על אפקטים קטנים עשויות לנבוע גם מהתעלמות מהתפקיד של משתנים מתווכים/ממתנים פוטנציאליים, כגון משתנים סוציו-דמוגרפיים (Ophir, Lipshits-Braziler & Rosenberg, 2019). מחקרים רבים, שבחנו השפעות פוטנציאליות של שימוש במסכים בקרב ילדים, גילו כי אפקטים קטנים נוטים להצטמצם, ובמקרים מסוימים אף להיעלם, בעקבות שליטה סטטיסטית במשתנים חיוניים (Hutton, Dudley, & Horowitz-Kraus, 2020; Linebarger, 2015; Madigan et al., 2019; Twenge et al., 2017). לדוגמא, מחקר חדש על ילדים בגיל הרך, שלא נכלל בספרות עליה התבססו בארגון הבריאות העולמי, מצא כי המתאם השלילי בין זמן מסך לבין מיומנויות אוריינות נעלם כאשר 'שולטים' בהכנסות משק הבית (Hutton et al., 2020). גם אפקטים שליליים גדולים יותר של מסכים עשויים להתברר כלא משמעותיים

ברגע שהחוקרים שולטים כראוי במשתני הרקע. כך, למשל, במחקרם של Blankson ועמיתיו (2015) נמצא כי הקשר בין צפייה בטלוויזיה לבין התפתחות אוצר מילים ואו תפקודים ניהוליים בקרב ילדים בגיל הרך ($r = -0.28$) הופך לקשר לא משמעותי, כאשר שולטים במשתנים סוציו-דמוגרפיים, בסביבת הלמידה הביתית ובסגנונות ההורות של הורי הילדים. במילים אחרות, הסיכון הפוטנציאלי להפחתת ביצועים קוגניטיביים אינו קשור בהכרח לזמן המסך, אלא לתנאים סביבתיים אחרים לא פחות חשובים.

בניגוד להנחיות ארגון הבריאות העולמי, הספרות המצטברת על שימוש במסך ילדים אינה מעניקה תמיכה מספקת לתפיסה שזמן המסך כשלעצמו מגדיל את הסיכון לליקויים פסיכולוגיים. בהתבסס על ניתוח-העל הנוכחי; סקירה מקיפה על הקשר בין שימוש במסך והתנהגויות הקשורות ל-ADHD (Beyens, Valkenburg, & Piotrowski, 2018); ומטא-אנליזה מעודכנת על הקשר בין השימוש במסך וכישורי שפה בקרב ילדים (Madigan et al., 2020), נראה כי תמונת המחקר הנוכחית תומכת בטיעון ההפוך. לפי טיעון זה, האפקט השלילי הכולל של זמן המסך כשלעצמו הוא קטן ולא מהימן. הספרות הקיימת, כפי שמוצגת כאן וכפי שתועדה בניתוח-העל של מדיגן ועמיתיו (2020), היא הטרוגנית ביותר, כוללת השפעות חיוביות, שליליות, מעורבות ולא מובהקות ומאופיינת בהטיית פרסום לטובת מחקרים המדגישים את ההיבטים השליליים של המסכים. ראיות אלה תומכות במסקנותיהם של המדען הראשי בבריטניה (United Kingdom Chief Medical Officers, 2019) ושל איגוד רופאי הילדים באנגליה (Royal College of Pediatrics and Child Health, 2019), אשר פרסמו (בנפרד) ניירות עמדה בנושא וטענו כי בשל האיכות הירודה של הממצאים וכן הימצאותם של ממצאים סותרים, לא ניתן לבסס מבחינה מדעית המלצות מובחנות, המגדירות זמן מסך ראוי לפעוטות ולילדים.

ההמלצות של ארגון הבריאות העולמי זכו לבולטות תקשורתית רבה. עם זאת, כפי שצינו לעיל, ארגון זה אינו הגוף הרפואי היחיד שפרסם המלצות מסוג זה. בשנים האחרונות התפרסמו מסמכים, ניירות עמדה ודו"חות של איגודי רופאים וגופי רפואה ממשלתיים בישראל ובעולם, הכוללים המלצות הנוגעות להגבלת זמן המסך של פעוטות, ילדים ובני נוער מתבגרים (ראו טבלה 1 להלן ואת פירוט מקורותיה אצל גולדשמידט [2019]). חלק מדו"חות אלה מסתפקים בהנחיות קצרות ואינם כוללים סקירת ספרות או רקע מדעי המבסס את ההמלצות; בעוד אחרים – כדוגמת ניירות העמדה של הארגונים הבריטיים, האמריקאים ושל ארגון הבריאות העולמי – מספקים רקע כזה. הדו"חות שונים זה מזה גם באופן הצגת מסקנותיהם. יש מהם המנוסחים באופן נחרץ וחד משמעי, כדוגמת "הסתדרות הרפואית בישראל" (2014) הקובעת כי "צפייה מרובה במסכים משפיעה לרעה ומזיקה לילדים בתחומים הבאים: השמנה, הרגלי תזונה [...] התפתחות קוגניטיבית (למידה, שפה וחשבון), הפרעות קשב וריכוז, התפתחות חברתית ומצב רגשי (דיכאון וחרדה)". לעומתם, עמיתיהם מאנגליה מסויגים וכותבים כי "הראיות במחקר הן חלשות" (UK Chief Medical Office, 2019).

הבדל נוסף בין ניירות העמדה נוגע לרמת פירוט ההנחיות. חלק מהדו"חות מסתפקים אך ורק בקביעת רף לזמן מסך מומלץ על פי הגילים השונים, בעוד אחרים מתייחסים לממדים נוספים כדוגמת בחירת תוכן מותאם, יצירת איזון בין המסך לבין אינטראקציות חברתיות מחוצה לו, שימת לב להקשר הצפייה ולעיתים אף בניית תוכנית אישית המותאמת לצרכי הילד (למשל בדו"ח האמריקאי). עם זאת, יש לציין כי למעט ניירות העמדה של הארגונים באנגליה, כל יתר המסמכים בוחרים למסגר את ההנחיות סביב תיחום זמן המסך כשלעצמו והגדרת משך שימוש מדויק לכל גיל, רובם ככולם ללא הסתמכות מוגדרת על מחקרים התומכים בהגדרות אלו. אנו

סבורים כי הניתוח שערכנו לעיל מלמד כי "זמן המסך" כשלעצמו איננו לב הבעיה וההתמקדות בממד זה איננה מבוססת דיה. החשיבה על זמן המסך כמעין חומר כימי או משקה אלכוהולי והניסיון למצוא את ה"מינון" המדויק המכסימלי לכל שכבת גיל, אשר מעבר למינון זה נוכל למצוא ראיות לפגיעה, לא הוכחו עד כה באופן משכנע.

טבלה 1: סיכום ניירות עמדה והמלצותיהם של ארגוני רפואה לגבי זמן מסך בקרב פעוטות, ילדים ובני נוער

מדינה/ארגון	תינוקות	ילדים וילדות בגיל הרך	גיל בית הספר ומתבגרות ומתבגרים
ארגון הבריאות העולמי (WHO) 2019	עד גיל 2 – ללא צפייה מעל 2 – עד שעה ביום	בני 3 – 4 עד שעה ביום	הדו"ח עוסק בילדים עד גיל 5 בלבד
ארצות הברית, איגוד רופאי הילדים (AAP), 2016	עד גיל 18 חודשים – לא לצפות (למעט וידאו-צ'ט) בני 18-24 חודשים – רק צפייה איכותית	שעת צפייה אחת בצפייה משותפת	אין המלצות לגבי משך הצפייה; המלצות לגבי ניטור והגבלה באופן שהצפייה לא תפגע בפעילויות יום-יומיות חשובות; המלצות לצפייה משותפת עם ההורים ועוד
קנדה, איגוד רופאי הילדים (CPS) והאגודה הרפואית לפעילות גופנית (CSEP), 2017	לא לצפות	עד שעה	עד שעתיים (CSEP)
אוסטרליה, משרד הבריאות, 2017	לא לצפות כלל עד גיל שנה; עד שעה בגילים שנה-שנתיים	עד שעה	עד שעתיים (צריכת בידור)
ניו-זילנד, משרד הבריאות, 2017	לא לצפות	עד שעה	עד שעתיים (צריכה למטרות פנאי)
גרמניה, משרד הבריאות, 2016	לא לצפות	30 דקות	שעה בגיל בית הספר היסודי; שעתיים למתבגרים
ישראל, איגוד רופאי הילדים, 2015	להימנע מחשיפה (עד גיל שנתיים)	עד שעה	עד שעתיים בגיל בית הספר (כנראה הכוונה לבית ספר יסודי)
ישראל, ההסתדרות הרפואית בישראל, 2019	להימנע מחשיפה (עד גיל שנתיים)	עד שעה	עד שעתיים
ישראל, המועצה הלאומית לבריאות, 2018			עד ארבע שעות ביום (בעיקר לבנות)
אנגליה, המדען הראשי, 2019	מסקנתם היא שלא ניתן להגדיר שעות לסף להגבלת צפייה. במקום זאת מציעים אמות מידה אלטרנטיביות לשיקול דעתם של ההורים		
אנגליה, איגוד רופאי הילדים, 2019	מסקנתם היא שלא ניתן להגדיר שעות לסף להגבלת צפייה. במקום זאת מציעים אמות מידה אלטרנטיביות לשיקול דעתם של ההורים		

המחקר הנוכחי מתמקד בפעוטות ובילדי הגיל הרך, שכן אלו הגילים בהם עסקו המלצות ארגון הבריאות העולמי. עם זאת, נתייחס בקצרה גם לילדים מבוגרים יותר, משום שכפי שניתן לראות בטבלה המצורפת, המלצותיהם של ארגוני בריאות אחרים מגדירים רף לזמן מסך רצוי גם לילדי בית הספר היסודי ולבני נוער. מסתבר שגם בגילים אלה מחקרים מקיפים שעסקו במתבגרים (Orben & Przybylski, 2019) הגיעו למסקנות דומות לאלה שתוארו לעיל. סקירת ספרות על ההשפעות הקוגניטיביות הפוטנציאליות של השימוש בפלונים חכמים – טכנולוגיית המסכים הפופולרית ביותר (Anderson, 2019) -- לא מצאה עדויות מחקריות משכנעות שהשימוש בטלפון החכם לכשעצמו מלווה בהשלכות שליליות ארוכות טווח (Wilmer, Sherman, & Chein, 2017). מסקנתם של עורכי הסקירה הייתה שנדרשים מחקרים נוספים על מנת לבחון את המיתוסים שנקשרו עם ההשפעות השליליות של זמן המסך, בעיקר בכל הנוגע לילדים. המלצות ארגוני הבריאות, לטענת עורכי הסקירה, אינן מבוססות דיין. מסקנות דומות עלו מניתוח שיטתי של ארבעה עשורים של מחקר לגבי הקשר בין זמן מסך והפרעות קשב וריכוז בקרב ילדים ומתבגרים (Beyens et al., 2018). בדומה לכך, גם ההשלכות הרגשיות-חברתיות של השימוש במסכים על בני נוער שנויות במחלוקת. ניתוח שיטתי של ההשפעות הפסיכולוגיות של השימוש ברשתות חברתיות מלמד כי הקשר בין הפרעות נפשיות לבין שימוש במסכים אינו ברור (Frost & Rickwood, 2017; Orben & Przybylski, 2021). ישנם כמובן מחקרים המתריעים מפני פגיעה במצבם הנפשי של משתמשים ברשתות החברתיות; אך ישנם גם רבים אחרים שלא מצאו קשר ישיר בין שימוש במסכים לבין מצוקה נפשית (Baker & Algorta, 2016; Jelenchick, Eickhoff, & Moreno, 2013). לא זו אף זו, ישנן עדויות לכך ששימוש ברשתות חברתיות עשוי אף לתרום לחיזוק תחושות חיוביות של שייכות והון חברתי (Ophir et al., 2020) ולפיכך דווקא לתרום לתחושה כללית רצויה של רווחה נפשית (Frost & Rickwood, 2017).

מחקרים עתידיים

המסקנה הנובעת מכך היא שישנו צורך במחקר נוסף על מנת ליצור להורים הנחיות בעלות תקפות מדעית. לטעמנו, מחקר כזה אינו צריך להתמקד בקשרים ישירים, אלא בחיפוש אחר משתנים מתווכים וממתנים, כגון: תכונות אישיות, הקשרים סוציו-דמוגרפיים, איכות הקשר בין ההורה והילד ושימושים מובחנים במדיה ושל מאפייני התוכן הנצפה. משתנים אלה עשויים לחשוף בצורה טובה יותר את היחסים המורכבים בין שימוש במסך לאפקטים פסיכולוגיים כלשהם (Beyens et al., 2018; Frost & Rickwood, 2017; Sela, et al., 2020). בהסתמך על העבודה שבוצעה בארגון הבריאות העולמי עד כה, אנו מציעים שלוש דרכים מעשיות לחוקרים המעוניינים לספק הנחיות מבחינה מדעית (ולדעתנו, מאוזנת יותר) לשימוש במסך לילדים:

(1) **הבחנה בין שימוש נורמטיבי לשימוש יתר פתולוגי במסכים.** אמנם נראה שעד כה לא הוכח כי זמן המסך כשלעצמו גורם להשלכות פסיכולוגיות שליליות, אך שימוש יתר פתולוגי במסכים עלול בהחלט להיות בעייתי (Elhai et al. 2017), בדומה להתנהגויות אנושיות אחרות (למשל, אכילה, עבודה ואפילו פעילות גופנית). מונחים שונים מוזכרים בספרות לתיאור שימוש יתר פתולוגי זה: התמכרות, תלות, שימוש כפייתי, שימוש יתר ושימוש בעייתי (Cheever, Moreno, & Rosen, 2018). אך נראה כי מושגים אלה חולקים תובנה משותפת: ילדים (ומבוגרים) העוסקים בשימוש יתר פתולוגי במסכים חווים דחף בלתי נשלט להשתמש בטכנולוגיות מסכים וחווים תסמיני גמילה מעיקים כאשר הם מנועים מכך. המלצתנו לחוקרים היא להבחין בין שימוש יתר נורמטיבי לבין שימוש יתר פתולוגי ולבחון את ההשפעות הייחודיות לכל אחד מסוגי השימוש הללו.

(2) התמקדות בהתנהגויות ובהרגלים חיוביים שעלולים להיפגע. מלבד תלות, שימוש יתר במסכים עשוי להשפיע בעקיפין על התפתחותם התקינה של ילדים באמצעות גורם מתווך שלישי: הפחתה משמעותית בהתנהגויות יום-יומיות ובהרגלי חיים חיוביים, כמו פעילות גופנית, שינה או אינטראקציה בינאישית עם חברים (Ophir, Lipshits-Braziler & Rosenberg, 2019). מומלץ כי מחקרים עתידיים יפנו את מאמצייהם לניתוח התפקיד של התנהגויות חיוביות אלה. המלצה זו תואמת את המסגרת הכללית של הנחיות ארגון הבריאות העולמי המתמקדות בשינה ובפעילות גופנית. להערכתנו, בדומה לנקודה הקודמת בעניין שימוש יתר פתולוגי, ההשלכות השליליות של שימוש במסכים בקרב ילדים יתגלו במקרים בהם פעילות זו באה על חשבון הרגלים יום-יומיים בריאים.

(3) התחקות אחר ההשפעות הדיפרנציאליות של תכני המסך השונים. כפי שהודגם בלבנה השלישית, ישנה חשיבות ניכרת לשאלה מהו התוכן אותו משתמשי המסך צורכים (Kostyrka-Allchorne et al., 2017). בעוד שתוכן לא הולם, אלים (Anderson et al., 2010) או היפר-מיני (Owens Behun, Manning, & Reid, 2012) עלול להיות מזיק; תכנים חינוכיים כגון תוכנות ללימוד מתמטיקה (Zaranis, Kalogiannakis & Papadakis, 2013) ומשחקים המכוונים לאוריינות (Dezuanni et al., 2015) עשויים להועיל להתפתחות הילדים. ישנה חשיבות רבה גם בזיהוי סוגי תכנים המיועדים בעיקרם להנאה ועדיין תורמים (או לפחות, לא מזיקים) להתפתחות של ילדים. מומלץ גם כי מחקר בכיוון זה יעקוב אחר ההשפעות השונות של התכנים על בנים לעומת בנות, על בני מיעוטים וקבוצות חברתיות מגוונות (Greitemeyer & Mügge, 2014) ועל השפעות משתנות הקשורות להבדלים פרטניים אחרים כמו גם להקשרי הצפייה. המלצה זו עולה בקנה אחד עם ממצאי ניתוח-העל שצוטט לעיל ועסק במחקרים העוסקים בקשר בין זמן מסך לכישורי שפה: בעוד שלמצב של "טלוויזיה ברקע" נמצאה השפעה שלילית על כישורי השפה של ילדים ($r = -0.19$), הרי שלצפייה בתוכניות חינוכיות ($r = 0.13$) ולצפייה משותפת של ילדים ביחד עם הוריהם ($r = 0.16$) נמצאו השפעות חיוביות (Madigan et al., 2020).

כיווני מחקר אלה עשויים להביא לניסוחן של המלצות מדויקות יותר, מאוזנות יותר ובעיקר כאלה המחוללות פחות פחד ואשמה מיותרים בקרב ההורים. על אף העובדה שהורים אינם יכולים להמתין עד שהחוקרים יואילו להסדיר את חילוקי הדעות ביניהם (Browne et al., 2020); אנחנו סבורים שאין זה מן הראוי לצאת בהצהרות והמלצות, אשר אינן מבוססות על ראיות מדעיות מספקות, כפי שנעשה, לדעתנו, במסמך ההנחיות של ארגון הבריאות העולמי. לא זו בלבד שהשמעת עמדה כזו היא בעייתית מבחינה אתית, היא עלולה להוסיף עוד אבן כבדה לערמת רגשות האשם ההוריים הקיימים ממילא (Carson et al., 2014).

עוד לפני פרוץ מגפת ה-COVID-19, אשר דחפה הורים רבים להאריך את זמן המסך של ילדיהם (Götz et al., 2020), מיליוני הורים אפשרו לילדיהם זמן מסך רב יותר מההמלצות של ארגון הבריאות העולמי (Carson et al., 2014; Trinh et al., 2020). הורים אלה נחשפים באופן עקבי לאזהרות מדעיות-לכאורה לגבי ההשלכות המתמשכות של השימוש במסכים על מוחם ובריאותם הנפשית של ילדיהם (Park, 2019; Heid, 2018). רבים מהם חווים דיסוננס קוגניטיבי מדייר מנוחה, מתחים וקונפליקטים סביב הנושא בתוך התא המשפחתי (Götz et al., 2020). אכן, במהלך מגפת הקורונה והארכת זמן השהות של הילדים בביתם, החלו להישמע המלצות אחרות, הקוראות להורים לעודד את ילדיהם לשימוש נבון ויעיל בטכנולוגיות מסכים למגוון צרכים, כגון:

למידה, שמירה על קשר עם חבריהם ומשפחתם המורחבת, הורדת מתח ומציאת תעסוקה בזמן הפנאי הגדל (Lemish, 2020; Livingstone, 2020). לאחר הסתייגות אפשרית מפני השלכות שליליות של זמן מסך, המלצות אלו הנחו את ההורים לבחון את הסוגיה באופן מורכב יותר ולשקול את תכונותיו האישיות של כל ילד, את התכנים אותם הוא צורך ואת ההקשר המשפחתי והאיזונים של מכלול פעילויות היום-יום שלו. ברוח זו, אנו מאמינים כי חובתנו כמדענים לספק להורים אלה את המידע המדויק והעשיר ביותר של המחקר בנושא השפעות השימוש במסך, גם אם תיאור זה מורכב, שנוי במחלוקת וטרם נחקר עד תום.

לסיום נאמר כי איננו מבקשים להכחיש את קיומם של אתגרי ההורות המסובכים שצצו בעידן החדש של טכנולוגיות המסך. עם זאת, הסקירה וניתוח-העל על ילדים בגיל הרך מצביעים על כך שרבות מהאזהרות המדעיות-לכאורה אינן מבוססות כהלכה ואף עשויות לשקף הטיית פרסום ופאניקה תקשורתית (Ingraham & Reeves, 2016; Orben, 2020). האפקטים הישירים של זמן המסך הם קטנים ולא מהימנים, ועד היום אין ראיות סיבתיות חותכות לכך שזמן המסך (הלא פתולוגי) כשלעצמו פוגע בהתפתחות פסיכולוגית. הורים עדיין נדרשים, כמובן, להיות קשובים וזהירים בכל הנוגע לשימוש במסך בקרב ילדיהם. הם צריכים להשגיח שילדיהם אינם נחשפים לתכנים לא הולמים, לוודא שהשימוש במסכים לא בא "על חשבון" התנהגויות יום-יומיות חיוביות ובריאות ולעזור להם לפתח הרגלי שימוש בטוחים ומאוזנים במסך. בנוסף, עליהם לוודא שזמן המסך שלהם-עצמם, ההורים, לא גורם להם להפחית בפעילות משותפת עם ילדיהם ולא פוגע באיכות האינטראקציות ביניהם. אינטראקציות הורה-ילד חיוביות, מעצימות ודרושות להתפתחות הפסיכולוגית התקינה של ילדים (Lemish, Elias, & Floegel, 2020; Wolfers et al., 2020). עם זאת, הם יכולים להרפות במעט מרגשות האשם המנקרים בהם (לפחות אצל חלקם) ולאפשר לעצמם ולילדיהם ליהנות מהיתרונות הרבים של השימוש במסך. בדיוק כמו 'התנהגויות ישיבה' (sedentary behaviors) אחרות הכוללות פעילויות חיוביות כמו האזנה לסיפור, כך גם זמן המסך יכול להיות ממונף על ידי הורים למטרות חינוכיות ולימודיות, לזמן אינטימי ומקרב בינם לבין ילדיהם ואולי אפילו למעט זמן איכות לעצמם ולבני זוגם.

רשימת המקורות

גולדשמידט, ר' (2019). השלכות של שימוש רב במכשירי מדיה דיגיטלית ("מסכים"). ירושלים: מרכז המחקר והמידע של הכנסת. זמין ב:

<https://m.knesset.gov.il/Activity/Info/MMM/Pages/document.aspx?docId=8534eae4-8b11-e911-80e1-00155d0a98a9>

ההסתדרות הרפואית בישראל (2014). נייר עמדה: חשיפה למסכים ובריאות הילדים – שולחן עגול. זמין ב:

<https://cdn.doctorsonly.co.il/2019/11/%D7%A0%D7%99%D7%99%D7%A8-%D7%A2%D7%9E%D7%93%D7%94-%D7%97%D7%A9%D7%99%D7%A4%D7%94-%D7%9C%D7%9E%D7%A1%D7%9B%D7%99%D7%9D-%D7%95%D7%91%D7%A8%D7%99%D7%90%D7%95%D7%AA-%D7%94%D7%99%D7%9C%D7%93%D7%99%D7%9D-%D7%A9%D7%95%D7%9C%D7%97%D7%9F-%D7%A2%D7%92%D7%95%D7%9C.pdf>

- Anderson, C. A., Shibuya, A., Ihori, N., Swing, E. L., Bushman, B. J., Sakamoto, A., & Saleem, M. (2010). Violent video game effects on aggression, empathy, and prosocial behavior in Eastern and Western countries: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 136(2), 151.
- Anderson, M. (2019). *Mobile technology and home broadband 2019*. Available at <https://www.pewinternet.org/2019/06/13/mobile-technology-and-home-broadband-2019>
- Baker, D. A., & Algorta, G. P. (2016). The relationship between online social networking and depression: a systematic review of quantitative studies. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 19(11), 638-648.
- Beyens, I., Valkenburg, P. M., & Piotrowski, J. T. (2018). Screen media use and ADHD-related behaviors: Four decades of research. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 115(40), 9875-9881.
- Blankson, A. N., O'Brien, M., Leerkes, E. M., Calkins, S. D., & Marcovitch, S. (2015). Do hours spent viewing television at ages 3 and 4 predict vocabulary and executive functioning at age 5?. *Merrill-Palmer Quarterly*, 61(2), 264-289.
- Borenstein, M., Hedges, L. V., Higgins, J. P. T., & Rothstein, H. R. (2021). *Introduction to Meta-Analysis*. West Sussex, UK: John Wiley & Sons.
- Browne, D., Thompson, D. A., & Madigan, S. (2020). Digital media use in children: Clinical vs. scientific responsibilities. *JAMA Pediatrics*, 174(2), 111-112. <https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2019.4559>
- Buckingham, D. (2002). The electronic generation? Children and new media. In L. A. Lievrouw, S. Livingstone (eds.), *Handbook of New Media: Social Shaping and Consequences of ICTs* (pp. 77-880). London: Sage.
- Carson, V., Clark, M., Berry, T., Holt, N. L., & Latimer-Cheung, A. E. (2014). A qualitative examination of the perceptions of parents on the Canadian Sedentary Behaviour Guidelines for the early years. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 11(1), 1-8.
- Cheever, N. A., Moreno, M. A., & Rosen L. D. (2018). When does internet and smartphone use become a problem? In M. Moreno & A. Radovic (eds.), *Technology and Adolescent Mental Health* (pp.121-131). Cham, Switzerland: Springer.
- Cohen, J. (2013). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences*. New York: Routledge.
- Dezuanni, M., Dooley, K., Gattenhof, S., & Knight, L. (2015). *iPads in the Early Years: Developing Literacy and Creativity*. Abingdon, UK: Routledge.
- Dickersin, K., Chan, S. S., Chalmersx, T. C., Sacks, H. S., & Smith Jr., H. (1987). Publication bias and clinical trials. *Controlled Clinical Trials*, 8(4), 343-353.
- Drotner, K. (1999). Dangerous media?: Panic discourses and dilemmas of modernity. *Paedagogica Historica*, 35(3), 593-619.

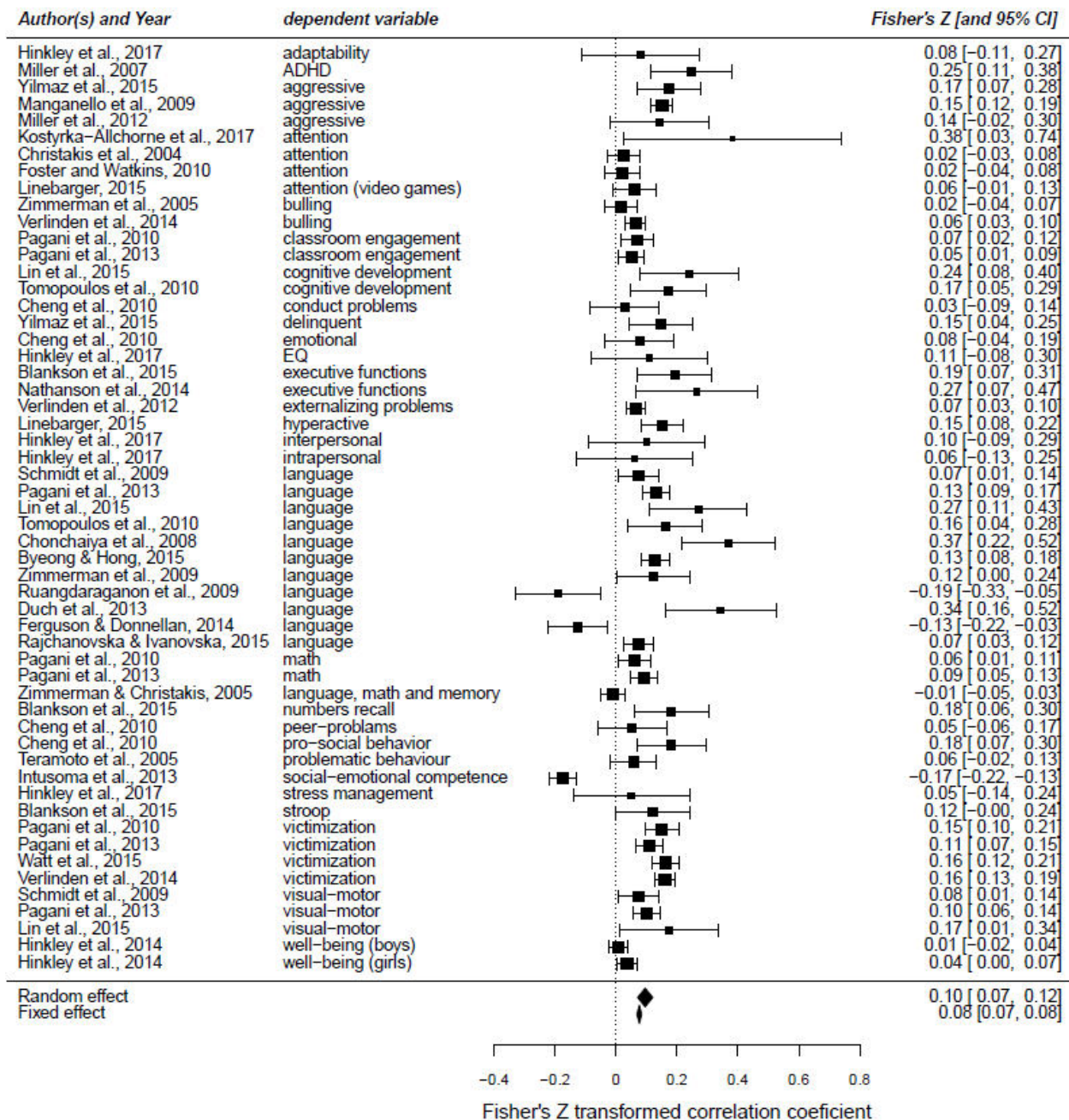
- Duval, S., & Tweedie, R. (2000). Trim and fill: a simple funnel-plot-based method of testing and adjusting for publication bias in meta-analysis. *Biometrics*, 56(2), 455-463.
- Elhai, J. D., Dvorak, R. D., Levine, J. C., & Hall, B. J. (2017). Problematic smartphone use: A conceptual overview and systematic review of relations with anxiety and depression psychopathology. *Journal of Affective Disorders*, 207, 251-259.
- Frost, R. L., & Rickwood, D. J. (2017). A systematic review of the mental health outcomes associated with Facebook use. *Computers in Human Behavior*, 76, 576-600.
- Götz, M., Mendel, C., Lemish, D., Jennings, N., Hains, R., Abdul, F., Alper, M., Asgari, H., Babayaro, H., & Blaya, C. (2020). Children, COVID-19 and the media: A Study on the Challenges Children are Facing in the 2020 Coronavirus Crisis. *Televizion*, 33(E), 4-9.
- Greitemeyer, T., & Mügge, D. O. (2014). Video games do affect social outcomes: A meta-analytic review of the effects of violent and prosocial video game play. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 40(5), 578-589.
- Guyatt, G., Oxman, A. D., Akl, E. A., Kunz, R., Vist, G., Brozek, J., Norris, S., Falck-Ytter, Y., Glasziou, P., DeBeer, H., Jeaschke, R., Rind, D., Meerpohl, J., Dahm, P. & J. Schünemann, H. (2011). GRADE guidelines: 1. Introduction—GRADE evidence profiles and summary of findings tables. *Journal of Clinical Epidemiology*, 64(4), 383-394.
- Heid, M. (2018). There's Worrying New Research About Kids' Screen Time and Their Mental Health. *The New York Times*. Retrieved on July 5 2020 from <https://time.com/5437607/smartphones-teens-mental-health/>
- Heffler, K. F., Sienko, D. M., Subedi, K., McCann, K. A., & Bennett, D. S. (2020). Association of early-life social and digital media experiences with development of Autism spectrum disorder-like symptoms. *JAMA Pediatrics*, 174(7), 690-696.
- Hoplamazian, G. J., Dimmick, J., Ramirez Jr., A., & Feaster, J. (2018). Capturing mobility: The time-space diary as a method for assessing media use niches. *Mobile Media & Communication*, 4(1), 127-145.
- Hutton, J. S., Dudley, J., Horowitz-Kraus, T., DeWitt, T., & Holland, S. K. (2020). Associations between screen-based media use and brain white matter integrity in preschool-aged children. *JAMA Pediatrics*, 174(1). doi:10.1001/jamapediatrics.2019.3869
- Hutton, J. S., Dudley, J., & Horowitz-Kraus, T. (2020). Potential association of screen use with brain development in preschool-aged children: Reply. *JAMA Pediatrics*. doi: 10.1001/jamapediatrics.2020.0628
- Ingraham, C., & Reeves, J. (2016). New media, new panics. *Critical Studies in Media Communication*, 33(5), 455-467.

- Jelenchick, L. A., Eickhoff, J. C., & Moreno, M. A. (2013). "Facebook depression?": Social networking site use and depression in older adolescents. *Journal of Adolescent Health, 52*(1), 128-130. doi: 10.1016/j.jadohealth.2012.05.008
- Kostyrka-Allchorne, K., Cooper, N. R., Gossman, A. M., Barber, K. J., & Simpson, A. (2017). Differential effects of film on preschool children's behaviour dependent on editing pace. *Acta Paediatrica, 106*(5), 831-836. doi: 10.1111/apa.13770
- Lemish, D., Elias, N., & Floegel, D. (2020). "Look at me!": Parental use of mobile phones at the playground. *Mobile Media & Communication, 8*(2), 170-187.
- Lemish, D. (2020, April 02). *TV, video games and other media could actually help your children while we're all staying at home*. NJ.com. Retrieved from <https://www.nj.com/opinion/2020/04/tv-video-games-and-other-media-could-actually-help-your-children-while-were-all-staying-at-home-opinion.html>
- Linebarger, D. L. (2015). Contextualizing video game play: The moderating effects of cumulative risk and parenting styles on the relations among video game exposure and problem behaviors. *Psychology of Popular Media Culture, 4*(4), 375-396.
- Livingstone, S. (2020, May 13). *Digital by Default: The New Normal of Family Life under COVID-19*. Retrieved from <https://blogs.lse.ac.uk/parenting4digitalfuture/2020/05/13/digital-by-default/>
- Littell, J. H., Corcoran, J., & Pillai, V. (2008). *Systematic Reviews and Meta-Analysis*. New York: Oxford University Press.
- Madigan, S., Browne, D., Racine, N., Mori, C., & Tough, S. (2019). Association between screen time and children's performance on a developmental screening test. *JAMA Pediatrics, 173*(3), 244-250.
- Madigan, S., McArthur, B. A., Anhorn, C., Eirich, R., & Christakis, D. A. (2020). Associations between screen use and child language skills: A systematic review and meta-analysis. *JAMA Pediatrics, 174*(7), 665-675.
- Mistry, K. B., Minkovitz, C. S., Strobino, D. M., & Borzekowski, D. L. G. (2007). Children's television exposure and behavioral and social outcomes at 5.5 years: Does timing of exposure matter? *Pediatrics, 120*(4), 762-769.
- Ophir, Y., Lipshits-Braziler, Y., & Rosenberg, H. (2019). New-media screen time is not (necessarily) linked to depression: Comments on Twenge, Joiner, Rogers, and Martin (2018). *Clinical Psychological Science, 8*(2), 374-378. doi: 10.1177/2167702619849412
- Ophir, Y., Tikochinski, R., & Rosenberg, H. (2019). Challenging the association between screen time and cognitive development. *JAMA Pediatrics, 173*(9), 890-890.
- Ophir, Y., Rosenberg, H., & Efrati, Y., & Tikochinski, R. (under review). *Mothers perceptions regarding children's screen use during the COVID-19 pandemic*.

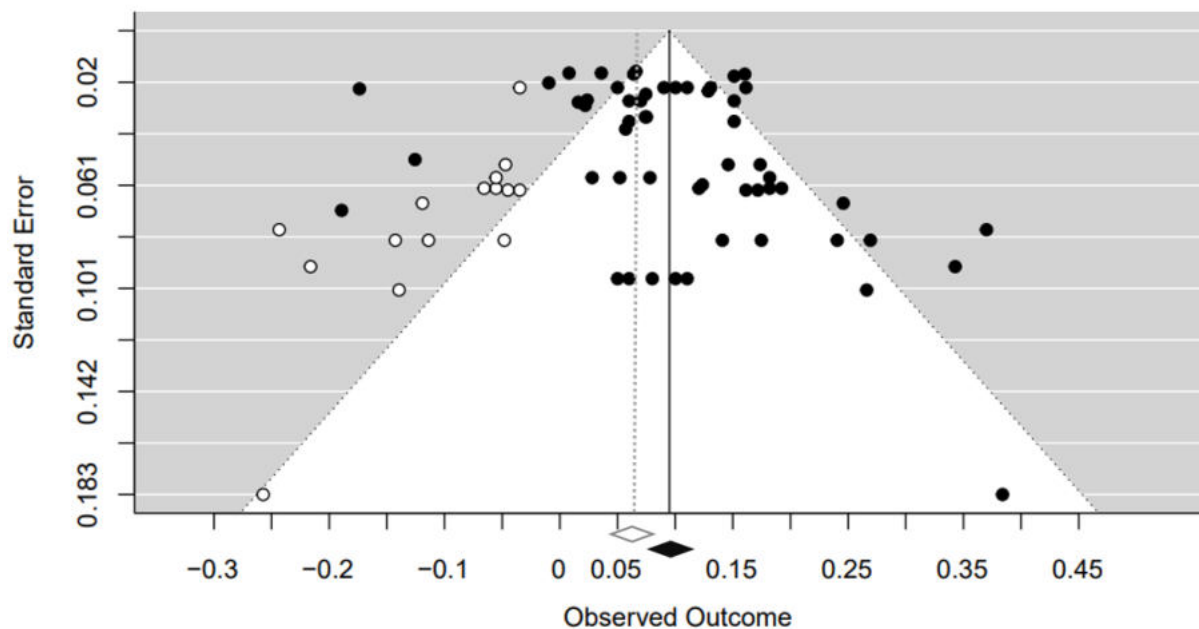
- Ophir, Y., Rosenberg, H., Lipshits-Braziler, Y., & Amichai-Hamburger, Y. (2020). Digital childhood: The effects of smartphones and social networking technologies on children's well-being. In N. Van Zalk & C. P. Monks (eds.), *Online Peer Engagement in Adolescence*. London: Routledge.
- Ophir, Y., Tikochinski, R., Asterhan, C., Sisso, I., & Reichart, R. (2020). Deep neural networks detect suicide risk from textual Facebook posts. *Scientific Reports*, 10(1), 1-10. <https://doi.org/10.31234/osf.io/k47hr>
- Orben, A., & Przybylski, A. K. (2019). The association between adolescent well-being and digital technology use. *Nature Human Behaviour*, 3(2), 173-182.
- Orben, A. (2020). The Sisyphean cycle of technology panics. *Perspectives on Psychological Science*, 15(5), 1143-1157. <https://doi.org/10.1177/1745691620919372>
- Orben, A., & Przybylski, A. K. (2020). Reply to: Underestimating digital media harm. *Nature Human Behaviour*, 4(4), 349-351.
- Owens, E. W., Behun, R. J., Manning, J. C., & Reid, R. C. (2012). The impact of Internet pornography on adolescents: A review of the research. *Sexual Addiction & Compulsivity*, 19(1-2), 99-122
- Park, A. (2019). Too Much Screen Time Can Have Lasting Consequences for Young Children's Brains. *The New York Times*. Retrieved on July 5 2020 from <https://time.com/5514539/screen-time-children-brain/>
- Peterson, R. A., & Brown, S. P. (2005). On the use of beta coefficients in meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, 90(1), 175-181.
- Royal College of Paediatrics and Child Health (2019). *The Health Impacts of Screen Time: a Guide for Clinicians and Parents*. Retrieved from https://www.rcpch.ac.uk/sites/default/files/2018-12/rcpch_screen_time_guide_-_final.pdf
- Sela, Y., Zach, M., Amichay-Hamburger, Y., Mishali, M., & Omer, H. (2020). Family environment and problematic internet use among adolescents: The mediating roles of depression and fear of missing out. *Computers in Human Behavior*, 106, 1-9.
- Shi, L., & Lin, L. (2019). The trim-and-fill method for publication bias: Practical guidelines and recommendations based on a large database of meta-analyses. *Medicine*, 98(23), e15987-e15987. <https://doi.org/10.1097/MD.00000000000015987>
- Trinh, M.-H., Sundaram, R., Robinson, S. L., Lin, T.-C., Bell, E. M., Ghassabian, A., & Yeung, E. H. (2020). Association of trajectory and covariates of children's screen media time. *JAMA Pediatrics*, 174(1), 71-78. <https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2019.4488>
- Twenge, J. M., Joiner, T. E., Rogers, M. L., & Martin, G. N. (2018). Increases in depressive symptoms, suicide-related outcomes, and suicide rates among US adolescents after 2010 and links to increased new media screen time. *Clinical Psychological Science*, 6(1), 3-17.

- UK Chief Medical Office (2019). *UK CMO Commentary on Screen Time and Social Media Map of Reviews*. Retrieved from <https://www.gov.uk/government/publications/uk-cmo-commentary-on-screen-time-and-social-media-map-of-reviews>
- United Kingdom Chief Medical Officers (2019). Commentary on ‘*Screen-based activities and children and young people’s mental health and psychosocial wellbeing: a systematic map of reviews*’. Retrieved from <https://www.gov.uk/government/publications/uk-cmo-commentary-on-screen-time-and-social-media-map-of-reviews>
- Vuorre, M., Orben, A., & Przybylski, A. K. (2021). There is no evidence that associations between adolescents’ digital technology engagement and mental health problems have increased. *PsyArxiv Preprints*. <https://psyarxiv.com/nv5qj>
- WHO. (2019). *Guidelines on Physical Activity, Sedentary Behaviour and Sleep for Children under 5 Years of Age*. World Health Organization. Available at: <http://www.who.int/iris/handle/10665/311664> (Last retrieved on July 5, 2019).
- Wilcockson, T. D. W., Ellis, D. A., & Shaw, H. (2018). Determining typical smartphone usage: What data do we need? *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 21(6), 395-398.
- Wilmer, H. H., Sherman, L. E., & Chein, J. M. (2017). Smartphones and cognition: A review of research exploring the links between mobile technology habits and cognitive functioning. *Frontiers in Psychology*, 8, 1-16.
- Wolfers, L. N., Kitzmann, S., Sauer, S., & Sommer, N. (2020). Phone use while parenting: An observational study to assess the association of maternal sensitivity and smartphone use in a playground setting. *Computers in Human Behavior*, 102, 31-38.
- Yilmaz, G., Demirli Caylan, N., & Karacan, C. D. (2015). An intervention to preschool children for reducing screen time: a randomized controlled trial. *Child: Care, Health and Development*, 41(3), 443-449.
- Zaranis, N., Kalogiannakis, M., & Papadakis, S. (2013). Using mobile devices for teaching realistic mathematics in kindergarten education. *Creative Education*, 4(7), 1-10.
- Zimmerman, F. J., & Christakis, D. A. (2005). Children’s television viewing and cognitive outcomes: A longitudinal analysis of national data. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 159(7), 619-625.

תרשים 1 : עץ הממצאים (Forest Plot) של ניתוח-העל

תרשים 2 : דיאגרמת משפך המצביעה על הטיית פרסום ניכרת/ברורה

הערה: המעוין השחור מייצג את האפקט הכללי הנצפה והעיוגים השחורים מייצגים את האפקטים השונים שנכללו בניתוח-העל. האפקטים מוצגים על פני שני ממדים: הציר האופקי מייצג את גודל האפקט והציר האנכי מייצג את טעות התקן של האפקט. ההתפלגות המוטת מצביעה על הטיית פרסום מובהקת. בהתאם להליך 'trim-and-fill' העיוגים הלבנים מייצגים את האפקטים, שלא פורסמו והיו יכולים להתקיים לולא הימצאותה של הטיית הפרסום והמעוין הלבן מייצג את האפקט הכללי המתוקן.

הערות

¹ <https://nypost.com/2019/04/24/who-releases-guidelines-on-screen-time-for-children/>

² <https://www.glamour.com/story/who-screen-time-guidelines-for-kids>

³ <https://www.bbc.com/news/health-48021224>

⁴ <https://www.euronews.com/2019/04/24/children-and-screens-who-tells-parents-to-ban-use-for-babies-and-limit-it-for-toddlers>

⁵ <https://apps.who.int/iris/handle/10665/311663>

⁶ פרוטוקול GRADE מספק סולם הערכה בן 4 דרגות: very low, low, moderate, high. בשלב הראשון של תהליך ההערכה מעניקים לכל מחקר ציון ראשוני הנגזר ממערך המחקר (לדוגמה, מחקר מבוקר ואקראי מקבל ציון "high", מחקר מתאמי מקבל ציון וכן הלאה). לאחר מכן, בודקים האם קיימים אחד או יותר מחמשת הסיכונים הבאים: risk of bias, imprecision, inconsistency, indirectness, publication bias. בהתאם להימצאות אחד או יותר מסיכונים אלה, הסוקרים בוחרים האם יש להפחית את הציון הראשוני שנבחר (לדוגמה, מחקר מבוקר ואקראי שיש בו חשד להטיה יקבל את הציון "moderate" במקום הציון "high" וכיוצא בזה). הערכת הסיכונים מתבצעת באופן סובייקטיבי תוך הסכמה בין שופטים שונים.

⁷ www.r-project.org

⁸ <https://personality-project.org/r/psych>

⁹ www.metafor-project.org

עיבוד מחדש של מאמר שפורסם בעבר בשפה האנגלית

**שמונה סוגיות בתהליך האתי של קבלת החלטות בעשיית סרטים תיעודיים בעיני יוצרים
ישראלים¹**

גרנט בוטצ'ארט ואמיר הר-גיל*

תקציר

באופן מסורתי, מטרת העשייה של סרטים תיעודיים היא התבוננות ולמידה, הוספת פרספקטיבה על ידי יצירת ידע בסוגיות שהציבור מתעניין בהן. המחקר על קולנוע ועל התקשורת בתחום זה מתמקד בדרך כלל בתוכן אור-קולי, מה שנשמע ונראה על המסך. מחקר מועט הוקדש למה שלא נאמר ולא נראה, או מה שבדרך כלל אינו יכול להיראות ולהיאמר במרחב הקולנועי התיעודי, הנובע מתהליך עשיית סרטים תיעודיים. המאמר הנוכחי מתמקד בתהליך קבלת ההחלטות בתחום עשיית סרטים תיעודיים. על בסיס ראיונות שנערכו על פני תקופה של עשר שנים עם אנשי מקצוע – יוצרי סרטים תיעודיים בישראל – זיהה המחקר שמונה סוגיות מרכזיות הקשורות לקבלת החלטות ביצירת סרטים תיעודיים. אנו גורסים כי עיון בשמונה נקודות אלה, כפי שבאו לידי ביטוי במחשבותיהם של בעלי מקצוע בתחום העשייה התיעודית, הוא תהליך אתי בליבת העשייה.

מבוא

המחקר הנוכחי מבקש להסיט את הפרספקטיבה המחקרית ממשמעותו של הסרט התיעודי ולהפנות זרקור לממד האתי בשלבים השונים של ההפקה. וכן לנסות להבין כיצד יוצרים תיעודיים מתייחסים בפועל, בעת העשייה, לשיקולים אתיים, כפי שהדבר נראה מנקודת מבטם, דרך הדילמות האתיות בהן הם נתקלים בשלבי היצירה ועליהם לתת להן תשובות מיידיות. כל זאת בהנחה שקיים חסר בנקודת מבט זו ובתקווה שהדברים יתרמו הן לסטודנטים וליוצרים בתחילת הדרך והן להעמקת תחום המחקר. המחקר מצא שמונה סוגיות אתיות אליהן היוצרים הישראלים מתייחסים, אם כי באופן שונה זה מזה.

אתיקה בהקשר של הקולנוע התיעודי

הנושא והסוגיה של אתיקה בהקשר של עשיית קולנוע תיעודי כבר נדונו בהרחבה (הר-גיל, 2015; פרמינגר, 2015; 2006, 2013, 2014; Butchart), ספרות שיצאה לאור לאחרונה ועסקה בנושא של

¹ מאמר זה מבוסס על מאמר קודם:

Butchart, G. & Har-Gil, A. (2019). Reflection as ethical process in documentary film: Eight decision-making issues. *Journal of Media Ethics*, 33(4), 58-82.

* ד"ר גרנט בוטצ'ארט, Duquesne University, פילדלפיה, ארצות הברית ופרופ' אמיר הר-גיל (hargildoc@gmail.com), בית הספר לתקשורת, האקדמית נתניה.

אתיקה והקולנוע התייעודי מציגה מגוון סוגיות ופרספקטיבות אתיות. ניתן לזהות שלושה נושאים מרכזיים: אחרות, צורה, וטכניקות דיגיטליות. בנושא הראשון, אחרות, במובן של היחסים בין יוצר הסרט והסובייקט, עסקו לאחרונה בדרכים חדשניות. למשל, קופר (Cooper, 2012) מתארת את הסוגיה הקיומית של תמותה, המשותפת ליוצר התמונה ולסובייקט, כנקודת התלכדות ולא הפרדה. פיצסימונס (Fitzsimmons, 2009) תיארה את המושג "שזירת קולות" (עמוד 132), המאפשר להתגבר על נפרדות הסובייקט והאובייקט, כלומר פרספקטיבה אינטגרטיבית הגורמת למחשבה על תחומי האחריות המשותפת של במאים, כמו גם של הסובייקטים, בתהליך העשייה הקולנועי. נושא האחרות מסתבך גם בשל התופעה של סרטי תעודה במיקור המונים (Crowd sourced). הארינדראנט (Harindranath, 2014) גורס כי הרשתות החברתיות מאפשרות לקרוא תיגר על תפקיד שומר הסף, שמילאו אמצעי התקשורת הישנים בתחום הצגת סרטים ומימונם. זאת, באמצעות יכולתן למנף ולקרוא לשיחה מקוונת העשויה לתרום לפרספקטיבה של סרט תיעודי מסוים ו/או לאתגר אותו. קארה וריסטורף (Kara & Reestorf, 2015) מציעים ארבע תבניות למחויבות אתית: אמת לעומת נאמנות, היחיד לעומת הקהילה, טווח קצר לעומת טווח ארוך, וצדק לעומת חמלה. אולם הם מציינים את "עייפות החמלה" ("compassion fatigue", p. 5) כאתגר עיקרי העומד כיום בפני בחינות אתיות; וזאת בניגוד לפוליטיקת הרחמים (politics of pity) המפרידה בין הסובל הפסיבי למתבונן המתבקש להפוך לאקטיבי. מקרון (Maccarone, 2010) טוענת כי הקולנוע התייעודי אינו אמור להיות מאוזן. במקום זאת, יכולים מעצבי התמונה לשכנע את הקהל לאמץ השקפה מסוימת, ובשל סיבה זו, חייבים להבין כי האתיקה של עיצוב התמונה נשלטת על ידי סטנדרטים פנימיים ולא חיצוניים או מופשטים. אופז (2015) מציין כי בהתנגשות בין המחויבות לעדים לבין המחויבות הציבורית כלפי הקהל, הקולנוענים נאבקים ליצור זיקה קולנועית בין האישי לציבורי. זיקה זו מביאה אל המסך את האהבה כלפי האדם האחר. לטענת זנגר (2013), הסרטים התייעודיים מאפשרים לעיתים לאחרי' שעל המסך לחזור אל האני' הצופה בו. יוסף (2013) מעלה את אחריותו של היוצר והצופה לאחרי' המתועד.

נושא שני בו עוסק המחקר בזמן האחרון הוא הצורה. פורמנטי (Formenti, 2014) קוראת לחשיבה מחודשת על שאלת המהימנות לאור קיומן של דוקו-דרמות המשלבות אנימציה. היא גורסת כי זו הצורה האמיתית ביותר של הסרט התייעודי, משום שיש בה "הצהרה בוטה של בנייתו" ("constructedness", p. 103). דובדבני (2013) טוען שאנימציה בסרט תיעודי עשויה לשמש כלי לתיעודה של התודעה הודות לריחוק שהיא מייצרת. חרף כך שעובדת ה"בנייה" של הסרט גלויה לחלוטין, הבחירות הנעשות ביצירת סרטים תיעודיים באנימציה (למשל, השימוש באנימציה כדי לפצות על מחסור בקטעים מצולמים ממשיים) נותרות בגדר בחירות מוסריות. שנית, חוקרי תקשורת, (למשל, Kara, 2015), בוחנים את ההשלכות המוסריות של שימוש בסרטים תיעודיים ובווידאו כמכשיר לאקטיביזם, הכולל התארגנות עצמית, שיבוש-תרבות וחוליגניות, כאשר מעצבי התמונה אינם דבקים בשום קודים אתיים, משפטיים או דיגיטליים מסוימים תוך תהליך העשייה. באופן דומה, ביצירת סרטים אוטוביוגרפיים ואינטראקטיביים עולות סוגיות אתיות חדשות הקשורות לצורות האלה (Cooper, 2012; Dowmunt, 2013).

נושא שלישי שנידון לאחרונה במחקר על אתיקה בסרט התייעודי העכשווי הוא טכניקות דיגיטליות. שאלות אתיות חדשות עולות, הקשורות לאמיתות במהלך ההסרטה, כמו גם בתהליך העריכה, כגון

הנחת תמונות זו על גבי זו או הנחת שכבות מדיה (Fallon, 2013). מעניינת יותר היא העבודה של מרפי (Murphie, 2014) המתאר כיצד התקשורת הדיגיטלית מאפשרת יצירה קולנועית המציגה חוויות חושיות חדשות. בעבור מרפי, השימוש בטכנולוגיות כגון מצלמות גופרו (GoPro), שבעזרתן היוצר יכול להפחית מאוד החלטות מודעות מעבר לניהול הסיטואציה, תורם לשבירת הקטגוריות המסורתיות של החוויה החושית ומצמצם את השינוך האתי של התיאור החזותי למעצב התמונה. נאש (Nash, 2011), הנסמכת על האידאליים האתיים התיאולוגיים-למחצה של עמנואל לוינס, טוענת כי לשיטות דיגיטליות של יצירה קולנועית יש פוטנציאל להגביר אינטימיות.

בהמשך לנושאים אלה, מאמר זה מתמקד בהחלטות המודעות והבלתי מודעות, לעיתים אלה החלטות אינטואיטיביות של היוצרים הדוקומנטריים בעת העשייה, להן יש השפעות אתיות על התוצר.

שיטת המחקר

העדויות בראיונות, המשקפות את המחשבות שהציגו אנשי מקצוע – יוצרי סרטים תיעודיים – מספקות לנו תובנה בחשיבה אתית על אודות הדרך בה צופים את הפרויקט התיעודי לפני עשייתו, כיצד ממסגרים אותו, מתחילים בו, דנים בו, מתחזקים ו/או משנים אותו בתהליך היצירה האור-קולית והתקשורתית. העדות – במקרה זה, הראיונות עם היוצרים – מוגדרת כתקשורת בעלת אופי רעיוני. זו תוצאה של ראיון עם אדם שהיה נוכח בסצנה, ולאחר מכן נדרש להתייחס אליה. במקרה של יצירת סרטים תיעודיים, היוצר הוא עד לא רק לתופעות האור-קוליות שתועדו על ידו, אלא גם לתהליך קבלת ההחלטות לגבי תכנון ויישום דרכי התיעוד. יוצרי הסרט התיעודי עדים לעבודה האינטלקטואלית, היצירתית והמעשית שלהם ביצירת דימויים אור-קוליים. כשהם מדברים על עבודה זו, הם מעידים על כך בהתייחסות רפלקסיבית למעשים של התבוננות וסיפור, ולמה שמשתמע מכך. התבוננות מחודשת על קבלת החלטות היא תהליך אתי מרכזי ומהותי בעשייתם של סרטים תיעודיים.

על מנת לתמוך בהנחה זו ולהסביר את חשיבותה לחקר האתיקה של התקשורת, מסתמך המחקר הנוכחי על 154 ראיונות שנערכו בישראל עם יוצרי סרטים תיעודיים שזה מקצועם. הראיונות נערכו בין השנים 2002–2013 על ידי סטודנטים לתואר שני במחלקה לתרבות הקולנוע באוניברסיטת חיפה ועל ידי סטודנטים לתואר ראשון בבית הספר לתקשורת במכללה האקדמית נתניה, בפקיח המחבר השני של מאמר זה. הראיונות הוקלטו, תומללו מילה במילה ויצרו מערך נתונים בן מאות עמודים. המחקר הנוכחי הוא הראשון המסתמך על מידע זה. המידע שהופק מהראיונות הוא עשיר ורב, אבל המחקר הנוכחי מתמקד בסוגיות של קבלת החלטות, המעידות באופן מובחן על אופן המחשבה של יוצר הסרט כחלק מרכזי של התהליך האתי בעשיית סרטים תיעודיים.

הראיונות היו חלק מקורס העוסק בקולנוע תיעודי, שמטרתו לקדם הבנה ביקורתית של תהליכים במסורת תקשורתית זו. על מנת ליצור שיח מגוון וברור, היוצרים התיעודיים הישראלים שנבחרו לריאיון היו גברים (כ-70%) ונשים, חילונים (כ-90%) ודתיים, יהודים (כ-95%) וערבים, ביניהם מפורסמים ופחות ידועים. המראיינים נדרשו לבחור קולנוען שהפיק לפחות שלושה סרטים תיעודיים שהוקרנו בפסטיבלים בינלאומיים ו/או שודרו בערוץ טלוויזיה לאומי או מסחרי. לחילופין,

המראיינים יכלו לבחור לשוחח עם קולנוען מתחיל, שזכה בפרס הצטיינות בתחום הקולנוע התיעודי. יוצר קולנוע שכבר נבחר לריאיון על ידי סטודנט אחד היה פסול מלהיבחר על ידי אחר. במקרים בהם סטודנט התעקש לראיין את אותו יוצר, הריאיון התמקד בסרט אחר. המראיינים נדרשו לאסוף מידע שנכתב על הסרט שנידון בריאיון ולקשר מידע זה עם מקורות אקדמיים הקשורים לקולנוע התיעודי. החידוש במחקר זה הוא בכך שתוצר הלמידה המיועד של הפרויקט היה כלי אנליטי חדש, קרי ראיונות. תרומתו היא בכך שהוא עשוי לסייע לסטודנטים בהבנת תהליך יצירת הסרט התיעודי המקצועי וכן לתת מימד נוסף לניתוח התיאורטי השכיח על ידי הנכחת קולם ונקודת מבטם של היוצרים עצמם.

משך הזמן הנדרש לריאיון היה לפחות 60 דקות. כדי להקל ולמקד את הסטודנטים, ניתנה להם מראש סדרה של 140 שאלות. השאלות סווגו ל-12 נושאים הבאים: הביוגרפיה של הבמאי, ההשפעות על הבמאי, ההקשר של נושא הסרט, הרקע להפקה, התלבטויות אתיות בהן נתקלו, פיתוח התסריט, סגנון ההפקה, עריכה, פסקול ומוזיקה, ביקורות על הסרט, יחסים עם חברת השידור ששידרה את הסרט התיעודי והשפעת הסרט. לא הייתה כל כוונה להציג בריאיון את כל 140 השאלות. למעשה, הראיונות נועדו ליצור שיחה על בחירתו של הקולנוען בנושאים וסצנות תיעודיים, דרכי עבודה, מערכות יחסים בין חברי צוות, יחסים עם גופי מימון והחלטות בנושא יצירת דימויים לאורך כל תהליך היצירה הקולנועית. התוצאה הייתה ריאיון עומק חצי מובנה. הסטודנטים המראיינים בחרו בשאלות שנראו להם כמתאימות ורלוונטיות ביותר לבמאי ולסרט וכן הוסיפו שאלות שלא תוכננו מראש בעקבות תשובותיו של המראיין. לפחות שאלה אחת הוצגה מכל קטגוריית נושא, ובממוצע הוצגו 20 שאלות על מנת לעמוד במשך הריאיון הנדרש.

הסרטים התיעודיים הישראלים שהיו במוקד פרויקט הראיונות עוסקים במגוון נושאים ואין להם מכנה משותף. נושאים אלה כוללים מגוון רחב ובכללם: הסכסוך הישראלי-פלסטיני, ילדי מהגרי עבודה, דת, השואה, אמנות, גירוש, פיגועי טרור, אפליה אתנית, מחבלים מתאבדים, הימורים, ספורט, יהודי אתיופיה, זיקנה, יחסי הורה-ילד, התמכרות לאינטרנט, אלימות משטרתית, בתי כנסת, עימותים על הזכות למות בכבוד, מורשת משפחתית, עיירות פיתוח, לקות נפשית, זהות ישראלית, הגירה, חברות, אסטרונאוטים, מתחים בקהילות דתיות, יחסי יהודים-ערבים, מוסר צבאי, מוזיקאים, נוער שוליים, להקות רוק, אופרה, יחסים בין מגזרים שונים, עוני, יחסים בין אחים, נשים אורתודוקסיות וכן הלאה. אורכם של מרבית הסרטים הוא כ-50 דקות, והם עוסקים בנושאים עימם מתמודדת החברה הישראלית בתקופה זו. רובם מתרכזים בדילמה ומנסים לחשוף סוגייה אנושית, חברתית או מוסרית משותפת.

המחשבות המצוטטות בדפים הבאים נבחרו מכיוון שהן מדגימות את התהליך האתי של קבלת ההחלטות בנושאים שעלו מכלל גוף הראיונות עם היוצרים. למרות מגוון המחשבות העולות מתוך העדויות בראיונות, אלו המובאות כאן מציעות תחושה תמציתית של המתחים והמורכבויות הכרוכים בתהליך האתי של קבלת החלטות בקולנוע התיעודי. כאמור, למאמר זה נבחרו הציטוטים שהיו חדשים ובהירים וברוב המקרים ייצגו דעה שבאה לידי ביטוי גם בראיונות עם יוצרים אחרים. ציטוטים אלה מצביעים על כך שהתהליך האתי של קבלת החלטות בסוגיות מרכזיות בקולנוע התיעודי אינו חד

משמע, וכי בסיכומו של דבר אין קונצנזוס מה משמעותה של אתיקה ביצירת דימויים. במובן זה, אנו מזמינים את הקוראים להעריך את הציטוטים שנבחרו מנקודת מבטם המקצועית ו/או המחקרית.

השימוש במונח "אתיקה" במחקר הנוכחי

המונח "אתיקה" לא הוגדר במהלך הראיונות. כטכניקה הננקטת על מנת למנוע הכוונת השיחה לנושא, המונח נשאר פתוח, בעיקר כאשר התייחסנו ל"דילמות אתיות". התוצאה הייתה מתן מקום להרהור ביקורתי על אתיקה – ללא מתן חשיבות להגדרה – כפי שהיא מתייחסת, או לא מתייחסת, לעבודת היצירה האור-קולית של במאי הסרט התיעודי. למטרות הנוכחיות של דיון במחשבות המציגות את התהליך האתי של מלאכת יצירת הסרט התיעודי, מוגדרת כאן "אתיקה" כפעולה. כלומר, האתיקה נגזרת מן ההחלטות לגבי מה ניתן לעשות, ו/או מה חייב להיעשות, בנסיבות של מצב מסוים. משום שהחלטות, על פי הגדרתן, הן נורמטיביות; העמדה המוסרית ו/או הפוליטית של יוצר הסרט איננה יכולה שלא להשפיע על התהליך של מלאכתו. בשל סיבה זו, נכון לחשוב על האתיקה של עשיית סרט תיעודי כקשורה למצב מוגדר. בהקשר זה, אנו יכולים להגדיר אתיקה כפעולה הננקטת בתגובה לאפשרויות זמינות: החלטות לגבי מה חייבים לעשות, כאן ועכשיו, בנוגע למצבים מסוימים. נסיבות המצבים הללו לעולם אינן זהות משום ההבדלים בין הנושאים, המקומות, המשתתפים, התקציבים, מסגרות הזמן, החושים ומגבלות מוסדיות של הפצה ותצוגה קולנועית.

כאשר "אתיקה" מוגדרת כפעולה מסוימת למצב, היא נוגדת את צמצומה לכדי קוד אוניברסלי הישים בכלל המצבים, ובמקרה זה, לכול פרויקט של יצירת סרט תיעודי. כפי שאנו למדים מהדיון בראיונות במחקר הנוכחי, האתיקה של יצירת סרט תיעודי תלויה, רפלקסיבית ומבוססת על התהליך. שאלות נוקשות לגבי מה נכון ומה לא נכון, אמת והונאה, חשבות פחות, ולמעשה מחטיאות לחלוטין את העיקר בהקשר של יצירת סרט תיעודי. זאת, בהשוואה לשאלות על יחסים הדדיים המועילים למשתתפים בפרויקט, הסכמתם והגנתם, סטנדרטים מקצועיים של הגינות, הכרה בחופש אמנותי ורפלקציה עליו ועל גבולותיו, כמו גם מגבלות כלכליות ממשיות ומגבלות טכנולוגיות. כל אלו הם משתנים שכיחים המובילים למצבים מסוימים בהם חייבים להגיע להחלטות אתיות שלא על פי מסגרת נוקשה, אלא על פי מה שדורש המצב.

ממצאים: הרהורים על שמונה סוגיות של קבלת החלטות בסרטים תיעודיים

שמונה הסוגיות הקשורות לקבלת החלטות שעלו בראיונות עם יוצרי הסרטים – כבוד המשתתפים, סיכון והתייחסות למשתתפים, סוגיות משפטיות, בחירה אמנותית וחופש יצירתי, הכללה והדרה של תוכן, אובייקטיביות, משיכת קהל ואמת – מציגות בעיות אתיות משמעותיות הקשורות לתקשורת אור-קולית. נוכל לגשת לכל אחת מהן כסוגיה של תהליך שעלתה במחשבותיהם של כמאה קולנוענים במשך תקופת הראיונות שארכה עשור. סוגיות אלה, והנושאים האתיים שהן מעלות, הן ארעיות, חופפות ולעתים מנוגדות. הן נזילות ולא נוקשות. הן אינן הסוגיות היחידות הקשורות לאתיקה של קבלת החלטות וגם אין הן הנושאים היחידים העולים מן הראיונות, אשר הדוגמאות מהם שהבאנו כאן נותרו חלקיות וסלקטיביות בשל הסיבות שנמנו לעיל.

כבוד המשתתפים

עדויות הקולנוענים מלמדות כי כבוד בפני המשתתפים – הנושא הבסיסי והאינטואיטיבי ביותר באתיקה של הקולנוע התיעודי – כרוך בהחלטות, שאינן קשורות רק בהתנהלות של כבוד כלפי המשתתפים, אלא גם בבנייה של מערכת יחסים חיובית בין המשתתפים לבין היוצרים בתהליך יצירת הסרט. מהותה של סוגיה זו בתהליך קבלת החלטות מהדהדת בכל המחשבות שהועלו על ידי היוצרים. אחד מהם מנסח נקודה זו בתמציתיות:

כלל עיקרי שלי: הרבה כבוד למצולם, ואם הוא רוצה לעצור, מתבלבל, רוצה למחוק, לומר עוד פעם, אני לא אשאיר. זה מרגיע, אין בעיה. אני לא מנסה להוציא דברים שאנשים לא רוצים להגיד (טובי ארבל, 2003).

בעניין נושאים תיעודיים שהיוצרים תפסו אותם כשנויים במחלוקת בצורה גלויה – כמו זהות ומדינת ישראל, או מיניות והקהילה החרדית וללא ספק הקונפליקט הישראלי-פלסטיני – העניין של כבוד המשתתף היה משמעותי ביותר. למשל, רוב היוצרים העדיפו לדבר על האנשים שייצגו בעיות חברתיות מגוונות. הם התייחסו למשתתפים והדגישו את חשיבותם במעשה התיעודי, והפגינו הערצה כלפי גיבורי הסרט. למדנו כי כמה מיוצרי הסרטים החליטו להכניס לסרט הערה "לכבודם" של משתתפים כאות של הוגנות כלפיהם, והתאמצו להציע ייצוג מאוזן כדי להימנע ממבוכה או ניצול. כפי שאמר אחד היוצרים כשתיאר את דרך הפעולה שלו:

הכללים שלי הם ברורים. אני לא אעשה משהו שהאדם שאני מצלם לא יוכל לשאת אותו (אוהד אופז, 2003).

למדנו גם שאמון המשתתפים והפתיחות שלהם הם תוצאה של עבודה של הקולנוענים ומאמציהם לפתח כבוד הדדי, וכי תוצאה זו מעוררת את עניין הקהל בהם. חלק מהעדויות, שהן הרהורים על סוגיית כבוד המשתתף, מתמקדות בטכניקות תקשורתיות שנבחרו להשגת מטרה זו בתהליך עשיית הסרט. על פי עדויות אלה, דרכים לכבד את המשתתפים כוללות החלטה שלא להשתמש בצילומי תקריב, לא להשתמש במצלמה נסתרת, לא לצלם בכוח, להביט הצידה לפעמים ו/או להחליט לצלם סצנה ממרחק. יוצר הסרטים התיעודיים, ניצן גלעד, מהרהר בתהליך:

לא רציתי לצלם בכוח, והיו הרבה מצבים כאלה שרציתי להגיע למשהו ועצרתי, הרמתי ידיים. לדוגמה: עוזה [שם הגיבורה בסרט]. לפני שהם נוסעים-בורחים, הם אורזים את כל הדברים והיא מתחילה לבכות. הצלם היה בפנים בדיוק ברגע שהיא התחילה לבכות. זה היה משהו שהיה לי מאוד קשה ואמרתי לו: "תתרחק". זאת אומרת שאחד התנאים היה לשמור על איזושהי הגינות מסוימת. צילמנו אותה מאוד מרחוק, אני לא יודע אם רואים את זה. התרחקנו כדי לא לפגוע יותר מדי בפרטיות. למרות שאין מה לעשות, כי נכנסנו לבשר שלהם. הצילום של עוזה בוכה היה קצר כי ברגע שראיתי שזה יותר מדי והיא ממשיכה לבכות שם הרבה יותר, אמרתי לצלם: "צא החוצה!" זה היה הגבול שלי (2003).

מתוך הראיונות מתברר כי קל יותר להגיע להחלטות על כבוד המשתתפים, כאשר הבמאי מתמקד בגיבורים שהוא תומך בדעתם. זאת יותר מאשר ביצירת סרט תיעודי על אנשים שהוא אינו תומך בהם. בראיון אחד הוזכר גם השימוש במצלמה נסתרת, בידיעת הגיבורה, כדי לחשוף את העוול שנעשה לה על ידי אחרים. למרות שזה נראה מובן מאלי, אנו למדים מהיוצרים שבעניין זה ההחלטות עשויות לאתגר יוצרים, הרוצים להציג נושאים שנויים במחלוקת או שאינם פופולריים. מרבית הסרטים התיעודיים שנידונו בראיונות התמקדו בגיבורים שזכו לתמיכת היוצרים, ולפעמים גם לאהדתם של הבמאים, אך רק מעטים התייחסו לסוגיה זו. רק במאי אחד הקדיש מחשבה לדילמות האתיות, שעלו בתהליך יצירת סרטו ושהיו קשורות לגיבורים, שייצגו עמדות שהיו שונות במידה ניכרת מעמדותיו:

נגיד, המתנחל, אני באופן אישי שונא מתנחלים שנאת מוות. יכולתי לבוא ולהוציא אותם חלאת אדם ומניאקים ומטומטמים לגמרי. בחרנו מתנחל מאוד נחמד, מאוד משכיל, מאוד ליברלי שהוא גם שחקן, גם רבי, וגם דמות די ליברלית וכמעט לא התעסקנו אתו, מה הוא חושב על זכויות ארץ ישראל ועל מחסומים ועל הגירוש ועל ההשפלות. אז לא באתי להתקיל אותו ולהוציא אותו חרא [...] להיפך, רציתי שיהיה בנאדם. הנה בנאדם שמאמין שמה שהוא עושה – טוב [...] אני מנסה להיות מאוד אתי במובן הזה (גיא מיכאל, 2005).

המחשבות של יוצר הסרט התיעודי על החלטות הקשורות להפגנת כבוד כלפי המשתתפים, העולות מדברים אלה, מתייחסות גם לסוגיית הזהירות כאשר דנים בבעיה הקיצונית ביותר, ובמקרה של מדינת ישראל, הדחופה יותר – הסיכון הפוטנציאלי למשתתף.

זהירות וסיכון המשתתפים

סוגיית הזהירות, כפי שמתגלה בראיונות, קשורה להחלטות אתיות לאור פגיעה אפשרית במשתתפים לא רק במהלך הפרויקט התיעודי, אלא גם לאחר השלמתו, בעת הפצתו של הסרט התיעודי כשהוא הופך להיות נכס ציבורי. חרף העובדה שסוגייה זו נראית חופפת לזו של כבוד המשתתפים, אנו רואים אותה כנפרדת, משום שהיא מפנה את תשומת הלב לאתיקה של קבלת החלטות בציפייה להשפעה הפוטנציאלית של הסרט עצמו. העדות דלהלן לוכדת את התהליך האתי, הכרוך בקבלת החלטות מתוך ציפייה להגנה על המשתתפים ולבטיחותם בעתיד:

ידעתי מה כל סצנה רגשית תעשה לצופה פה בארץ, אבל הדבר היחיד שהייתי מחויבת לו זה הסיפור והסרט. ממילא לא היו שמות של הנפגעים או ההרוגים הישראלים. יכול להיות שאם מישהי הייתה אומרת שם של מישהו מהצד הישראלי, אז לא הייתי מכניסה את זה. זה שצופה רואה את הסיפור של קאירה [שם הגיבורה בסרט] ומישהו יקר לו נהרג בפיגוע הזה, זה לא מסכן את החיים של הצופה. הוא גם ככה יודע מי עשה את הפיגוע יותר טוב ממני. אז מה שלא הכנסתי, מבחינת הגיבורות, זה שפשוט כי ירצחו אותן או ירצחו את הבנות שלהן (נטלי אסולין, 2010).

מעדות זו אנו למדים כי החלטות לגבי מה מסוכן, למשל, עד כדי ביצוע רצח, לא נשארות בידי משתתפי הסרט, משום שלעתים הם ממעיטים בערכה של ההשפעה שעלולה להיות לדבריהם כאשר הסרט יוקרן בפני הציבור. בשל סיבה זו, יוצרי הסרטים עומדים לעתים בפני ההחלטה להשמיט את שמות הדוברים בסרט. למדנו גם שלעתים הבמאים חשים שהם חייבים להגן על המשתתפים מפני אויבים או יריבים פוליטיים, ולעתים אף לגונן עליהם בפני רשויות העלולות להתנכל להם. לפעמים מצבים מעין אלה עלולים להוליך להחלטה שלא לשדר סרט בארצות מסוימות או אזורים מסוימים, בהם החשיפה עלולה לסכן את המשתתפים. גלילי סמולינסקי מדברת על חשיבותה של ההתחשבות בשיקולים אתיים בדאגה לרווחתם של המשתתפים לפני ובמשך תהליך יצירת סרטים העוסקים בנושאים רגישים:

מאחר ומדובר באנשים שמועמדים לגירוש, אני עלולה לחשוף אותם. דיברתי עם אמא של אחד הילדים, ואפילו פה אני לא אחשוף אותם ואגיד מי. אבל האמא אמרה שהיא מפחדת שיראו אותה ויגרשו אותה, ואני הבטחתי שלא יראו אותה או יגרשו אותה. אני הייתי צריכה להגן עליהם, כי פה היה מקרה מיוחד של גירוש [...] מדובר בילדים שהם חסרי ישע, כי מדובר בקטינים, אז את אמורה לשמור עליהם (2003).

נשוב ונאמר, מה שעומד על כף המאזניים בסוגית ההתייחסות למשתתפים הוא לא רק החלטות על כבוד בין-אישי בזמן הצילומים, אלא גם החלטות הקשורות להשפעה הנמשכת של סרט תיעודי, ולפעולות שעלולות להיגרם בעטיו בעתיד. החלטות לגבי עיצוב התמונה בנושא זה מרחיבות את מוקד התהליך האתי מעבר לרגעים של "כאן ועכשיו" כדי שיכלול גם את הציפייה לרגעים "שם ואז", כאשר הסרט יקבל חיים משל עצמו. אין ספק, אין קולנוען המסוגל לשלוט בתפיסה של הקהל או בתגובתו, אולם, אנו למדים מעדויות היוצרים כי למרות זאת ניתן לצפות לתוצאות האפשריות שלהן, בעיקר כאשר בוחרים לבדיקה נושאים השנויים במחלוקת ו/או נושאים שהם מסכני חיים.

מגבלות משפטיות

הקוד המשפטי המתקיים במקום צילום מסוים, והחלטותיו של יוצר הסרט התיעודי לשמור עליו, מציג סוגיה משמעותית באתיקה של קבלת החלטות. כאנשי מקצוע התומכים בעיקרון הדמוקרטי והבוחרים לציית לכללים של המקום בו הם עובדים, האמינו כל היוצרים שעבודה על פי החוק (למשל, בנושא של פרטיות והאיסור על צילום ללא רשות) היא בעדיפות ראשונה. למדנו כי יש להימנע מכל החלטה העלולה להוביל לתביעה משפטית במהלך ההסרטה, וכי קבלת ייעוץ משפטי היא דבר שבשגרה. אולם, כל עוד הבמאים פעלו בתוך מסגרת משפטית, נאמר לנו שהם לא נרתעים מדבר. כמו שהחוק מגביל, הוא גם מאפשר. בהתייחסותו לסוגיה זו, משתמש הבמאי צביקה וולך במטפורה צבאית על מנת לתאר את עבודתו כיוצר סרטים תיעודיים, ויחד עם זה מפגין מודעות אתית באשר לפוטנציאל שיש בה להפרת החוק:

אני רוצה לציין שאני עם מצלמה, ורק עם מצלמה על הכתף, מותר לי הכול. כשאין לי מצלמה על הכתף, אני חוזר לזווית ראייה של כל אחד אחר. אבל עם מצלמה על הכתף, החוק היחיד או ההגבלה היחידה שלי היא לא לעבור על החוק. מעבר לזה הכול מותר (2008).

במחשבה על העקרונות או הכללים המסייעים בנקיטת החלטות המצייתות לחוק במהלך העבודה על הסרט, מציע הבמאי עמית גורן את הדברים הבאים :

לא מצלמים אף אחד אם הוא לא רוצה להצטלם, ולא מצלמים אף אחד במצלמה נסתרת, כאילו מבלי שהוא יודע שהוא מצטלם. זה גם הכלל שמנחה אותי בכל הסרטים שלי, שכשאני מצלם מישהו, זה רק שהוא יודע ומשתף פעולה. לפעמים הוא מתחרט על דברים שהוא אמר, אבל הוא שיתף פעולה. משפטית, ברגע שאדם מודע לכך שהוא מצטלם ומשתף פעולה ואומר את מה שהוא אומר ואתה רק משתמש בזה בסרט, אין לו בעצם יכולת, אלא אם כן סילפת את הדברים בעריכה בצורה מחפירה, אין לו בסיס לטענה נגדך (2003).

כפי שעולה בעדויות, יוצרי הסרטים התיעודיים עומדים בפני דילמות מעשיות בנוגע למערכת המשפט כמנגנון הגנתי, שלא רק מאפשר, אלא גם מגביל את חופש הביטוי. חרף העובדה שהחלטות בסוגיות משפטיות אינן נראות בדרך כלל על המסך בסרט התיעודי, ניתן להבין את הדיון המילולי בהן כחלק מהתהליך האתי, משום שיוצר הסרט במקום ההסטה חייב לפקח על עצמו, ממש כמו חברים אחרים בקהילה.

הרהוריהם של יוצרי הסרטים התיעודיים על הסדר המשפטי בקהילה נוגעים לא רק להתנהלות על פיו, אלא גם לתפקידו ביחסים מהם בנויה תעשיית תקשורת ההמונים. למדנו מהראיונות כי חוזים שעליהם חתמו עם גופים ישראליים, כגון גופים ציבוריים התומכים במימון אמנות ותרבות או ערוצי טלוויזיה, מחייבים באופן משפטי. הגופים האלה מצפים כי יקפידו לעמוד בדרישות חוזים אלה, גם במקרים שבהם שמירה מוקפדת על התנאים עלולה לפגוע בחזון האמנותי של הפרויקט או תשקף באור שלילי את יושרתו של היוצר בנוגע לנסיבות המתוארות בסרט. למשל, החלטות הכרחיות בעניין זה כוללות את האתגר של בחינת נושא מורכב תוך עמידה בהגבלות החוזיות לגבי משך הפרויקט (למשל, סרט שאורכו 30 דקות) או זמן מוסכם עד לסיום הפרויקט. למדנו כי יתכן שיוצרי סרטים תיעודיים יידרשו לשמור על נימת המסר כפי שהוסכם בחוזה, גם אם במהלך ההפקה נוצרים תנאים שעשויים לשנות את כיוון המסר או את הנימה שהוסכם עליה. ההחלטה האתית במקרה זה, כאשר ניצבים מול כוונות שעשויות להיות פוליטיות, היא כיצד לאזן בין הדרישות המוסדיות ובין הדרישות המקצועיות/יצירתיות, תוך עשיית צדק עם מורכבות הנושא.

בחירה אמנותית וחופש יצירה

כפי שצוין למעלה, הבחירה האמנותית והחופש היצירתי של במאי הפרויקט הם בעלי חשיבות עליונה לעמידה באתגר של יצירת יחסים הדדיים חיוביים בין משתתפי הסרט ויוצרו, תוך כדי עבודה במסגרת החוקית של המקום. הבמאי הוא מספר הסיפור. הוא עוסק במעשה של יצירת סרט תיעודי, משום שהוא רוצה לומר משהו על העולם ולהציג נקודת מבט על סוגיות העשויות להוביל לתנאים משופרים לחיים בתוכו. לכן, להרהורים על החלטות של בחירה אמנותית וחופש יצירה בהקשר זה יש מקום מרכזי בתהליך של יצירת סרטים תיעודיים בעלי אוריינטציה אתית. אנו למדים מהעדויות כי

ההחלטה האמנותית והיצירתית של הבמאי חיונית לא רק להשלמה מוצלחת של הפרויקט, אלא גם ליעילות של המסר או מוסר ההשכל שהסרט רוצה להעביר באמצעות תוכנו. השאיפה להציג נקודת מבט מאוזנת ולא הטיה צרה של הנרטיב מצד אחד, ומצד שני ליצור סרט משכנע, ובה בעת להקדיש מחשבה גם לגבי החשיבות וגם לגבי מגבלות החופש היצירתי, מעידה על אתיקה מהותית בקבלת ההחלטות. שני ההיגדים הבאים בנושא התפקיד היצירתי שממלא יוצר הסרט התיעודי ביחסי העבודה עם המשתתפים מדגימים את התהליך האתי הכרוך בהתייחסות לסוגייה חשובה זו של קבלת החלטות:

זה מיתר עדין, מיתר שקוף. לא לתת לו להוביל אותך, לא להיות שופר שלו, לא לעשות מה שהוא רוצה. אבל לעולם, בה בעת, לא לעשות משהו שהוא לא יהיה מוכן להסתכל עליו. וזה, אני יכול להגיד לך את זה היום, אבל איך עושים את זה אני לא יודע, חוץ מזה שבכל פעם זה משהו אחר, אבל זאת אמונה ועמדה (דן גבע, 2009).

אני חושב שיש כלל אחד עקרוני, שטרחתי להסביר בסרט די מוקדם, שהאמת שיש בסרט, היא קודם כל האמת שלי, כמו שאני רואה אותה ומבין אותה. והאמת שלהם היא נגזרת מתוך האופן שבו אני רואה את הדברים. כלומר, מה שהם אומרים, זה מה שבחרתי שהם יגידו מתוך עשרות שעות של חומר מצולם. אלה אותם דברים שאני ראיתי באופן שאני רואה את המציאות. בשיחות, אין סוף שיחות [...] לפעמים הם סותרים את עצמם, והתפקיד שלך הוא להחליט אם אתה רוצה להוציא אותם דבר והיפוכו או שיש להם עמדה שבכל זאת גוברת על העמדה השנייה. זה כבר השיקול שלך בתור יוצר, מה אתה לוקח מזה, איך אתה מנתח את זה, זה קצת כמו פסיכולוג. מה נידמה לך כאמת מאחורי כל הסיפורים (עמית גורן, 2003).

אנו מתייחסים להלן להנחות מראש שנוסחו בציטטה הקודמת על אמת ומציאות בסרט התיעודי. על מנת להעמיק בסוגייה ולהבין ביתר הרחבה כיצד המחשבה על ההחלטות היצירתיות והאמנותיות של היוצר התיעודי נמצאת בלב-ליבו של התהליך האתי שלו, עלינו לחקור תחילה את הסוגייה של הכללה והדרה של תוכן אור-קולי על המסך.

הכללה והדרה של תוכן

אין ספק שבתהליך של יצירת סרטים תיעודיים יש להחליט החלטות בנוגע לבחירת התוכן האור-קולי והטקסטואלי, שיהווה חלק מהסרט ויופיע על המסך. בהתבסס על התייחסויות בראיונות לתהליך זה, אנו מחלקים סוגייה זו של קבלת החלטות לשני חלקים: (א) הכללה והדרה של תוכן מסך בעת הצילומים ו-ב) הכללה והדרה של תוכן מסך במהלך העריכה. ראשית, בנוגע להכללה והדרה של תוכן במהלך הצילומים, שתי ההערות התמציתיות להלן מאפיינות ומספיקות כדי לשפוך אור על כך שאנשי מקצוע בקולנוע התיעודי ערים מאוד להשלכות האתיות של חלק זה בתהליך ההפקה. הבמאי דוד אופק אומר:

אני בצילומים אין לי גבולות, אני מצלם הכול, לא אכפת לי כלום, שיקולים אתיים אני משאיר לאולפן העריכה (2004).

והבמאי תומר היימן מספר :

אני לא מצלם אף פעם במצלמה נסתרת או בדברים נסתרים שאנשים לא יודעים שמצלמים אותם. זה אלף-בית. אם מישהו בצורה מאוד גורפת לא רוצה להיות בסרט ולא מוכן, אני מכבד את זה (2009).

שנית, על אף שצוות הסרט התיעודי עשוי לעמוד בפני החלטות וספקות בעת ההסרטה, כמו למשל מה לצלם, מתי לצלם, היכן למקם את המצלמה, כמה הוראות לתת למשתתפים, ואם לצלם בכלל, העריכה היא השלב שבו מתקבלות ההחלטות הסופיות. ניתן למחוק סצנות מסוימות או להכניס אותן ואו ליצור אותן מחדש; ולמרות החזות של רצף זמנים בסרט תיעודי, ניתן לשנות ולהזיז את הסדר הכרונולוגי. החלטות אלה, הנעשות תוך כדי התהליך, הן לא רק אתיות, ולו רק משום שהסרט התיעודי עוסק במציאות ובציפיותיהם של הצופים שהמצלמה לא משקרת, אלא גם יצירתיות. יצירתיות בשל הניסיון לגרום לאיזון בין יצירת עניין, דרמה ומתח. מרבית הבמאים התייחסו לנקודה חשובה זו. כפי שנזכר קודם לכן, רובם מדברים על השמטת סצנות שהיו יכולות להזיק למשתתפים או לסביבתם, וזו ללא ספק החלטה אתית. אך אחדים התייחסו לנרטיב כסיבה להשמטות מעין אלה. דבריהם של היוצרים במובאות הבאות מייצגים את התהליך האתי של קבלת החלטות עריכה מעין אלה :

היו לי. היו לי דברים שלא נכנסו לי לסרט [...] כי חשבתי שהם יפגעו במרואיינים שלי. [...] הקפדתי בהחלט לשמור על הכבוד שלהם, לא להראות אותם במצוקות הכי קשות שלהם. למשל, יש סצנות שנוצרות מקיאה או למשל [...] המוות שלה מצולם. מה הייתי יכול יותר מזה? [...] יכולתי להשתמש במוות שלה [...] לא להראות אותו פרופר [...] אבל יכולתי להשתמש בזה. זה הדבר האולטימטיבי. אנשים היו בוכים בטוח (גדעון לב ארי, 2009).

והדבר הכי חשוב והכי קשה גם אגב [...] אבל זה גם יכול להפיל את הסרט, זה כן לשתף את הגיבורים בסוף בחומרים. כאילו, כן הראיתי להם את זה לפני ההקרנה. הם יכלו להפיל לי את הסרט, וכן, היה דיבור, וכן היו במקומות מסוימים התעצבנויות, וכן הייתי צריכה להתמודד עם זה. אבל אז קצאתי את העמל של שלוש שנים של אמון. כי חשבתי שזה ייפול לקראת הסוף, והם כן הביעו בי אמון וזה היה מאוד מרגש. ומן הסתם, אם הם נותנים בך אמון, את חייבת להראות להם את הסרט [...] נכון, זו הייתה גם החלטה [...] משפטית, זה אני חייבת להבהיר. אי אפשר שלא להראות להם את הסרט, כי גם כל האנשים שחושבים שהגיבור חותם להם ביום הראשון זה לא אומר שום דבר, זה לא תופס משפטית (ענת הלחמי, 2004).

היו דברים שנורא התלבטתי לגביהם אם לשים או לא. אולי איזה חייל אמריקאי שחור שמסתובב שם והוא כל הזמן אמר לי שהוא נורא מתבאס

כי כולם רואים כושי וקוראים לו מייקל ג'קסון [...] נדלקתי על זה לגמרי ואמרתי אני חייב לשים את זה [...] שמתי את זה ואיכשהו זה לא התחבר לי לרוח של כל הדברים ולמה שרציתי להעביר על החיילים האמריקאים אבל אמרתי שבפני עצמו – זה נחמד ומספיק טוב. נורא נורא התלבטתי ובסוף הורדתי את זה [...] זה תלוי-סיפור, מה להכניס בעריכה ומה לא (איתי אנגל, 2003).

מה שניתן לשמוע בחלק גדול של מחשבותיהם של היוצרים הוא שהתהליך של הכללה או הדרה של תוכן אור-קולי קשור קשר אמיץ לחופש האמנותי/יצירתי ולסוגייה של מתן יחס כבוד למשתתפים. אולם, ברגע שמזהים את החומר שאותו כוללים או משמיטים כחלק ייחודי של התהליך האתי של קבלת ההחלטות, משתנה הגישה שלנו להבנה של סרטים תיעודיים באופן משמעותי. במקום להתמקד בתוכן ובדיוק הסיפור ובמה שהוא מסמל, אנו מתמקדים בפעולות ובתהליכים של הרכבת הסרט וסיפורו, שבמרבית הסרטים התיעודיים נותר בלתי גלוי לעין ו/או לאוזן בעת ההקרנה. לפיכך, שאלות העולות בנושא כוחו התקשורתי של הסרט התיעודי ליצור ידע גלוי לעין על העולם וההשלכות האתיות-פוליטיות של השימוש בכוח זה, עולות לרמת השיח (נעשות גלויות לעין כל), ולשיקולים מעשיים-מקצועיים ומחקריים-פרשניים.

אובייקטיביות

מוסכם כי הסרט התיעודי הוא סובייקטיבי, שהוא, כפי שניסח גריירסון, "פרשנות יצירתית של המציאות" (Cited in Paget, 1990, p. 14). אך, יחד עם זאת, קיים רצון של היוצרים לשמור על מידה של אובייקטיביות. סוגית האובייקטיביות ביצירת סרט תיעודי נוגעת לאתגר שבהתמודדות עם מוסכמות, שבאופן מסורתי מגדירות את הסרט התיעודי כסוגה מובחנת של קולנוע. חלק מכוח המשיכה שלו – הדבר הראשון המעניק לסרט התיעודי סמכותיות – טמון בכוחו להראות וללמד את הצופים משהו על העולם ועל החוויות האנושיות הכלולות בו, מה שניתן לכנות "התביעה לאמיתית" (Butchart, 2006). במשיכת תשומת הלב לסוגיות שיש בהן עניין לציבור, המוסכמות הבסיסיות של האובייקטיביות של הסרט התיעודי, בדומה למוסכמות על האובייקטיביות של העיתונות, כוללות הצגת פרספקטיבה מאוזנת ולא מוטה, אי-הסתרה או סילוף של ראיות, וגם כוונה לא להטעות או לשקר לקהל במכוון. מוסכמות אלה, שעל פיהן פועלים באופן שגרתי על מנת להעביר לצופים את המסר שמה שנראה על המסך הוא עובדה ולא בדיה, חשובות במיוחד היום, בהקשר של סרטים תיעודיים ניסיוניים יותר, המערבבים סגנונות וסוגות כדי להטיל ספק בסמכותיות-לכאורה הקיימת בסרט התיעודי. הדבר מראה כיצד הסרט התיעודי הוא לא רק סוג של דיווח עיתונאי, אלא גם אופן של ביטוי יצירתי, צורת ביטוי שעברה תהליך דמוקרטיזציה בשל זמינות ציוד זול לצילום והקלטה, כגון טלפונים חכמים, ואפשרויות להצגה מקוונת (דוגמת יוטיוב, פייסבוק, ו-וימאו). בהקשר זה, אנו יודעים שצופים מצפים לכך שבתקשורת האור-קולית שהם נחשפים אליה נעשתה התערבות כלשהי (כגון בעזרת פילטרים, עדשות רחבות-זווית וקול אקסטר-דיאגטי שנוסף אחרי הצילום), והיא איננה השתקפות בלתי אמצעית ונטולת מסננים של המציאות. על כן, השאלה האתית היא לא האם התמונות האלה אמיתיות, אלא באיזו מידה נעשתה בהן התערבות (Ellis, 2009).

בעדויות המרואיינים מתגלים הבדלים משמעותיים בנקודות המבט על הסוגיה של קבלת החלטות הקשורות לאובייקטיביות של הסרט התיעודי. הדעות משתנות בהתאם להנחות היסוד לגבי מה מהווה אובייקטיביות בדרך כלל: האם אובייקטיביות אפשרית בסרט תיעודי באופן מסוים? האם ניתן להתייחס להחלטות על שמירה על המוסכמות האלה כהחלטות אתיות? למרות שהעדויות של יוצרי הסרטים מגוונות ואפילו מנוגדות בעניין זה, כחטיבה אחת הן מציגות הוכחה לטיעוננו שהמחשבה עליהן לכשעצמה היא תהליך של קבלת החלטות אתיות, חלק אחד מתהליך של פעולה במצב מסוים. ראוי שנבחן את העדויות שלהלן:

אז קודם כל, לפני במאי וגיבור הסרט, מה שבאמת [...] היה לי מאוד מאוד חשוב לא לעשות סצנות מבוטאות, שזה הדבר שיש היום בסרטים דוקומנטריים, ואני באופן אישי מאוד לא אוהבת את זה [...] לא אכפת לי אם אומרים שזה "מוקומנטרי", אבל כשאני רואה סרט דוקומנטרי, אני סומכת על הבמאי שהוא ירצה לחקור משהו בשבילי (ענת הלחמי, 2004).

תמיד מביימים אנשים, שלא תחיו באשליות. אנחנו מביימים אנשים ואנחנו מכניסים להם מילים לפה, ואנחנו מוציאים דברים מהקשרם, מחברים מפה ומשם, ועושים מניפולציות שלמות בעריכות ובצילומים, ההסכם עם הצופה הוא שמה שאנחנו מוכרים לך אתה קונה. והגבולות, גבולות האמינות, הם אותם גבולות של ה"אינטגרטי" שיש לבמאי, לכתב ולעיתונאי כלפי עצמו. הוא יכול להוציא דברים מהקשרם בצורה מאוד שפלה ולא אמינה ולא אמיתית, השאלה היא איזה שם הוא רוצה [ליצור] לעצמו בשוק (סיון ארבל, 2003).

לא היו קווים אדומים. זה לא שאני חושב שצה"ל הוא צבא לא מוסרי, אני חושב שנעשים, לפחות מהניסיון שלי בשטחים, מעשים לא מוסריים, אבל אני לא חושב שככלל כל ההתנהלות היא לא מוסרית. אולי כל הרעיון של להיות צבא כובש זה משחית, זה רע וכו'. לא אמרתי שאני לא מוכן להראות חייל צה"ל עושה משהו [...] רציתי לייצג את האלמנטים השונים של האוכלוסייה או אירועים ספציפיים שמראים אותם בקונטקסט (גילי דולב, 2007).

חרף העובדה שהחלטות המתקבלות על אובייקטיביות קולנועית אינן תמיד פשוטות, כפי שאנו רואים במובאות אלה, לאורך כל הראיונות קיימת מחויבות עקבית ומקצועית לעקרונות המשותפים. וזאת, כדי לקיים את המעשה של הסרט התיעודי כדרך מהימנה לבניית ידע ותקשורת חזותית. המודעות לסטנדרטים של התקשורת המקצועית והמחשבה על החלטות לגביהן מעלות את הסוגיה השביעית והמרכזית: קהלים.

משיכת הקהל

מה שניתן לשמוע בראיונות הוא מתח מהותי בין הרצון ליצירת סרט תיעודי עם כוונה למשוך קהל לבין עשיית הסרט, המבוסס על בחירה אמנותית וחופש יצירתי תוך כדי התהליך. מצד אחד, אנו למדים מבעלי מקצוע היוצרים סרטים תיעודיים, הממומנים על ידי ערוצי הטלוויזיה וגופים מממנים אחרים, שהם מוגבלים על ידי ציפיות תעשייתיות-כלכליות ותשואה על ההשקעה הנמדדת על ידי נתח הקהל. אנשי מקצוע אלה מחויבים חוקית לעמוד בתנאי החוזה. מצד שני, העדויות מלמדות כי יוצרי הסרטים האלה מונעים, בנפרד מהמגבלות הכלכליות, על ידי תקוות אישיות (בין אם הן יצירתיות, אמנותיות או פוליטיות) שהצופים ימצאו את עבודתם חשובה, שניתן יהיה ללמוד משהו מהחשיפה לסרט, וכי אולי המאמצים האמנותיים והיצירתיים שהשקיעו יעוררו מחשבה ביקורתית ושיחה על הנושאים המתוארים בסרט ושאוּלי יחוללו שינוי חברתי. כאנשי תקשורת יצירתיים ומקצועיים, יוצרי סרטים תיעודיים נושאים בעול של מחויבות מוזהר לספר את הסיפורים בדרך שתהיה אינפורמטיבית, עובדתית פחות או יותר, וגם מעניינת מבלי להיות מאולצת יתר על המידה. מכך נובע הצורך להגיע להחלטה אתית: מה ניתן לעשות במגבלות הנסיבות הנתונות?

חלק מהיוצרים הקדישו מחשבה לשאלה של משיכת קהל ודיברו על האחריות שיש להם לניהול משאבים פיננסיים, שהתקבלו ממוסדות שחפצו בהפקות מצליחות, בעלות איכות גבוהה, שגם אם הן שנויות במחלוקת יעמדו בסטנדרטים של פרטיות והוגנות. יוצרים אחרים הביעו מצוקה לאור הצורך להתפשר על היושרה של הסיפור מחמת המגבלות החוזיות, העלולות להוביל לגישת בימוי ועריכה שבהכרח נמנעת ממורכבות ומעדיפה סרטים תיעודיים קלים להבנה וקלים לעיכול. לדוגמה, מידע מפורט יתר על המידה עלול להביא לעומס יתר על הצופה ולגרום לו לעבור לערוץ אחר. כך גם מגבלות הזמן עלולות לצמצם את העומק שבו ניתן לבחון את הסוגיה. כשהוא מתייחס לדילמה של משיכת קהל ובה בעת לחתור לשמר את החזון האמנותי לגבי הדרך בה יש לספר את הסיפור, מצביע הבמאי אמיר הר-גיל על האמיתות כבסיס לקבלת החלטות בנושא זה:

אני חושב שאסור לי להסתיר מהצופה מידע חשוב ולהכניס רק דברים שהם חצי אמת, אלא לנסות לייצג את האמת כשפי שאני מאמין שהיא. עכשיו, האמת היא תמיד מורכבת ותמיד רב שכבתית [...] ובסרט אתה חייב לצמצם, אבל עדיין עליך לדאוג שהצמצום הזה ייצג את מה שאני, בהתרשמות שלי, חושב שזו האמת של האדם הזה (2011)

בעוד שחלק מהיוצרים הסכימו כי עניין הקהל משחק תפקיד בתהליך קבלת ההחלטות שלהם, אחרים דחו את הרעיון על הסף. חלק מהעדויות החזקות ביותר נמצאו בהרהורים על מידת האחריות שיש ליוצרי הסרטים כלפי הקהל. הרהורים המראים כי מחשבה, ולא הנחה מוקדמת, היא הגורם המרכזי בתהליך האתי של קבלת החלטות ביצירת סרט תיעודי. השוני בין נקודות המבט של יוצרי הקולנוע בנוגע לקהל מהדהד בקטעים שלהלן:

אני לא מרגיש מחויב לעובדות [...] הרצף העלילתי והאמת הפנימית של הסרט יותר חשובה לי מהעובדות [...] זאת אחת הסיבות שאני מדגיש מאוד את הזווית האישית שלי, כזווית סובייקטיבית [...] יש איזושהי אמת

פנימית שאנחנו מנסים לגעת בה [...] שהיא מעבר לעובדות כפי שאתה רואה אותן (אוהד אופז, 2003).

אין לי מחויבות לצופים. המחויבות העקרונית שאני "story teller", אני מספר סיפורים בעצם. אני לא עיתונאי, אין לי מחויבות לאמת עיתונאית [...] המחויבות שלי היא לספר סיפור. שהצופה ייתן לי את השעה הזאת שהוא יושב מול המסך ויצא משם אחרי שעה עם תחושה שהוא לקח משהו חדש. הוא עבר איזושהי חוויה חדשה (עמית גורן, 2003).

מה זה מחויבותי לצופים? הצופה האידיאלי זה אני. אני עובד מתוך המחויבות לעצמי, מתוך הנחה שמבין הצופים ישנם אנשים אינטליגנטים [...] כל אדם שאני מכיר הוא לא צופה; הוא בן אדם (תלי גודר, 2009).

הדיון שלי הוא אף פעם לא היה עם קהל הצופים. אני גם לא חושב שאיזושהו [...] אמן בהיסטוריה של האמנות [...] עסק בשאלה של היחס שלו עם הצופה [...] כי אמנות, אולי ההגדרה היפה ביותר ששמעתי עליה, זה שתפקידה להרים את הצופה למקום, שהוא לבד לא יכול להגיע [...] לגרום לו להבין שיש עוד מקום שאליו הוא יכול להגיע יום אחד [...] בשונה מבידור, שתפקידו לספק את צרכיו המיידיים של הצופה (דן גבע, 2009).

חרף העובדה שהמחשבות של יוצרי הסרטים מגוונות, ואפילו סותרות זו את זו, בסוגיה של משיכת הקהל, הם מדגישים את הדילמות שעמדו בפניהם בקשר למשתנים ולמצבים מסוימים בפרויקט התייעודי, כגון: דרישות של חוזים משפטיים מגבילים, פוטנציאל ההכנסה, הרצון להאיר ולהרחיב מודעות, ואולי אפילו להשפיע על מדיניות כדי להשיג תנאי חיים טובים יותר. הטלת הספק בחשיבות של משיכת קהל בתהליך של יצירת סרט תיעודי, כפי שהובהר באמירות לעיל, היא ללא ספק חלק מהתהליך האתי של קבלת החלטות, ומתקשרת מייד לנושא האחרון, המאתגר מכולם: האמת.

אמת

כפי שהוזכר קודם לכן, הסרט התייעודי מקבל את זהותו כסוגה קולנועית מובחנת בשל טענת המציאותיות שלו, טענתו לאמת. על אף שניתן לטעון כי הקולנוע בכללותו הוא מניפולציה של המציאות, חשוב לזכור שה'מציאות' איננה נמצאת באיזושהו מקום, ממתינה שיגלו אותה. היפוכו של דבר, ייצוג חזותי של התופעות הממשיות משתתף בהרכבת המציאות. הסרט התייעודי הוא אחד הסוכנים בתהליך זה. באמצעותו התופעות הממשיות מקבלות משמעות המגבשת כיצד ניתן לראות אותן ולחיות אותן, ולפיכך ניתן לחשוב עליהן ולשפוט אותן. למטרה זו יוצרי הסרט התייעודי נוקטים ב'מניפולציות' קולנועיות בעת ההסרטה והעריכה. וזאת, על מנת לבטא נקודות מבט שונות על החברה בה הם חיים, שכשלעצמה היא לא פחות 'ממשית' מכפי שהיא מדומיינת. למרות העובדה שמעטים בין יוצרי הסרט התייעודי התייחסו מפורשות לסוגייה זו, משום שהיא נראתה להם מובנת מאליה – ועל

כן התייחסות ישירה אליה הייתה מיותרת – אי התייחסות לסוגיה של האמת והמציאות בקולנוע התייעודי רק מדגישה את חשיבות העניין.

סוגית האמת בסרט התייעודי קרובה לסוגית האובייקטיביות: היא מתייחסת לתהליך מבוסס החלטות מצידו של היוצר. תהליך זה מבוסס על ההכרה בהבדל הקיים בין שיקוף המציאות לבין התערבות של היוצר ביצירת מציאות שתשקף את האמת. אנו מציגים ארבעה קטעים מתוך עדויות היוצרים על מנת להאיר את הנושא. אפשר לשמוע כל אחד מהם כשהוא מדבר על הסוגיה, השאלה או בעיית ה'אמת', המוגדרת לא כקורפוס מלא של העובדות הקשורות למצב מוגדר ביצירה הקולנועית, אלא כסימן של אמיתות מרובות. ככל שסרטים תיעודיים מציגים פרספקטיבה של סוגיות שונות ולא אמירות אובייקטיביות נוקשות, מדגישים הקטעים הבאים כיצד ניתן לראות את המחשבה על הסוגיות המעשית, המוסרית והפילוסופית של אמת הנוגעת למצב מוגדר של יצירה תיעודית, הניתנת להבנה כחלק מתהליך אתי באמצעותו נולד הסרט התייעודי.

לא להוציא דברים מהקשרם זה הכי חשוב, דהיינו לא לשקר, להשתדל לספר את העובדות כהווייתן. עכשיו, מה זה לא לשקר? בכל סרט דוקומנטרי ישנה איזו מניפולציה, כמובן. עצם זה שאתה מציב את המצלמה בנקודה מסוימת אתה כבר לא מספר את כל הסיפור (גיל איזקוב, 2005).

כי בעצם מה זה קולנוע? מה זה סרט? סרט זה איזה סוג של מניפולציה. אתה לוקח חומרים, אתה מצלם אותם. אין כזה דבר אובייקטיבי הרי, זה איך שאת עורכת. ומה כל הדברים האלו? הם סוג של שיקולים, תפיסות, רעיונות ועוד דברים. המטרה היא בעצם לשקר כדי להגיד את האמת. זאת אומרת, אתה יכול לשנות, אתה יכול לקחת לדוגמה סצנה שהייתה באמצע הסדר הכרונולוגי של הצילומים ולהשתמש בה בהתחלת הסרט, למרות שזה לא כרונולוגי, ולתת לצופה להרגיש שזה כן כרונולוגי. אבל זה סוג של שקר שהוא שקר קולנועי כדי להעביר את הסיפור, את המסר. כדי להגיד בעצם מה הסיפור האמיתי! (דוקי דרור, 2003).

בסרט הספציפי הזה, כן, בוודאי, שהייתה מערכת אתית. המערכת האתית הייתה שבתור "פילם מייקר" אני לא עורך דין ולא משפטן ולא איש צבא. אני "פילם מייקר", מספר סיפורים. זה בסך הכול תפקיד של ליצן החצר שהוא [משמש בתפקיד] המראה. אז בוודאי שהגבול היה שאני לא יוכל לעשות סרט כזה שישבך אחר כך משפטית אנשים (יריב הורוביץ, 2011).

היוצר הדוקומנטרי, מהיום שהוא התחיל לצלם, התערב ויצר וייצר את המציאות שבתוכה הוא פעל [...] עליו להגיד בתוך הטקסט [הקולנועי]: "הייתי שם". וזו הייתה בחירה שהיא גם מודעת וגם אתית. לא הייתה לנו בעיה לספר את הסיפור בלי זה. לא היו לנו חסרים חומרי גלם עם אופציות

נרטיביות, אבל היה לנו חשוב, מתוך אמונה שלנו, של מהו קולנוע דוקומנטרי כפי שאנחנו רוצים לעשות אותו [...] חשוב שחתימת נוכחותנו תהיה גלויה, כי יש בעיה עמוקה בהעלמתו של היוצר, ביצירת חזות לצופה של [...] כך זה קרה שם, ולא הרגשנו עם זה נוח. לכן שתלנו את זה במכוון, את הכול, את השאלה ואת הגישור, כדי להגיד לצופה – אנחנו התבוננו (דן גבע, 2009).

דיון ומסקנות

מעבר לכל דבר אחר, העדויות של יוצרי הקולנוע התיעודי בישראל מצביעות על מודעות להשלכות של העברת ידע אור-קולי ושל נקודת מבט על אודות סוגיות בעלות השפעה אנושית משמעותית. מחשבה מחדשת היא תהליך של קבלת החלטות אתיות. היא חלק אחד מהמעשה שכרוך בנקיטת פעולה. העדויות של יוצרי הסרטים מציעות ראיות התומכות בתהליך אתי זה של קבלת החלטות. אין ספק ששמונה הסוגיות הקשורות לקבלת החלטות, שעלו מתוך הראיונות, אינן ייחודיות למסורת הסרטים התיעודיים הנעשים בישראל. אלה סוגיות המעסיקות גם יוצרים בכל העולם.

שאלה חשובה היא: האם מצאנו שיש לסרט התיעודי השפעה על החברה הישראלית? ברמה מסוימת, מה שמלמדים אותנו הראיונות הוא שרוב היוצרים ביקשו להעביר מסר לחברה בה הם חיים. בין אם המטרה הייתה לתת קול לדמויות 'שקופות' או לספר סיפור בעל משמעות אוניברסלית, הכוונה המשותפת הייתה לנסח ולהעביר אמירה – להתבונן וללמד – עם השלכות לשיפור החברה הישראלית, ובאופן פוטנציאלי הקהילה האנושית הרחבה יותר. במובן זה ניתן לומר שבמאים ישראלים רבים מנסים לעצב את החברה בה הם חיים, משום שישראל היא עדיין מדינה צעירה יחסית, היא עדיין בשלבי בנייה ועיצוב התבניות שלה. משום שהיא מדינה המורכבת מבני עמים רבים, תרבויות רבות והיסטוריות מגוונות, קיימים אך מעט, אם בכלל, נושאים שיש עליהם קונצנזוס. ולכן, יוצרי סרטים תיעודיים בישראל יכולים להניח כי כמעט כל נושא שיבחרו יעורר תגובות רגשיות טעונות בקרב מגזר זה או אחר. לפיכך, סוגית האמת, במובן של דיוק, עולה באופן לגיטימי כסוגית מפתח בקבלת החלטות. בכל מקרה, כל יוצרי הסרטים שהתראיינו הבינו בצורה משתמעת את חשיבות העניין.

הראיונות עוררו שאלות אחרות בנוגע לסוגית האמת. למשל, כאשר סרט תיעודי ממומן על ידי גופים ממלכתיים, האם היש לקחת בחשבון אינטרסים של קהל לא ישראלי? באיזו מידה, אם בכלל, צריך יוצר הסרט התיעודי במצב זה להרגיש עצמו מחויב להאיר את מדינת ישראל באור חיובי? האם עליו להימנע מנקודות מבט מנוגדות או אולי לשאוף להשיג איזון מוקפד של נקודות מבט שונות במסורת הקלאסית של אובייקטיביות? היות שמטרתו של כל פרויקט תיעודי היא הפקה של סרטי איכות המספקים מידע לצופים בדרכים אמינות, ואפילו להעניק להם השראה; האם משמעות הדבר היא שיוצר של סרט תיעודי מחויב להראות על המסך את המוטיבציה המוסרית ו/או הפוליטית שהביאה אותו לעשות את הסרט? או, משום שכל אמירה תמיד כוללת את ההטיה האישית של מי שמבטא אותה; האם יש צורך בכלל להצהיר על ההטיה הזו, או, לחילופין, האם ניתן להשאיר לצופים לבחון את אמיתותה בעצמם? כפי שצוין במובאות דלעיל, מחשבות על החלטות שהתקבלו בשעה שהיוצרים עמדו מול שאלות מסוג זה מגלות היבט עקרוני בתהליך האתי של קבלת החלטות בסרט התיעודי.

בתהליך המחקר היה ניסיון להתעלם מזהותם של היוצרים שנבחרו להיות מצוטטים, ובמקום זאת לבחור אותם אך ורק על סמך תוכנם של הדברים, המייצגים הלך רוח גם של יוצרים נוספים. אך בדיעבד, ניתן לראות כי מרבית היוצרים שצוטטו במחקר הם גברים, יהודים-אשכנזים. באופן כללי, העדויות מייצגות את נקודות המבט של היוצרים, העומדים מול בחירות מוגדרות במצבים מסוימים בתוך תהליך עשיית סרט תיעודי. ככאלה, עדויותיהם מספקות ראיה לנוכחות העצמי שלהם באמצעות הקדשת מחשבה לבחינת נקודות מבטם. לפיכך, עלינו להימנע מלפרש את שמונה הסוגיות של קבלת החלטות כבסיס של קוד כלשהו של התנהגות אתית תוך כדי תהליך הפרויקט התיעודי. כל ההחלטות שאליון התייחסו היוצרים הן פרטניות, בהתאם למצב מסוים, לגיבור ספציפי והקשר ייחודי. לכן, יש להימנע מלמעוד ולשפוט ולתייג אותן כנורמטיביות, כטובות או כרעות, כנכונות או כמוטעות. המחקר הנוכחי הציג מבט חטוף בעיסוק הרפלקסיבי-פרשני של יוצר הסרט התיעודי בעת עבודתו, כפי שניתן להבינו כחלק מהתהליך האתי של תקשורת אור-קולית, שבה קיימים בהכרח רבדים של התלבטויות מורכבות. לכן, הן היוצר והן הצופה חייבים להיות ערניים למגוון ולמורכבות זו.

ואחרי כל זאת, על אף שהעדויות שנבחנו כאן מציגות ראיות ותובנות על מחשבה והרהור על קבלת החלטות כחלק מהתהליך האתי שנמצא בליבת עשייתו של הסרט התיעודי, המחקר לא חף ממגבלות. האופי הסלקטיבי של המחקר איפשר לנו לשקול בהרחבה את התהליך האתי של קבלת החלטות בתחום התיעודי, אולם זה נעשה על חשבון התמקדות עמוקה יותר בשמונה הסוגיות שהועלו בריאיונות. למשל, ניתן היה להקשות ולהעמיד בפני המראיינים דילמות כמו הרצון לחשוף עוולה לציבור הרחב אל מול שמירה על כבוד הגיבור ואולי אפילו סיכנו. או, למשל, המחקר יכול היה להתמקד באופן מובחן בסוגיות של אמת ואובייקטיביות, הקובעות את הסרט התיעודי כסוגה בפני עצמה ושולטות בתהליך של יצירת ידע באמצעותו. בהקשר זה ניתן היה לבחון ביתר פירוט מחשבות על החלטות, הקשורות לדרך בה יש להציג את האמת הטמונה במצב מסוים, כפי ששמענו מיוצרי הסרטים בהתייחסם לסרט אחד או מבחר סרטים. ניתן היה לנסות להבין מתוך הריאיונות אם השתמשו במניפולציות קולנועיות כאמצעי לקרב את הקהל אל האמת-כביכול של הנושא הקולנועי או להסתיר אותה מפניהם. ערכו של מחקר מעין זה היה משמש אישוש לטיעוניו של מחקר תקשורת מסורתי, הטוען כי ישנם סרטים תיעודיים ויוצרי סרטים תיעודיים שאכן משקרים, והם עושים זאת כמעשה שבשגרה (Winston, 2000). אולם, למטרותינו, בחינה ממוקדת וצרה כל כך הייתה חסרה את מרקם הדיווח, כפי שהוצע במחקר הנוכחי, בהקשר של התמונה הגדולה יותר של מחשבה רפלקסיבית כתהליך אתי מהותי. מחקר מעין זה יכול גם להיראות כחוזר על עצמו משום שקיים, למעשה, קונצנזוס בין כל העדויות, ולפיו למרות שהאמת בכל מצב תמיד נותרת "מעבר לעובדות כפי שרואים אותן" (כפי שאמר אוהד אופז), אל ליוצרים התיעודיים לשקר לצופים בכל מקרה, למרות זמינות המשאבים הקולנועיים המאפשרים לעשות כך.

הראיונות מעניקים עושר של מידע, וללא ספק עדיין קיימות אפשרויות חקירה רבות שלא ננקטו במחקר זה. אם למנות שתיים: ראשית, ניתן לקרוא את הראיונות ולדלות מתוכם את מה שהם מספרים לנו על המוטיבציה של היוצרים, שהובילה אותם לכיוון של עשיית סרט מסוים או שדחפה

אותם להיות יוצרי קולנוע מקצועיים. אין בכוונתנו לומר שמחבר טקסט כלשהו יכול לענות על או להתייחס אל שאלות, שהטקסט עצמו אינו עונה עליהן. אף הוא אינו יכול לענות עליהן, אלא שהמחשבה לאחר על המוטיבציה מהווה חלק מהתהליך האתי הרחב יותר. אפשרות שנייה היא להתייחס למחשבותיהם של היוצרים על היחסים בין היוצרים לבין עצמם, ובינם לבין הגופים המממנים את עשייתם. התייחסות לרעיונות העולים מהרעיונות יכולה לשפוך אור על צנזורה ועל פלורליזם בהקשר של הקולנוע התיעודי הישראלי. אלה הם משתנים שלעיתים מגבילים את הבחירה, את האפשרויות של יוצר הסרט ואת הדרך בה הוא יכול או לא יכול לפעול במצבים מסוימים.

שמונה הסוגיות שנידונו לעיל אינן מספקות את האמת, אלא מהוות מרחב לדיון מקצועי-מעשי רחב היקף ובעל אופי מחקר-פרשני של התהליך של יצירה תיעודית קולנועית. הן מציעות שערי כניסה לחקר הקולנוע התיעודי כאמצעי תקשורת תעשייתי, מסחרי, אמנותי, היסטורי ובעיקר אתי. אין כאן טענה שכל הסרטים התיעודיים מעוגנים באתיקה, אלא הצעה כי החלטות מודעות בקשר למי, מה, מתי לצלם ומתי לא, כיצד לערוך את הסרט ולאילו מטרות – שכנוע, מסחר ו/או אמנות – הן תוצאה של תהליך מכוון-פעולה שיש לו השלכות אתיות. מחשבה מחדש מהווה חלק מרכזי באתיקה של תהליך זה.

המחקר הנוכחי סקר את עדויות היוצרים בדבר תהליך קבלת ההחלטות על מנת להסיט את הפרספקטיבה המחקרית ממשמעותו של הסרט התיעודי לכשעצמו ולהפנות את תשומת הלב לממד האתי של הפקתו. היבט זה מעורר שאלות חדשות לגבי מה מאלץ ומה מגביל את היוצר הקולנועי בתהליך התיעודי, איזו עבודה פוליטית או חינוכית אמור הסרט התיעודי לעשות וכיצד תופס היוצר התיעודי את תפקידו בבניית ידע אור-קולי. במקום להתמקד בתוכן האור-קולי של הסרט, מחקר זה בוחן את התהליך הבסיסי של חשיבה אתית, אשר באמצעותו נוצר הסרט התיעודי. אמנם תהליך אתי זה נותר מאחורי הקלעים ברוב הסרטים התיעודיים, אך למרות זאת הוא מהדהד, וניתן להקשיב לו בכל התכנים המתגלים לעינינו על המסך.

רשימת המקורות

אופז, א' (2015). עדות קולנועית: בין אהבה לצדק. **תקריב: כתב עת לקולנוע דוקומנטרי**, 11,

<https://takriv.net/article/%d7%a2%d7%93%d7%95%d7%aa-%d7%a7%d7%95%d7%9c%d7%a0%d7%95%d7%a2%d7%99%d7%aa-%d7%91%d7%99%d7%9f-%d7%90%d7%94%d7%91%d7%94-%d7%9c%d7%a6%d7%93%d7%a7>

דובדבני, ש' (2013) "כל עוד אתה מצייר ולא מצלם, זה בסדר": סוגיות של אתיקה ואחריות בסרט ואלס עם באשיר. **מכאן: כתב עת לחקר הספרות והתרבות היהודית והישראלית**, 7, 50-67.

הר-גיל, א' (2015). סיפור סגור – דילמות פתוחות. **תקריב: כתב עת לקולנוע דוקומנטרי**, 10,

<https://takriv.net/article/%d7%a1%d7%99%d7%a4%d7%95%d7%a8-%d7%a1%d7%92%d7%95%d7%a8>

<https://takriv.net/article/%d7%90%d7%aa%d7%99%d7%a7%d7%94-%d7%93%d7%95%d7%a7%d7%95%d7%9e%d7%a0%d7%98%d7%a8%d7%99%d7%aa>

זנגר, ע' (2013) "תסתכלו מי אתם": על הפנים והאירוע האתני בתמונה הקולנועית. **מכאן: כתב עת לחקר הספרות והתרבות היהודית והישראלית**, י"ג, 31-49.

יוסף, ר' (2013). האחריות של המבט: אתיקה וקולנוע תיעודי בעקבות כתיבתו של ביל ניקולס. **מכאן: כתב עת לחקר הספרות והתרבות היהודית והישראלית**, י"ג, 164-180.

פרמינגר, ע' (2015). אתיקה דוקומנטרית. **תקריב: כתב עת לקולנוע דוקומנטרי**, 10,

<https://takriv.net/article/%d7%90%d7%aa%d7%99%d7%a7%d7%94-%d7%93%d7%95%d7%a7%d7%95%d7%9e%d7%a0%d7%98%d7%a8%d7%99%d7%aa>

Butchart, G. C. (2006). On ethics and documentary: A real and actual truth. *Communication Theory*, 16(4), 427-452. doi: 10.1111/comt.2006.16.issue-4

Butchart, G. C. (2013). Camera as sign: On the ethics of unconcealment in documentary film and video. *Social Semiotics*, 23(5), 675-690. doi: 10.1080/10350330.2012.740205

Butchart, G. C. (2014). What can a philosophy and ethics of communication look like in the context of documentary filmmaking? *Semiotica*, 199, 83-96.

Cooper, S. (2012). Looking back, looking onwards: Selflessness, ethics, and French documentary. *Studies in French Cinema*, 10(1), 57-68. doi: 10.1386/sfc.10.1.57/1

Dowmunt, T. (2013). Autobiographical documentary: The 'seer and the seen'. *Studies in Documentary Film*, 7(3), 263-277.

Ellis, J. (2009). What are we expected to feel? *Witness, textuality, and the audiovisual. Screen*, 50(1), 67-76. doi: 10.1093/screen/hjn077

Fallon, K. (2013). Archives analog and digital: Errol Morris and documentary film in the digital age. *Screen*, 54(1), 20-43. doi: 10.1093/screen/hjs067

Fitzsimons, T. (2009). Braided channels: A genealogy of the voice of documentary. *Studies in Documentary Film*, 3(2), 131-146. doi: 10.1386/sdf.3.2.131/1

Formenti, C. (2014). The sincerest form of docudrama: Re-framing the animated documentary. *Studies in Documentary Film*, 8(2), 103-115. doi: 10.1080/17503280.2014.908491.

Harindranath, R. (2014). Online crowd-sourced documentary and the politics of veridicality and authority. *Studies in Documentary Film*, 8(3), 179-187. doi: 10.1080/17503280.2014.964946.

Kara, S. (2015). Rebels without regret: Documentary activism in the digital age. *Studies in Documentary Film*, 9(1), 42-54. doi: 10.1080/17503280.2014.1002250

Kara, S., & Reestorff, C. (2015). Introduction: Unruly documentary activism. *Studies in Documentary Film*, 9(1), 1-9. doi: 10.1080/17503280.2014.1002665

Maccarone, E. (2010). Ethical responsibilities to subjects and documentary filmmaking. *Journal of Mass Media Ethics*, 2, 192-206. doi: 10.1080/08900523.2010.497025

- Murphie, A. (2014). Making sense: The transformation of documentary by digital and networked media. *Studies in Documentary Film*, 8(3), 188-204. doi: 10.1080/17503280.2014.961631
- Nash, K. (2011). Documentary-for-the-Other: Relationships, ethics and (observational) documentary. *Journal of Mass Media Ethics*, 26, 224-239. doi: 10.1080/08900523.2011.581971
- Paget D. (1990). *True Stories?: Documentary Drama on Radio, Screen and Stage*. Manchester and New York: Manchester University Press.
- Winston, B. (2000). *Lies, Damn Lies, and Documentary*. London: British Film Institute.

הבמאים המרואיינים :

אבן ענת, אדומי עודד, אדלר נתי, אדם ברוך, אהרונזי נועה, אופז אוהד, אופק דוד, איזקוב גיל, אנגל איתי, אסא לזקה, אסולין נטלי, אסייג אופירה, ארבל טובי, ארבל סיוון, בורשטיין יגאל, ביגלאיזון סילבן, בינדר צביקה, בכרי מוחמד, בן דור אורנה, בן מיור תור, בן נעים אבנר, בר און אורי, בראון מיטל, בראון נטעלי, ברנר רן, גבע דן, גורן עמית, גודר תלי, גולדפינגר ארנון, גונן ניצה, גורביץ' חורחה, גורן עמית, גא"י מיכאל, גלזר גונן, גלילי סמולנסקי חדוה, גליקסברג נפתלי, גלעדי ניצן, גרשטל כהן יולי, דולב גילי, דנון אפרת, דרור דוקי, הברפלד עידית, הורוביץ יריב, הימן ברק, הימן תומר, הלחמי ענת, המי אבי, הקר ראובן, הר-גיל אמיר, וייס ברקוביץ רונית, ולוך צביקה, ולק רות, ולר יוחנן, וצלר איתן, זייד גל, זייד אייל, חלבי רפיק, חלפון אייל, חמו אלי, טויב ניר, טל נילי, טל רן, יבין חיים, יגודה אילן, כהן לוז שמוליק, לאופר ארז, לב ארי גדעון, לב יאיר, לב יעל, לוי רם, ליאון יוסי, לסניק גיל, לשם עודד, לשם עודד, מוגרבי אבי, מזומן גיל, מילר ארז, מראענה איבתיסס, מרגולין עמליה, נוה זיו, סבו דרור, סיטון דני, סימון יהושוע, עבדי אילן, פטנקין ארן, פיינגלרט אבנר, פישביין עינת, פישר דוד, צברי דורון, צום איילון ענת, צור יונתן ומאשה, צ'פלין לינה, קוטלר אושרת, קונטס רגב, קוצר רן, קורן אביטל, קזמוז ראמוז, קידר נורית, קיינר קרין, קימור ירין, קיפר זריזצקי יעל, קירשנבאום מוטי, קלדרון חנה, קציר יעל, קפלן ליאת, קרפין מיכאל, קרסו יוסי, רבך יוסי, רובין איריס, רוזנהיימר תמנע, רוזנברג ניצן, רייבנדך ציפי, שוורץ אושרה, שושן אילן, שחורי בן נתן נעמי, שירי שחר, שלז גילי, שלום דנון אפרת, שמגר עירית, שמיר יואב, שני בן, שפרבר אביגיל, שץ פיני, שץ רות.

בשדה מחקר התקשורת: דוחות מחקר

דפוסי שימוש של עוזרים פרלמנטריים ברשתות החברתיות כמתווכים עבור המחוקקים בישראל, בגרמניה ובארצות הברית

חן סבג-בן פורת*

תקציר

רוב הספרות התיאורטית הקיימת כיום רואה ברשתות החברתיות בכלל וברשת הפייסבוק בפרט אפיק המהווה קרקע לקשר ישיר של חברי פרלמנט עם הציבור, אולם, מהי מידת המעורבות האוטנטית שלהם בפעילות ברשתות אלה? ומה מקום העוזרים שלהם? מחקר זה מתמקד במתווכים בין חברי הפרלמנט לציבור (עוזרים פרלמנטריים, יועצים ודוברים) ובמקומם בתהליך תוך הבנת מקומם במפת התקשורת העכשווית. בעוד שמחקרים רבים בוחנים את דפוסי הקשר עם הציבור, המתווכים – שהינם חוליה מקשרת בין חברי הפרלמנט לציבור – אינם מקבלים תשומת לב מחקרית. עבודת הדוקטורט בחנה את דפוסי השימוש בדפי הפייסבוק של הפרלמנטרים של המתווכים באמצעות שאלונים תוך בחינת משתנים שונים: השיוך הפוליטי והסוציו-אקונומי של הפרלמנטר, גילו, מגדרו, מספר המתווכים שלו, טיב מערכת היחסים עם המתווכים, מידת הוותק שלהם וכן את קווי האופי של הפרלמנטר. המחקר היה משווה והתמקד בכנסת בישראל, בבית הנבחרים בארצות הברית ובבונדסטאג בגרמניה. מטרת המחקר הייתה לבדוק האם שיטת הבחירות בפרלמנטים שונים משפיעה על רמת המעורבות של הפרלמנטרים ברשתות החברתיות. שלושה פרלמנטים אלה נבחרו כמקרה בוחן, כיוון שהם מהווים שלושה מודלים שונים זה מזה של שיטת בחירות. בחינת פרמטרים אלה יכולה לשפוך אור על אופי הקשר בין הפרלמנטרים לציבור במדינות אלה ולנבא קשר אפשרי בין שיטת הבחירות לרמת המעורבות של הפרלמנטרים ברשתות החברתיות.

מבוא תיאורטי

Busby ו-Belkacem (2013) בחנו את תפקידו של צוות לשכה בפרלמנט האירופי. טענתם היא כי עוזרים ממלאים תפקידים חשובים מאוד עבור הפרלמנטר, אך אינם מוערכים דיים. החוקרים מכנים אותם "שחקנים מוחבאים" ומתארים שלוש פעולות מרכזיות שעוזרים עושים במידע שהם אוספים בעבור הפרלמנטר: סינון המידע, סינתזה של מידע רלוונטי מכמה מקורות ושמירה מתמדת על תדמיתו ומיתוגו החיובי. מחקר שנעשה בקרב אנשי הצוות של חברי קונגרס בארצות הברית העלה כי לחברי הצוות במשרדו של חבר קונגרס תפקיד משמעותי ביותר בשימוש באינטרנט בעבורו (Congressional Management Foundation, 2011). ממחקרים שנערכו בקונגרס בארצות הברית עלה כי הוותק של אנשי הצוות משפיע על מערכות היחסים בין אנשי הצוות, על הנורמות

* עבודת הדוקטורט של ד"ר חן סבג-בן פורת (chen.sabag1@gmail.com) נכתבה בהדרכתו של פרופ' סאם ליימן-ווילציג. העבודה אושרה על ידי הרשות ללמודים מתקדמים באוניברסיטת בר אילן ביוני 2019.

המקצועיות, על הסמכות שניתנת להם ועל המדיניות בלשכה (Romzek & Utter, 1996). בשנת 1995 ערכו Romzek ו-Utter (1997) ראיונות עם 40 אנשי צוות מהקונגרס, ומצאו כי יש להם מאפיינים משותפים, כגון: תפיסות לגבי מעמד, מקצועיות, יוקרה, אוטונומיה, מחויבות לשירות הפוליטי והציבורי וכן תפישה של עצמם כמומחים פוליטיים. גם Hammond (1996) עסק בהשפעתם הרבה של הצוותים בקונגרס על המדיניות המוכתבת מהלשכה. בפעילות בקונגרס נמצא כי כפי שקיימים הבדלים בשימוש ברשתות חברתיות בין פוליטיקאים בעלי פרופיל שונה, כך קיימים הבדלים באופני השימוש ברשת בין אנשי הצוות שלהם. כך, למשל, אנשי צוות צעירים השתמשו ברשתות החברתיות ובאינטראקציה עם הקהל ברשת יותר מאנשי צוות מבוגרים. כמו כן, אנשי צוות רבים חשו תסכול מכך שחברי הקונגרס לא השתמשו מספיק ברשתות החברתיות, וחשבו שיש להגביר את השימוש בהן, ובמיוחד בפעולות אינטראקטיביות כמו בלוגים, שיחות וידאו ואתרים אישיים (Congressional Management Foundation, 2011). מחקר נוסף מצא כי חברי פרלמנט רבים אינם מרוצים מרמת הידע של אנשי הצוות שלהם באינטרנט, והם חשים כי על הצוות לעבור הכשרה נוספת בתחומים אלה (Williamson, 2009).

בישראל, היה רשאי כל חבר כנסת להעסיק שני עוזרים פרלמנטריים על פי חוק (בן-דוד, 2011). החל משנת 2015, חברי כנסת רשאים להעסיק שלושה עוזרים פרלמנטריים. חבר כנסת המכהן כיושב ראש ועדה וכן שר זכאים לארבעה עוזרים. חברי הכנסת מקבלים גם תקציב עבור "קשר עם הציבור", המיועד לכסות גם את עלויות העסקתו של צוות הלשכה וכן עלויות נוספות, כגון: אתר, רשתות חברתיות, הוצאות טלפון ועוד. לרוב, אין הפרדה ברורה בין תפקידיהם הפרלמנטריים והתקשורתיים של העוזרים, ובשום מקום לא מופיעה הגדרת תפקיד יחודית עבורם (סרגנה, 2001). בדרך כלל, אחד מן העוזרים הפרלמנטרים אחראי על תחום התקשורת ומשמש כאחראי על תחום יחסי הציבור בלשכת חבר הכנסת וכדובר הרשמי שלו. מבחינה רשמית מעמדם של העוזרים הפרלמנטריים בכנסת אינו קבוע בחוק, אלא נקבע בהחלטות של ועדת הכנסת, אשר הזכירה במספר נקודות את עניין ההעסקה: את מי מותר להעסיק כעוזר פרלמנטרי, מהן הדרישות המקצועיות והמנהליות של התפקיד, מהי חובת הנאמנות של העוזר לחבר הכנסת, מהי החלוקה המנהלית בין העוזרים ומהן הזכויות הצמודות לתפקיד. גם בהחלטה זו אין מפורטים **מהות התפקיד** ומה על העוזר הפרלמנטרי לבצע (שפרמן, 2010).

בגרמניה, עוזרים פרלמנטריים עשו שימוש רב בעדכון הרשתות החברתיות עבור הפרלמנטרים המעסיקים אותם. מהראיונות אתם עלו שתי בעיות מרכזיות: לפוליטיקאי הגרמני יש צוות שלפעמים מזדהה כפרלמנטר עצמו, ולעיתים חבר הצוות משתמש בשמו ולא בשם הפרלמנטר. דבר זה נעשה כדי למנוע את הסיכון שמישהו יחשוב שהוא משוחח עם העוזרים ולא עם הפרלמנטר עצמו. ומכאן נובעת הבעיה השנייה: המעורבות המקוונת של פרלמנטרים ברשתות חברתיות לא יכולה להיות כה משמעותית בגלל האינטנסיביות הכרוכה בה. נדמה שהצוות של הפוליטיקאים היה מודע מאוד לסוגיית האותנטיות אותה צריך להרגיש הקהל בכל הנוגע לרשתות החברתיות (Mutschke, Thamm & Wandhoefer, 2011). גם בישראל נמצא כי כאשר מתווכים כותבים בשם הפרלמנטר, הם מזדהים בשמו ולא בשם (סבג-בן-פורת, 2015). חברי הבונדסטאג הם שקובעים מה רלוונטי לעבודתם הפרלמנטרית; ולכן הם אלה הקובעים את אופיים ומספרם של העוזרים הפרלמנטריים שיבחרו: פקידים, מזכירים, יועצים, אנשי מחקר ועוד. עוזריהם של חברי הבונדסטאג אינם מהווים

חלק ממערך האדמיניסטרציה של הבית התחתון, וכל חבר בוחר בעצמו כמה להפריש מתוך תקציבו בעבור עוזרים אלה. ממוצע ההעסקה בפועל עומד על שניים עד שמונה עוזרים פרלמנטריים לכל חבר בונדסטאג (גלילי, 2004). חברי הבונדסטאג גם קובעים אילו כישורים מקצועיים וידע מוקדם נדרשים מעוזריהם, המועסקים ישירות אצלם על פי התקשרות חוזית שנעשית באופן בלעדי בין חבר הפרלמנט לבין העוזר. זו הסיבה שהם אינם נמנים על עובדי השירות הציבורי בגרמניה ואין בינם לבין הפרלמנט יחסי עובד-מעביד (בן-דוד, 2004).

שאלות והשערות המחקר

1. באיזו מידה (אם בכלל) עושים חברי פרלמנט בארצות הברית, ישראל וגרמניה שימוש במתווכים (עוזרים פרלמנטרים, יועצים או דוברים) לתפעול דף הפייסבוק שלהם?
 2. האם יש קשר בין שיטת הבחירות הנהוגה במדינה לבין רמת המעורבות של חברי הפרלמנט ועוזריהם בפייסבוק?
 3. האם יש קשר בין רמת המעורבות של פרלמנטרים ועוזריהם לבין המשתנים הבאים: שיוך פוליטי, שיוך סוציו-אקונומי המגדר והגיל של הפרלמנטר, מספר העוזרים בלשכת הפרלמנטר, רמת האמון בין הפרלמנטר לעוזר, מידת הוותק והמגדר של העוזר/מתווך ורמת האצלת הסמכויות של הפרלמנטר?
- ההשערה המרכזית היא שיש קשר בין שיטת הבחירות לבין רמת המעורבות של חברי הפרלמנט והעוזרים שלהם: ככל שהמערכת האלקטורלית היא יותר מקומית, כך תגדל רמת המחויבות של הפרלמנטר לתושבי המחוז שלו לעומת שאר האוכלוסייה (הטיס-רולף, 2006, 2010ב).

אוכלוסיית המחקר

שלוש המדינות שנבחרו למחקר זה מייצגות שלוש מערכות אלקטורליות שונות: בארצות הברית נהוגה הצבעה ישירה לנציגים במחוזות גיאוגרפיים מסוימים; בישראל קיימת הצבעה מפלגתית בבחירות ארציות-יחסיות; ובגרמניה ההצבעה מתבצעת בשני פתקים: האחד למפלגה לרשימה הארצית (כמו בישראל) והשני באמצעות הצבעה ישירה במחוזות (כמו בארצות הברית).

שאלון המחקר הוא ייחודי מבחינה מתודולוגית ונבנה במיוחד עבור המחקר הנוכחי, שכן נושא המחקר הוא ייחודי מבחינה תיאורטית ולא ניתן היה למצוא שאלון שיוכל לתמוך במתודולוגיה או אף בחלקה. השאלון הורכב מאינדקסים שונים, כאשר המרכזי ביניהם הכיל תשעה היגדים, אשר מטרתם לבדוק את המשתנה "רמת מעורבות" ולהבין עד כמה הפרלמנטר ומתווכו מעורבים בתכנים ובכתיבה בפייסבוק. הנבדקים התבקשו לדרג כל פריט על סולם ליקרט בין 1 (מסכים בהחלט) לבין 6 (לא מסכים כלל) כאשר ככל שהציון גבוה יותר, משמעות הדבר היא שיש מעורבות גבוהה יותר של המתווך ומעורבות נמוכה יותר של הפרלמנטר. בבדיקת מהימנות לעקיבות פנימית התקבל מקדם גבוה יחסית למספר ההיגדים (אלפא של קרונברך $\alpha = .91$). המטרה הייתה לעבד את נתוני האינדקס בתוכנת SPSS כך שניתן יהיה לחלק את הפרלמנטרים לארבע הקטגוריות הקיימות במדרג הבא על ידי חלוקת פיזור הנתונים בשימוש בניתוח סטטיסטי קטגוריאלי, כפי שיפורט בהמשך (גרף 1).

גרף 1: רמת המעורבות של הפרלמנטרים

השאלונים נשלחו לכל העוזרים הפרלמנטריים של חברי הכנסת בישראל ושל חברי הבית התחתון של הפרלמנט בגרמניה, הבונדסטאג (זאת משום שבניגוד לבית העליון, הבונדסטאג, רק חברי הבונדסטאג נבחרים על ידי הציבור). קבוצת המחקר בארצות הברית מתבססת על בית הנבחרים בלבד, משום שמספרי העוזרים בסנאט שונים מסנאטור לסנאטור ותלויים בתקציב המדינה ממנה הגיע הסנאטור, כך שקשה מאוד מבחינה מחקרית לבנות קבוצת מחקר של עוזרים פרלמנטריים מתוך הסנאט. על כן, המחקר התמקד בבית הנבחרים, בו מותר להעסיק עד 18 עוזרים פרלמנטריים בלשכה במשרה מלאה, ועוד ארבעה במשרה חלקית (SGIM, 2014). השאלונים כללו שאלות רבות שלא נחקרו קודם לכן ועסקו במשתנים הבאים: רמת המעורבות של הפרלמנטרים ועוזריהם בתפעול הפייסבוק, מידת האוטונומיה הניתנת לעוזרים, רמת האצלת הסמכויות של הפרלמנטר כלפי עוזריו ורמת האמון ביניהם. שלושת המשתנים הללו הכילו 21 היגדים. המהימנות הפנימית של השאלון הייתה גבוהה (אלפא של קרונברך $\alpha = .91$) המהימנות של כל אינדקס בנפרד: רמת המעורבות, רמת האמון ורמת האצלת הסמכויות הייתה $.81$, $.95$, $.83$, $\alpha =$. בהתאמה. על מנת לחזק את המהימנות, השאלון הכיל היגדים הפוכים בכל אינדקס. בדיקת תוקף המבנה של השאלון באמצעות מחקר פיילוט לא הייתה אפשרית בהתחשב בקושי הרב בהשגת הנחקרים; ומכאן נבעה חשיבותו של כל נחקר. תוקף התוכן אושר לאחר שהשאלון נבדק על ידי שלושה חוקרים מתחום המחקר. השאלונים נכתבו בעברית ותורגמו באופן מקצועי לגרמנית ולאנגלית. אחת המטרות התיאורטיות העיקריות של השאלון הייתה לבנות מודלים המתארים את רמת המעורבות הפרלמנטרית בכל מדינה, תוך בחינת הרקע והסיבות להבדלים ולמשתנה ביניהם. בהתאם לרמת המעורבות של העוזרים, אנו יכולים להסיק מהן רמות המעורבות של הפרלמנטרים. ההתפלגות הכללית של שלוש המדינות על פי המודל וחלוקת כל מדינה בנפרד נעשתה על ידי ניתוח k-means cluster analysis, מדד המחלק כל קבוצת מחקר לארבע קטגוריות על פי התפלגות הפיזור של המדדים. בסך הכל נבחנו חמש התפלגויות שונות: הראשונה לכל שלוש המדינות, השנייה עבור ארצות הברית, השלישית לישראל, ושתיים נוספות עבור גרמניה – בקרב פרלמנטרים שנבחרו לרשימות המפלגות ובקרב פרלמנטרים שנבחרו בבחירות המחוזיות.

מגבלות בגיוס הנחקרים המחקר

תהליך גיוס המשתתפים היה ממושך ומורכב, ובמהלכו נתקלתי בקשיים רבים. תחילה, שלחתי הודעות דרך הפייסבוק לחברי שלושת הפרלמנטים, וביקשתי ממי שמפעיל את דף הפייסבוק שיענה על השאלון. בקשה זו, למרבה הצער, הגיעה לתיקיית "אחר" בפייסבוק, ולכן רוב חברי הפרלמנט לא ראו אותה כלל. בעיה משמעותית נוספת התעוררה באפשרות לשלוח בכלל הודעות אישיות בפייסבוק: רבים מהפרלמנטרים הסירו את התכונה המאפשרת להודעות אישיות להישלח דרך הדף שלהם, כך שלא ניתן היה לשלוח להם הודעה כלל. לאחר מכן ניסיתי לשלוח את השאלון באמצעות

כתובות הדוא"ל שלהם. בישראל הדבר הצליח משום שבאמצעות אתר הכנסת הצלחתי להגיע לכתובות הדואר האלקטרוני של חברי הכנסת. 56 מהם (מתוך 120 אפשריים) השיבו לשאלון. בגרמניה לא נמצאה רשימה של הודעות דוא"ל, אך ניתן היה ליצור קשר דרך האתרים האישיים של חברי הפרלמנט, שם הקפדתי לציין כי השאלון נועד אך ורק עבור העוזרים הפרלמנטריים, היועצים או הדוברים. בסך הכל, 53 (מתוך 709) עוזרים הגיבו. בארצות הברית לא ניתן היה למצוא כתובות דוא"ל של פרלמנטרים, ולא הייתה אפשרות להתקשר עימם דרך אתריהם האישיים. עקב עומס כבד של מסרים, רק אנשים שגרו באותו מחוז של חבר הקונגרס יכלו ליצור איתו קשר באמצעות האתר. על כן התבקשתי לכתוב את מספר המיקוד שלי, מה שכמובן היה בלתי אפשרי. בסופו של דבר, הצלחתי לקבל את התגובות של 32 עוזרים פרלמנטריים (מתוך 538).

יש לציין, כי למרות שהבטחתי אנונימיות מוחלטת, בכל שלוש המדינות חששו העוזרים הפרלמנטריים להשיב על השאלון, שכן הוא עסק בהיבטים אישיים ובפעולות רגישות המתרחשות בינם לבין הפרלמנטר וכן בתוך גבולות הלשכה. הדבר הוביל לבעיה הבאה שהפחיתה גם היא את שיעור ההיענות לשאלונים: רבים מהנשאלים לא השיבו על שאלות מסוימות בשאלון; אחרים נכנסו ויצאו מיד. דבר זה הקשה על ביצוע רגרסיות רב-משתניות לאור הירידה הכפויה במספר השאלונים, כלומר, אלה שענו על כל ההיגדים והשאלות הדמוגרפיות הדרושות לרגרסיות שהיה צריך לבצע. כתוצאה מכך, המחקר הסתיים עם 81 משתתפים אשר השלימו את כל השאלון: 58 גברים (71.6%) ו-23 נשים (28.4%); 37 בישראל (45.7%), 20 בגרמניה (24.7%) ו-24 בארה"ב (29.6%). על מנת לבחון האם קיימים הבדלים בין שלוש המדינות במאפייניהם הדמוגרפיים - אידאולוגיה סוציו-אקונומית, עמדה פוליטית ומגדר הפרלמנטר ועוזריו - נערכו ניתוחי חי בריבוע (טבלה 1).

טבלה 1: מאפיינים דמוגרפיים של המשתתפים לפי מדינה

Demographic characteristics	Values	Israel (n = 37)	Germany (n = 20)	United-States (n = 24)	χ^2	P
Socio-economic ideology	Capitalism	13 (35.1%)	6 (30%)	11 (45.8%)	3.30	.51
	Centrist - middle	17 (45.9%)	9 (45%)	6 (25%)		
	Social welfare	7 (18.9%)	5 (25%)	7 (29.2%)		
Political stance	Nationalistic	16 (43.2%)	4 (20%)	13 (54.2%)	14.08**	.01
	Centrist - middle	10 (27%)	9 (45%)	0 (0%)		
	Cosmopolitan	11 (29.7%)	7 (35%)	11 (45.8%)		
Sex	Male	28 (75.7%)	13 (65%)	17 (70.8%)	.74	.69
	Female	9 (24.3%)	7 (35%)	7 (29.2%)		
MPs' sex	Male	25 (67.6%)	12 (60%)	14 (58.3%)	.63	.73
	Female	12 (32.4%)	8 (40%)	10 (41.7%)		

** $p < .01$

ממצאים

כפי שניתן לראות, נמצאו הבדלים משמעותיים בהתפלגות העמדה הפוליטית בין שלוש המדינות (4) $p < .01$, $14.08 = \chi^2(2)$, לא נמצאו הבדלים משמעותיים בהתפלגות האידאולוגיה הסוציו-אקונומית או במין של הפרלמנטרים ועוזריהם [2] $p = .69$, $3.30 = \chi^2(2)$, $p = .51$, $p = .63$, $\chi^2(2) = .73$, בהתאמה]. כמו כן, בדקתי את גיל העוזרים, גילם של חברי הפרלמנט, מספר העוזרים בלשכה וותק העוזרים. עבור ארבעת המשתנים הללו, נערכו ניתוחי ANOVA חד-כיווניים (טבלה 2).

טבלה 2. ממוצעים וסטיות תקן על פי גיל, מספר המתווכים וותק המתווכים

Variables	Israel (<i>n</i> = 37)		Germany (<i>n</i> = 20)		United-States (<i>n</i> = 24)		<i>F</i> (2,78)	<i>p</i>	η_p^2
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>			
PAs' age	30.49	4.24	34.90	7.59	29.38	3.27	7.31***	.00	.16
MPs' age	57.08	7.87	53.90	10.09	58.08	4.71	1.73	.18	.04
No. of PA assistants	3.68	1.68	5.10	2.34	8.58	6.21	12.66***	.00	.24
PA Seniority	26.81	22.40	45.55	74.95	25.50	10.90	1.71	.19	.04

*** $p < .001$

כפי שניתן לראות, נמצאו הבדלים משמעותיים בגיל העוזרים ובמספר העוזרים בלשכות [16] $\eta_p^2 = .16$, $p < .001$, $F(2,78) = 7.31$ ו- $.24 = \eta_p^2$, $p < .001$, $F(2,78) = 12.66$, בהתאמה]. ניתוח Scheffe post-Hoc הראה כי גיל העוזרים הגרמניים גבוה באופן מובהק מזה של ישראל וארה"ב ($p < .01$), ללא הבדלים משמעותיים בין גיל העוזרים בארצות הברית וישראל ($p = .70$). ניתוחי Scheffe post-hoc עבור המשתנה "מספר העוזרים" הצביעו על כך שמספרם בארצות הברית גבוה משמעותית מישראל ($p < .001$) וגרמניה ($p < .05$), ללא הבדלים משמעותיים בין מספר העוזרים בלשכה בישראל מול גרמניה ($p = .40$).

בשל המדגם הקטן בכל מדינה ועל מנת לבחון האם המשתנה התלוי "רמת מעורבות" מפוזר באופן נורמלי, ערכתי מבחן Shapiro-Wilk אשר הראה כי המשתנים התלויים בכל מדינה מפוזרים בצורה נורמלית ($p > .05$). יתר על כן, על מנת לבחון את ההומוסקדסטיות (Homoscedasticity = סדרה של משתנים מקריים שנועדה לבדוק שאין משתנים מתערבים בתהליך) של השונות, ערכתי מבחן Levene על המשתנה התלוי, אשר הצביע על הבדלים שווים בין שלוש המדינות לגבי המשתנה התלוי. לפיכך נערכו ניתוחים פרמטריים על מנת לבחון את השערות המחקר.

תרומת המאפיין הדמוגרפי, רמת האמון ורמת האצלת הסמכות לחיזוי רמת המעורבות

על מנת לבחון את תרומת המאפיין הדמוגרפי, את רמת האמון ואת רמת האצלת הסמכות לחיזוי רמת המעורבות, ערכנו ארבעה ניתוחי רגרסיה רב-משתניים. ניתוח אחד לכל המדגם וניתוח אחד לכל אחת משלוש המדינות. המשתנים הבלתי תלויים היו המאפיינים הדמוגרפיים; עמדה חברתית-כלכלית, עמדה פוליטית, מין המשתתפים, מין הפרלמנטרים, גיל המשתתפים, גיל הפרלמנטרים,

מספר העוזרים והוותק ושני ההיבטים בשאלון המגשר; רמת האמון ורמת האצלת הסמכויות. המשתנה התלוי היה רמת המעורבות. המשתנים הבלתי תלויים הוכנסו למודל הרגרסיה בצורה מדרגתית. מודל הרגרסיה הוכנס רק למשתנים בעלי תרומה משמעותית. סדר המשתנים שהוזנו הוא בסדר המשמעותי. תוצאות ניתוחי הרגרסיה הראו כי רמת האמון תרמה באופן משמעותי 24.5% לשונות המוסברת (EPV) של רמת המעורבות במדגם כולו. מקדם β החיובי הצביע על כך שככל שהאמון ברמה עולה, רמת המעורבות עולה.

ישראל: תוצאות ניתוחי הרגרסיה הראו כי מספר העוזרים תרם באופן משמעותי (23.4%) ל-EPV של רמת המעורבות. מקדם β השלילי הצביע על כך שככל שמספר העוזרים יורד, רמת ההתקשרות של המתווך עולה (לכן רמת ההתקשרות של הפרלמנט יורדת). העמדה החברתית-כלכלית נכנסה למודל הרגרסיה בשלב השני ותרמה 10.8%, מעבר למספר העוזרים. מקדם ה- β החיובי הצביע על כך שככל שהנטייה החברתית-כלכלית היא למדיניות רווחה, רמת מעורבותו של המתווך עולה. **ארצות הברית:** תוצאות ניתוחי הרגרסיה הצביעו על כך שרמת האמון תרמה באופן משמעותי (89.2%) ל-EPV של רמת המעורבות. משתנה זה השפיע כמעט אך ורק על רמת המעורבות. מקדם ה- β החיובי הצביע על כך שככל שרמת האמון בין הפרלמנטר למתווך שלו עולה, כך עולה רמת המעורבות של המתווך (לכן רמת המעורבות של הפרלמנטר יורדת). מספר העוזרים תרם משמעותית (3.4%) ל-EPV של רמת המעורבות, מעבר לרמת האמון בשלב השני. מקדם β השלילי הראה שככל שמספר העוזרים יורד, רמת מעורבות המתווך עולה. חשוב מאוד לקבוע, כאמור, שכפי שניבאנו, היו לפרלמנטרים בארצות הברית בממוצע כשישה עוזרים יותר מאשר בישראל ובגרמניה, שהיו כמעט זהים במשתנה זה. לבסוף, מין הפרלמנטרים נכנס למודל הרגרסיה בשלב השלישי ותרם 1.8%. מקדם β החיובי הצביע על עליית רמת המעורבות כאשר מין הפרלמנטר הוא נקבה. בגרמניה לא עלה אף משתנה כמובהק בניתוח הרגרסיה.

דיון

המחקר המלא (Sabag-Ben Porat & Lehman-Wilzig, 2020) סותר במידה משמעותית את התפיסה התיאורטית הגורסת כי הרשתות החברתיות מהוות קשר ישיר בין הפרלמנטר לציבור הגולשים. ניתן לראות כי קיים שיעור משמעותי של פרלמנטרים, המתפעלים או יוצרים תוכן ברשתות החברתיות ברמת מעורבות נמוכה ואף כאלה, אשר אינם מעורבים כלל ואילו המתווכים הם אלה העושים עבורם את התפעול וייצור התוכן כולו. כאשר בוחנים את התופעה מבחינה מעשית, בוודאי שאין אפשרות לתפעול מלא של הרשתות החברתיות על ידי הפרלמנטרים, הן מבחינת ההיקף והן מבחינת התחלופה המהירה והאין-סופית של התכנים. אולם, מבחינה אידיאלית ראוי היה למצוא במהלך המחקרים פחות פרלמנטרים שנמצאו במודל כ"כלל לא מעורבים". העובדה, כי פרלמנטרים כה רבים לא מעורבים כמעט בשום אופן בתכנים הנכתבים בשם, מעידה על הקניית חשיבות מועטה מדי לרשתות החברתיות וחוסר הבנה לגבי ההשלכות של חוסר ההתמצאות הזה בעולם התקשורת הפוליטית. דבר זה ממצב את השכבה המתווכת כשחקנית פוליטית משמעותית וחשובה שלא קיבלה עד היום תשומת לב תיאורטית מספקת.

בשנים האחרונות החל תהליך הפוך לזה שהחל עם ייסודן של הרשתות החברתיות; תהליך עליו אני עורכת מחקר המשך כעת. במהלך המחקר, ובמיוחד בתהליך יצירת הקשר עם חברי בית הנבחרים

בארצות הברית, ראיתי עד כמה האינטראקטיביות והאפשרות ליצור קשר עם פרלמנטרים ירודה. מלבד המחקר, ומלבד העובדה שרובה המוחלט של האינטראקציה מתנהלת מול המתווכים ולא מול הפרלמנטרים, הופתעתי לראות כי גם פלטפורמות שאפשרו קשר כלשהו עם הפרלמנטר (כמו, למשל, הודעות אישיות בפייסבוק) הולכות וזנחות. ניתן לראות כי רובם של חברי בית הנבחרים וכמחצית מחברי הכנסת ומחברי הבונדסטאג אימצו את האפשרות ("פיצ'ר") של היעדר אפשרות לשליחת הודעות אישיות דרך הפייסבוק כאשר התאפשר להם. ובכך, מלבד בתגובה על פוסט (אחת מהמוני תגובות ביום), אין דרך ליצור איתם קשר דרך הרשתות החברתיות. אם בראשית השימוש המקוון של פרלמנטרים ברשתות החברתיות מה שאפיין אותם ואת האתרים האישיים של פוליטיקאים הייתה העובדה שהיו "לוחות מודעות" וסיפקו מידע בלבד ללא יכולות אינטראקטיביות; נדמה שזו הפונקציה שהרשתות החברתיות חוזרות אליה היום. דווקא העובדה שאנו רואים בכל יום את חברי הפרלמנט כותבים פוסטים ותגובות בפלטפורמות מגוונות, ונדמה לנו שבניגוד לתקשורת המסורתית אנו מתקשרים איתם באופן בלתי אמצעי, יכולה להסתיר חוסר מעורבות ועניין שלהם.

רשימת המקורות

- בן-דוד, ל' (2004). **סקירה משווה בנושא: מעמדם, תפקידם ותנאי העסקתם של עוזרים פרלמנטריים**. ירושלים: הכנסת - מרכז מחקר ומידע.
- בן-דוד, ל' (2011). **תנאי העסקתם של עוזרים פרלמנטריים - סקירה משווה**. ירושלים: הכנסת - מרכז מחקר ומידע.
- גלילי, י' (2004). **סקירה משווה בנושא: העסקת יועצי בפרלמנט**. ירושלים: הכנסת - מרכז מחקר ומידע.
- הטיס רולף, ש' (2006). **אמון הציבור בפרלמנט: מחקר משווה**. ירושלים: הכנסת - מרכז מחקר ומידע.
- הטיס רולף, ש' (2010). **שיטת הבחירות בישראל: סקירה**. ירושלים: הכנסת - מרכז מחקר ומידע.
- סבג-בן-פורת, ח' (2015). **"של מי הסטטוס הזה בכלל?": דפוסי שימוש של חברי כנסת ועוזריהם הפרלמנטרים ברשתות החברתיות**. עבודה לשם קבלת תואר מאסטר. רמת גן: אוניברסיטת בר אילן.
- סרגה, י' (2001). **המשולש התקשורתי המודרני: יחסי הגומלין בין שר, יועץ תקשורת ודובר**. עבודה לשם קבלת תואר מאסטר. רמת גן: אוניברסיטת בר אילן.
- שפרמן, ע' (2010). **תפקידיהם של העוזרים הפרלמנטרים**. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- Belkacem, K., & Busby, A. (2013). Coping with the information overload: An exploration of assistants' backstage role in the everyday practice of European Parliament politics. *European Integration Online Papers*, 1(17), 1-28.
- Congressional Management Foundation. (2011). *Perceptions and Use of Social Media on Capitol Hill*. Congressional Management Foundation.
- Hammond, S. W. (1996). Recent research on legislative staffs. *Legislative Studies Quarterly*, 21(4), 543-576.

- Mutschke, P., Thamm, M., & Wandhoefer, T. (2011). Extracting a basic use case to let policy makers interact with citizens on social networking sites: A report on initial results. *Journal of eDemocracy and Open Government*, 3(2), 207-215.
- Romzek, B. S., & Utter, J. A. (1996). Career dynamics of congressional legislative staff: Preliminary profile and research questions. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 4(3), 415-442.
- Romzek, B. S., & Utter, J. A. (1997). Congressional legislative staff: Political professionals or clerks?. *American Journal of Political Science*, 41(4), 1251-1279.
- Sabag Ben-Porat, C., & Lehman-Wilzig, S. (2021). Electoral system influence on social network usage patterns of parliamentary assistants as their legislators' stand-in: The United States, Germany, and Israel. *New Media & Society*, 23(5), 1022-1044.
- SGIM. Society of General Internal Medicine (2014). *The Roll of Congressional Staff*. Retrieved May, 2021 from: <https://www.sgim.org/File%20Library/SGIM/Communities/Advocacy/Advocacy%20101/THE-ROLE-OF-CONGRESSIONAL-STAFF.pdf>
- Williamson, A. (2009). *MPs Online: Connecting with Constituents. A Study into How MPs Use Digital Media to Communicate with Their Constituents*. London: Hansard Society.

Abstracts

Stability, diversity, and ideology in media agenda setting of public policy issues in Israel's 2019-20 election period

Gilad Greenwald and Maoz Rosenthal

This study examines media agenda and attention in Israel, as they were reflected and constructed in the elite *Haaretz* and popular *Yedioth Ahronoth* and *Israel Hayom* dailies as of October 2018 until the three election campaigns of 2019-2020. Using quantitative content analysis, we examine the extent to which election campaigns have an impact on the *stability* of the presentation of public policy issues in the media and on the *variety* of issues the media cover. This was done by considering the *ideological* and *journalistic* orientations of each of the three newspapers as well. Findings show that of the three election campaigns, only in the September 2019 elections (perceived as a "close race") did the agenda of the three newspapers become less stable and less diverse. Thus, the very occurrence of an external political event (e.g., an election campaign) does not necessarily cause media attention to be more focused on that event. Media attention will experience stabilization and focus during election campaigns, only when news outlets perceive these elections as critical.

"Our Tora-study also defends and saves you": The founding and framing of the 2013-2020 Israeli government in the Ultra-Orthodox daily newspapers.

Rivka Neriya-Ben Shahar

This article deals with the framing of the relationships between the Ultra-Orthodox community and Israeli politics, as represented in the Ultra-Orthodox daily newspapers, during the formations of the 33rd, 34th and 35th Israeli governments. Qualitative-thematic content analysis of 177 texts suggests that their primary themes reflect perspectives of “we, the Ultra-Orthodox” versus “they, the secular and their counterparts”. The data reveals attitudes on issues such as: heroes from both sides; central issues for discussion; rhetorical and discursive tools in these texts, and the ways in which they create and empower the theme; the ways in which the Ultra-Orthodox community, as a minority group, marks or blurs its borders and definitions toward the Israeli society. This article facilitates, among other things, a meaningful discussion around the media discourse on the relationships between the Ultra-Orthodox community and Israeli politics.

Haim Hagay

"They don't think about the damage they cause to the profession"

The evolution of the professional discourse in the Israeli sports press between 1949 and 2013.

Haim Hagay

The study is situated in the fields of journalism studies and the sociology of professions. The aim of the study was to examine the evolution of the sports journalism community and the reflexive professional discourse in sports columns that appeared in the print press between 1949 and 2013.

For this purpose, a diachronic content analysis was conducted in newspapers belonging to four different clusters: Popular press, Elite press, Designated sport press and 'other' press. The sample included news articles that covered the matches of the Israeli national football team in which a boundary work was performed by the journalists.

The findings show that changes in the correspondents' characteristics corresponded to changes in the boundary work and rhetoric of the community. With the consolidation of a professional community whose hegemony in the field was unchallenged, reflexive considerations came to obscure the community's internal boundaries and emphasize the external boundaries in order to establish a professional expertise. Only when outside factors such as television correspondents and athletes clearly threatened the hegemony of sports columnists in the print press did the journalists attempt to implement professional values related to the objectivist paradigm in order to distinguish themselves from the "non-professional" correspondents and maintain their jurisdiction.

Media Panic: A Critical Review of the World Health Organization Guidelines on Screen Time for Children

Yaakov Ophir, Hananel Rosenberg and Refael Tikochinski

In April 2019, the World Health Organization (WHO) published strict guidelines regarding children's screen time. This article provides a step-by-step, critical review and meta-analysis of the psychological literature underlying these guidelines. Out of 33 studies reported by the WHO, 31 were of very low-quality and two were irrelevant or methodologically problematic. Altogether, the studies produced mixed findings, including counterfactual, positive and null results. A meta-analysis revealed a very small overall effect ($r = 0.095$) and a significant publication bias (adjusted $r = 0.06$). These findings corroborate with current literature and suggest that, to date, there is no convincing causal evidence that screen-time (per se) impairs psychological development. Future research is recommended to distinguish between normative and pathological screen use, direct and indirect effects of screens, and different screen content. Future guidelines may provide parents with more nuanced recommendations regarding children's screen use and help reduce the moral panic over screens.

Reflection as Ethical Process in Documentary Film: Eight Decision-Making Issues

Garnet C. Butchart and Amir Har-Gil

Reflection as Ethical Process in Documentary Film: Eight Decision-Making Issues

Traditionally, the objective of documentary filmmaking is to look and to teach—to add perspective on, by way of building knowledge about, issues of public concern. Cinema and media studies scholarship on that enterprise typically focuses on its audio-visual content, what is seen and heard on screen. Much less scholarship is concerned with what is not, or cannot usually, be said and seen in the cinematic space of the documentary screen, such as the process of making documentary films and videos. In contrast to the former tradition of scholarship, this article focuses on the decision-making process involved in the practice of making documentary films. Drawing on interviews with professional documentary filmmakers in Israel conducted over a 10-year period, the article identifies 8 major decision-making issues common to documentary filmmaking. We contend that reflection on those 8 image-making decisions, as demonstrated by media professionals reflecting on them, is a core ethical process.

הנחיות להגשת מאמרים וחומרים נוספים לפרסום בכתב העת "מסגרות מדיה" החל מגיליון 21

מאמרים מקוריים

ניתן להגיש מאמרים מקוריים בעברית אשר טרם נשלחו לפרסום בבמה אחרת בשפה כלשהי. יש להכין את המאמרים כקובץ WORD בעמוד A4 עם שוליים של 3 ס"מ בכל צד. ובגופן דויד 12 בעברית ו-Times New Roman באנגלית.

המאמר יכלול שני חלקים: (א) דף שער הכולל את שם המאמר, שם המחבר או שמות המחברים, שיוך מוסדי, מספרי טלפון וכתובות דואר אלקטרוני; (ב) גוף המאמר, כולל תקציר בהיקף של 150-120 מילים בראש המאמר. כן יש לצרף תקציר באנגלית.

המאמר לא יעלה בהיקפו על 7,500 מילים, כולל טבלאות ורשימת המקורות.

יש להתאים את כללי הכתיבה והציטוט לאלה של American Psychological Association Publication במהדורה השביעית. כללים אלה שונים מעט ברישום הביבליוגרפיה בעברית ולכן מומלץ לעיין במאמרים שפורסמו כבר בגיליונות קודמים. ברשימת המקורות בסוף המאמר שמות כתבי עת או ספרים שנכתבו בעברית **יודגשו** (bold) ושמות כתבי עת וספרים באנגלית יסומנו *מהטייה* (Italic). ניתן לעיין בגיליונות קודמים של **מסגרות מדיה** באתר האגודה הישראלית לתקשורת: <http://www.isracom.org.il/?cmd=media2>

המאמרים יופנו להערכתם (שיפוט) של לפחות שני עמיתים באופן אנונימי. לפיכך בעת הגשת מאמר יש להקפיד כי בטקסט לא יהיה אזכור של זהות המחבר/ים. במקרה של ציטוט פרסום של המחבר/ים יש לציין במקום המתאים בגוף הטקסט Author(s) או מחבר/ים עם שנת הפרסום בסוגריים, ואילו ברשימת המקורות יש לציין Author(s) ואת שנת הפרסום ללא שם הפרסום. פרסומים אלה יופיעו במרכז בתחילת רשימת המקורות.

במידת האפשר יש להמעט בהערות שוליים (אותן יש להמיר להערות סיום). הערה החשובה לכותב יש לנסות לכלול בתוך גוף הטקסט. הערות השוליים תמוספרנה בסדר רץ ותובאנה בסוף המאמר. המערכת תפעל במהירות ובאופן "ידידותי" למגישי המאמרים ותקפיד ככל האפשר על לוח זמנים של השלבים השונים בשיפוט מאמרים ובהכנתם לדפוס, דהיינו למסור הערכות וחוות דעת למחברים

שהגישו מאמר תוך 60 יום ממועד קבלתו. שכתוב/תיקון של מאמר במידת הצורך ועל פי חוות דעת השופטים ייעשה בידי המחברים עד 30 יום מיום קבלת ההערות מן המערכת. כמקובל בכתבי עת אקדמיים, הכותבים יתבקשו להעביר את זכויות היוצרים על המאמר המתפרסם לכתב העת.

דו"חות מחקר ודוחות על עבודות דוקטור חדשות

הדו"חות יוגשו לעורך במתכונת של מאמר קצר (כ-2,500 מילים). הכוונה איננה למאמר מדעי מלא שאפשר להגיש לפרסום במסלול המאמרים המדעיים המקוריים, אלא לסקירה של המחקר תוך הדגשת הממצאים המרכזיים וניתוחם.

ביקורות ספרים

המערכת מזמינה חוקרים להגיש ספרים חדשים שפורסמו בשנה החולפת, בעברית או באנגלית, הנוגעים למכלול תחומי התקשורת. על פי המסורת כתב העת יפרסם שתי ביקורות על כל ספר. אין המערכת מתחייבת להתייחס לכל ספר שיגיע לידיה.

יש לשלוח עותק דיגיטלי של הספר לעורך כתב העת (החל מגיליון 21), ד"ר יובל גוז'נסקי (yuvalg@mail.sapir.ac.il). אם אין ברשות המחבר עותק דיגיטלי, ניתן לשלוח שני עותקים לעורך כתב העת. לפני משלוח העותקים יש לתאם בדוא"ל עם ד"ר גוז'נסקי בדבר משלוח הספרים.

עריכת לשון וציון שמות ושיוכם האקדמי של המחברים

מחברים שמאמריהם, דו"חות המחקר ותמצית עבודות הדוקטור וכן סקירות הספרים התקבלו לפרסום בכתב העת, יקבלו לאישורם את נוסח המאמר לאחר עריכת הלשון. בעת אישור הגרסה הסופית על המחבר/ים להוסיף את שמם ולהוסיף כוכבית (*) ליד שמם שתפנה להערה בסוף העמוד הראשון עם פרטי שיוכם האקדמי (למתכונת הכתיבה ראו גיליונות קודמים של כתב העת). האחריות על עריכת התקציר באנגלית חלה על הכותבים. התקציר יהיה נאמן לגרסה האחרונה של המאמר שהתקבלה לפרסום.

משלוח למערכת כתב העת

עד לעדכון אתר כתב העת וההנחיות לכותבים כל מאמר, סקירה, דו"ח מחקר או חומר אחר יש לשלוח לעורך כתב העת (החל מגיליון 21), ד"ר יובל גוז'נסקי: yuvalg@mail.sapir.ac.il

תוכן העניינים

דבר העורך

הלל נוסק

דברים לזכרו של אורן סופר ז"ל

דוד לוין

מאמרים מקוריים

גילעד גרינוולד ומעוז רוזנטל

יציבות, מגוון ואידאולוגיה בתשומת הלב התקשורתית לנושאי

מדיניות ציבורית בתקופת הבחירות 2019-2020

רבקה נריה-בן שחר

"לימוד התורה שלנו מגן ושומר גם עליכם": המסגור של

תקופות הכינון של

ממשלות ישראל האחרונות (2013-2020) ביומונים החרדיים

חיים חגי

"שום מחשבה על הנזק שהם עושים לענף שלהם":

התפתחות העיסוק העיתונאי והשיח המקצועי בעיתונות

הספורט 1949-2013

יעקב אופיר, חננאל רוזנברג ורפאל טיקוצ'ינסקי

תבהלת המסכים: ניתוח ביקורתי ומטא-אנליזה של הנחיות

ארגון הבריאות העולמי להגבלת השימוש במסכים בקרב ילדים

עיבוד מחדש של מאמר שפורסם בעבר באנגלית

גרנט בוטצ'ארט ואמיר הר-גיל

שמונה סוגיות בתהליך האתי של קבלת החלטות בעשיית

סרטים תיעודיים בעיני יוצרים ישראלים

בשדה מחקר התקשורת

חן סבג-בן פורת

2617-5290